

S B O R N Í K

N Á R O D N Í H O M U Z E A V P R A Z E

Ř A D A A – H I S T O R I E

A C T A

M U S E I N A T I O N A L I S P R A G A E

S E R I E S A – H I S T O R I A

63 • 2009 • 1

LUBOMÍR SRŠEŇ:

PŘÍSPĚVKY

K POZNÁNÍ OSOBNOSTI VÁCLAVA HANKY

(I.)

CONTRIBUTIONS

TO KNOWLEDGE ABOUT VÁCLAV HANKA'S PERSONALITY

(I.)

BEITRÄGE

ZUM ERKENNEN DER PERSÖNLICHKEIT DES VÁCLAV HANKA

(I.)

OBSAH

LUBOMÍR SRŠEŇ:

PŘÍSPĚVKY K POZNÁNÍ OSOBNOSTI VÁCLAVA HANKY

1. Úvod	5
2. Charakteristika Václava Hanky	6
2.1. Hankovy schopnosti	6
2.2. Hankova povaha	11
2.3. Hankův vzhled	16
3. Portréty Václava a Barbory Hankových od Antonína Machka	18
3.1. Dosavadní znalosti	18
3.2. Jde o protějškové portréty?	19
3.3. Vznikly portréty současně?	19
3.4. Který z portrétů vznikl dříve?	22
3.5. Kdy byl namalován Hankův portrét?	23
3.6. K jakému účelu byly obrazy namalovány?	37
3.7. Jaké byly osudy obou obrazů?	42
3.8. Proč dal Hanka přednost Machkovi před Horčíčkou?	45
4. Ikonografie Barbory a Václava Hankových	50
4.1. Objasnění podoby katalogu	50
4.2. Katalog	50
5. Václav Hanka a Wenceslaus Hankonides	121
5.1. Záhadný obrázek	121
5.2. Výsledky průzkumu	123
5.3. Charakter původního portrétu	127
5.4. Provenience obrázku	127
5.5. Mystifikátorova inspirace	127
5.6. Autorství	130
6. Václav Hanka a berlínská modř v RK	134
6.1. Uvedení do problému	134
6.2. Nové poznatky	135
6.3. Hypotéza	138
6.4. Závěr	142
7. Shrnutí	142
8. Literatura	148
9. Obrázky	156
10. Zkratky	157
11. Rejstřík osobních jmen	158
12. Summary: Contributions to knowledge about Václav Hanka's personality	162
13. Resümee: Beiträge zum Erkennen der Persönlichkeit des Václav Hanka	164

Wacław Hanke

PŘÍSPĚVKY K POZNÁNÍ OSOBNOSTI VÁCLAVA HANKY

LUBOMÍR SRŠEŇ, Národní muzeum

Through historical and art historical methods, the study “Contributions to knowledge about Václav Hanka’s personality” by Lubomír Sršeň aims to reveal a secrecy of the puzzling and problematic personality of Václav Hanka (1791–1861), the first Czech vocational curator and longstanding librarian of the National Museum in Prague. Hanka has traditionally been suspected of being a co-author of two to this day questionable historical Old-Bohemian writings – the Manuscript of Dvůr Králové and the Manuscript of Zelená Hora. In 1817 and 1818, the discovery of those triggered one of the biggest contentions in literature history and influenced the Czech history of 19th and 20th centuries.

1. Úvod

Václav Hanka je pro nás i dnes, téměř půldruhého století od jeho smrti, člověkem záhadným. Pokusy o zhodnocení jeho osobnosti jsou stále značně rozporuplné nebo přinejmenším rozpačité. Značná část aktivit Václava Hanky bývá sice hodnocena kladně, ale toto pozitivní posuzování zpravidla doprovázejí vážné výhrady k jeho mnohdy nepřijatelným pracovním metodám a postupům. Zejména některé Hankovy nestandardní způsoby zacházení s hmotnými a písemnými historickými prameny jsou příkře odsuzovány a označovány za nepřipustné, často přímo za falzátorské praktiky. Moderní věda mu již dokázala spoustu závažných prohřešků, které jsou z hlediska etiky vědecké práce neodpuštělné. V encyklopediích a populárnějších pracích bývá běžně uváděn jako odstrašující případ falzátora – byť pracujícího bona fide a ve prospěch slabého a obtížně se rodícího národa. Často bývá označován přímo za tvůrce či spolutvůrce Rukopisů královédvorského a zelenohorského (RKZ). Jen málokdy je v jeho případě ctěna presumpce nevinny, jen málokterí dovedou objektivně přiznat, že přes mnohé indicie nám zatím chybí jediný jasný důkaz toho, že se Hanka na zhotovení RK či RZ skutečně podílel. Různé, často protichůdné názory na Václava Hanku měli už jeho vrstevníci, kteří ho znali osobně. Sjednotit se v pohledu na jeho osobnost nedokázali ani badatelé v novější době. V očích některých vědců to byl geniálně rafinovaný podvodník, který dokázal vytvořit i tak dokonalá falza, že si na jejich odhalení musely zkoušet svou dovednost celé generace moderních vědců nejrůznějších oborů, a který přitom uměl zamaskovat vlastní stopy po této činnosti tak dovedně, že mu nelze jednoznačně jeho čin prokázat. Hankovu záłudnost a lstivost spatřují např. v tom, jak

tento básník, veřejnosti známý jako autor lidově prostých, občas i trochu naivních a neobratných rýmů, dokázal celý život mlčet o tom, že se v mládí tajně podílel na vytvoření nádherné poezie RKZ, jež nemá až do Máchy obdoby. Jiní badatelé jsou naopak přesvědčeni, že Hankovy schopnosti a zkušenosti nebyly tak velké, aby mu umožnily ta nejdokonalejší z celého souboru falz – tj. RK a RZ – vytvořit. Hodnotí Hanku jako velmi pilného a nadmíru pracovitého, ale nedůsledného a ne příliš vynikajícího vědce s mnoha odbornými nedostatky, který by na vytvoření RKZ nestačil. Upozorňují mimo jiné na jeho ješitnou povahu, která by ho nejspíše dříve či později přiměla, aby se někomu pochlubil, a celý případný podvod s RKZ tak prozradil.

O Hankově osobnosti a jeho díle bylo publikováno za jeho života a těsně po jeho smrti poměrně značné množství drobnějších životopisných článků a po rozpoutání rukopisových bojů i četných dílčích analytických studií, ale důkladnější shrnující monografie se Hanka dodnes nedočkal. Při nesporné závažnosti role, kterou Václav Hanka v procesu národního obrození sehrál, je to velký, i když vysvětlitelný paradox. V takovýchto případech, kdy není uspokojivě vyřešena klíčová záhada v životě studované osobnosti, by bylo příliš riskantní se do sepsání monografie pouštět. Neboť kladné, či záporné zodpovězení hlavní otázky musí nutně ovlivnit i pohled na všechny další stránky osobnosti a díla takového člověka. Přikloní-li se badatel v tak nejisté situaci pouze intuitivně na tu, nebo onu stranu, může celá jeho práce skončit blamáží. Proto jsou dosavadní pokusy o Hankův životopis poznamenány buď přirozenou opatrností, a tudíž stručností, nebo – a to častěji – příslušností autora do tábora obhájců, nebo odpůrců pravosti RKZ.¹

¹ Z publikací zabývajících se životem a dílem Václava Hanky připomínáme alespoň ty podstatné a ty, které přinášejí některé nové poznatky. První informace o svém životě šířil sám Hanka. Už tehdy se v nich objevily klamné údaje o jeho opožděném vstupu na gymnázium, ve věku 16 let. Podle jeho vyprávění to uvedl v antologii české poezie BOWRING 1832 (na s. 242). První větší životopisné pojednání si napsal sám Hanka krátce po padesátce a v německé verzi je nabídl pražskému časopisu Ost und West k otištění v příloze Prag. V jeho rukopisné pozůstalosti se dochoval fragment českého rukopisu pro tuto přílohu, který Hankovo autorství jasně dokládá (LA PNP, fond V. Hanka, kart. 3). Protože redakce s otištěním otálela, poslal Hanka tentýž rukopis, jen nepatrně změněný a zkrácený o čtyři závěrečné odstavce, nově založenému vídeňskému časopisu Sonntags-Blätter, redigovanému Ludwigem Augustem Franklem. Ten životopis 3. července 1842 otiskl bez uvedení autora pod hlavičkou Gallerie vaterländischer Künstler und Gelehrter (HANKA 1842a), v níž však nikdo jiný než Hanka představen nebyl. Za pozornost stojí, že se tento „anonymní“ životopis při zprávě o Hankově nástupu na gymnázium v 16 letech

Ve snaze přispět alespoň malým dílem k poznání této záhadné osobnosti předkládáme v následujících kapitolách pět příspěvků, které doplňují mozaikový obraz Václava Hanky o několik kamínků. Snad tím dáme podnět dalším badatelům k většímu zájmu o člověka, který si naši pozornost z pohledu mnohých ani nezaslouží, ale jímž se zabývat musíme, chceme-li v budoucnu postoupit v objasňování nadmíru komplikované problematiky RKZ. Neboť Hanka je považován za osobu, která má k této záhadě klíč. Snad budou následující kapitoly impulzem k důkladnějšímu prověřování možného autorství RK a RZ i k budoucímu sepsání tolik potřebné, pokud možno objektivní a pravdivé hankovské monografie.

Následující kapitola se pokusí vytvořit kritickou kompilaci různých svědectví z pramenů a z literatury celistvý pohled na osobnost V. Hanky. Specifická oblast dalších dvou příspěvků ikonografického charakteru je zaměřena především na zkoumání toho, jak se osobnost Václava Hanky zrcadlí v jeho soudobých autentických portrétech a jak se jeho „druhý život“, ovlivněný extrémními výkyvy v hodnocení, odráží v posmrtné, tedy odvozené ikonografii. Umožní nám poznat nejen to, jak se viděl a jak chtěl být viděn sám Hanka – a jak ho viděli jeho současníci či pamětníci –, ale i to, jak se na něho dívali lidé dalších generací a jak je vnímán našimi současníky. Poslední dva příspěvky zkoumají nestandardní způsoby Hankova zacházení s historickými prameny. Konkrétně: jedna kapitola se zabývá nově odhalenou mystifikací, údajným portrétem Václava Hanky ze Želetavy, a druhá kapitola předkládá hypotézu objasňující původ průkazné (či zrádné?) berlínské modři v RK.

2. Charakteristika Václava Hanky

„Hanka mnohým jest posud hádankou.“
Jan Neruda, 1861

2. 1. Hankovy schopnosti

Svých znalostí dosáhl Václav Hanka spíše horlivým samostatným vzděláváním, než systematickým studiem na ško-

lách. Jak je známo ze všech jeho životopisů, chlapecká léta trávil více na pastvě než ve škole. Na gymnázium v Hradci Králové (1804–1809) ho otec poslal jen nerad, a pouze proto, aby ho uchránil před nebezpečím narukování k vojsku. Aby zanedbaný mládenec zvládl nároky gymnaziálního učiva, musel nejprve absolvovat jakýsi soukromý rychlokurs u kaplana z blízkého okolí rodné Hoříněvsi. Těžkosti, jež Hankovi na gymnáziu dělala němčina, profesori shovívavě přehlíželi, neboť znali pravou pohnutku jeho pobytu na škole. Tolerovali i to, že Hanka vypracovával úlohy v češtině, a nikoli v obligátní němčině jako ostatní. Mladý gymnazista se mezitím pro český jazyk nadchl a začal sám horlivě studovat českou literaturu. Rodiče se nakonec smířili s představou, že z něho bude intelektuál, a v naději, že se stane duchovním, ho poslali na univerzitu do Prahy. Tam začal na podzim 1809 navštěvovat tříletý filozofický kurz, jenž byl jakousi přípravkou pro studenty všech čtyř fakult. Mezi jeho učiteli zde nesporně vynikal mladý Bernard Bolzano. Hanka zvládl dva ročníky, ale mezi posluchači třetího ročníku už uveden není. Filozofický kurz tedy nedokončil. Byl to hendikep, ale nebránil mu v zahájení studia na některé z fakult, neboť absolutorium filozofie nebylo obligatorní. Teologii nakonec zamítl a na podzim 1812 začal navštěvovat přednášky 1. ročníku právnické fakulty, neboť uvažoval o úřednické dráze. Studium mu však příliš nešlo. Koncem roku 1813 odešel proto do Vídně, kde se při nástupu na Právnickou fakultu zřejmě prokázal vysvědčeními z pražského filozofického kurzu, se zfalšovanými daty vydání – 1813. Po ročním pobytu na právnické fakultě v hlavním městě mocnářství (od prosince 1813 do prosince 1814), kde se však věnoval spíše literatuře a psaní básní než paragrafům, se vrátil na práva do Prahy. Studium ho zřejmě příliš nebavilo. Navštěvoval ještě 3. a 4. ročník práv, ale o složení rigorózních zkoušek se nepokusil, takže doktorát nezískal.²

Juristické vzdělání Hankovi ostatně v dalším životě téměř k ničemu nebylo, neboť zvolil zcela jinou dráhu. Zahořel romantickou představou o obnově češtiny a konstituování českého národa a rozhodl se věnovat svůj život především tomuto poslání. Jeho budoucí dráhu nepochybně značně ovlivnilo setkání s předním znalcem slovanských jazyků a slovanské literatury, uznávaným a uctívaným pat-

odvolává právě na Bowringa (!). Pražská redakce Ost und West posléze životopis rovněž otiskla, a to ve čtyřech pokračováních, v době od 27. července do 1. srpna 1842 (HANKA 1842b). V redakční poznámce (na s. 479) uvedla, že nejde o přetisk z vídeňského časopisu, ale o zveřejnění rukopisu, který měla už „několik měsíců“ k dispozici. Životopis vyšel pod titulkem Böhmische Zeitgenossen, s podtitulkem Wenceslaw Hanka, který lze chápat ambivalentně, i jako označení autora. Další životopisy Václava Hanky vesměs přebíraly hlavní údaje z této napůl anonymní Hankovy biografie. Pozornost zasluží RITTERSBERG 1850; SREZNĚVSKIJ 1861; SOJKA 1862, s. 68–82; NEBESKÝ 1867; FRANCEV 1899; HANUŠ J. 1923, s. 206–212. Z nekrologů stojí za připomenutí HÁLEK 1861; BOHEMIA 1861a, NERUDA 1861; LUMÍR 1861a; PYPIN 1861. Důkladnější souhrnná hesla o Hankovi obsahují encyklopedie a syntézy WURZBACH 1861; RSN 1863; HANUŠ J. 1896; FLAJŠHANS 1901, s. 527; JAKUBEC 1934; VRCHOTKA 1968, s. 142–144; OTRUBA 1993; PETRBOK 2000. Z novějších příspěvků uvedme alespoň tyto: KOPECKÝ 1981; BRODSKÝ 1986; HLAVAČKA 2001; SAK 2007, s. 128–134. Podnětnou diskusi o tom, jak se dnes dívat na V. Hanku, obsahují novější práce a drobné články: MACURA 1983, s. 127–131; MACURA 1991; HAMAN 1991; BALAJKA 1991; POLÁK 1991; URBAN J. 1991; NEUMANN 2001; KOSATÍK 2003, I–IV. Nejobsažnější životopis sepsal ještě za Hankova života (a za jeho vydatné pomoci) LEGIS-GLÜCKSELIG 1852 (český překlad s občasným zestručněním viz na <http://kix.fsv.cvut.cz/toCP1250.en/~gagan/jag/rukopisy/osobnost/hanka-1.htm>). Ve 20. století sepsal nejdůkladnější, dosti kritický životopis HANUŠ J. 1902a (a 2. vydání: HANUŠ J. 1911). Bohatý soupis literatury o Hankovi podává OTRUBA 1993.

² Zprávy o Hankových studiích jsou mnohdy nepřesné. Kdysi hodně rozšířené mylné časové údaje o studiu na gymnáziu pustil na veřejnost sám Hanka (BOWRING 1832, s. 242; HANKA 1842a; HANKA 1842b). Odtud převzal chybná data LEGIS-GLÜCKSELIG 1852 a po něm i další životopisci. Korigovaná, ověřená data zveřejnila na základě výpisů zaslaných 19. 1. 1861 z královéhradeckého gymnázia teprve BOHEMIA 1861e (mj. uvedla, že Hanka, syn Václava Hanky, hospodského a řezníka, nastoupil do gymnázia ve 13 letech, vystudoval s dobrým prospěchem /eminenter/, jeho profesory byli Cajetan Hübner, Xaver Lenk, Ignaz Spolnwind a Mathias Javurek, a student bydlel v Hradci v domě krajského dragouna Zwickerera v čp. 210). Správná data uvádějí např. HANUŠ J. 1911, s. 719, OTRUBA 1993, s. 58, ad. O podvrženém potvrzení o Hankově vyučení řezníkem viz ZÁVODSKÝ 1971. Na Hankovy podvody týkající se jeho univerzitního studia v Praze a ve Vídni, spojené s falšováním vysvědčení, upozornil IVANOV 1999. Za zpřístupnění katalogů posluchačů filozofie a práv se záznamy o Hankových studiích na pražské univerzitě vděčím PhDr. Ivaně Čornejové, CSc., z Archivu Univerzity Karlovy.

riarchou Josefem Dobrovským v r. 1813. Mladík dokázal tohoto vzdělance překvapit znalostí některých srbských přísloví, která Dobrovský nedovedl kvůli absenci kvalitních slovníků přeložit. Hanka je kdysi náhodně pochytil ještě v Hořiněvsi, když tam tábořil pluk srbských vojáků. Účinek tohoto „haló efektu“, známého z moderní psychologie, byl mocný a působil dlouho jak na Dobrovského, tak na Hanku. Dobrovský Hanku přijal do neformálního kroužku studentů, jimž soukromě přednášel o slavistice a jež učil slovanské jazyky. Všiml si jeho nadání a považoval tohoto svého krajana nejen za nadějného žáka, ale snad i za svého budoucího nástupce – a Hanka se vynasnažil, aby tak byl vnímán. Nadšeně a s velkou pílí se ponořil do studia staré i nové češtiny a slavistiky, takže brzy zastupoval Dobrovského při vyučování budoucích kleriků lužickosrbského semináře a soukromě začal učit češtinu i své spolužáky z univerzity, nejdříve doma a pak i na půdě školy. Stal se nejhorlivějším propagátorem reformy české gramatiky, kterou navrhoval Dobrovský, a vydal i učebnici českého pravopisu, kde se označil za Dobrovského žáka. V roce 1816 Hanka dosáhl i postavení oficiálního překladatele ze slovanských jazyků. V té době mu začaly vycházet i první svazky edice staročeských literárních památek, v nichž zčásti využil materiálu shromážděného a připraveného Dobrovským. Současně vydával i první sbírky vlastních básní, které se setkávaly s příznivým ohlasem.

V líčení hlavních událostí Hankova života nemíníme dál pokračovat, neboť to není naším cílem. Chtěli jsme jen poukázat na rychlý, až překotný rozvoj osobnosti Václava Hanky v jeho mládí. Uvážíme-li, že se Hanka stal během krátké doby necelých 15 let z pologramotného výrostka, pasoucího otcův dobytek v zapadlé východočeské vsi Hořiněvsi, obdivovaným nadějným učencem a designovaným nástupcem ctihodného Josefa Dobrovského ve starobylé matičce Praze, musíme uznat, že to byl velice rychlý, dnešními slovy téměř raketový kariérní vzestup. To, že přeskakoval a pomíjel standardní a osvědčené cesty ke vzdělání poskytované univerzitou, nemusíme nutně vysvětlovat jeho nezpůsobností ke studiu či menšími intelektuálními předpoklady. Na filozofii nejspíše neměl trpělivost učit se předmětům, které mu připadaly nedůležité, a práva bral dlouho jako pouhý nutný (a zřejmě i nudný) prostředek k budoucí obživě. Od suchopárného studia povinných předmětů ho strhával jiným směrem jeho zájem o češtinu a další slovanské jazyky, o českou historii a o rodící se český národ. O Hankově přirozené inteligenci svědčí jeho schopnost nasát do sebe během relativně krátkého období závratné množství vědomostí z oborů, které ho skutečně zajímaly. Hankovo nesporné nadání bylo navíc podpořeno i nebývalou pracovitostí. Jeho výkonnost byla poháněna romantickou touhou věnovat všechno své úsilí ve prospěch české vlasti. Hanka se nám tedy jeví jako samorostlý učenec, který nabyt většinu svých vědomostí a dovedností především vlastním přičiněním, mimo standardní rámec klasické školní výuky. Sílu k sebevzdělání mu nedávalo racionální osvěcenské úsilí o dosažení maximálního poznání, o porozumění světu a o zdokonalení sebe sama, ale přijaté romantické přesvědčení o vlastním poslání, jehož cíle byly zcela konkrétní, praktické a přitom vznešené. Výhodou Hankova vzdělání byla rychlost, s jakou ho dosáhl, zatímco nevýhodou byla jeho

nesystematičnost, jejímž důsledkem musely být nutně určité mezery. K těm patří např. nezvládnutí některých základních „řemeslných postupů“ při práci s prameny a nedostatečné ukotvení etických zásad vědecké práce. Hanka patří k charakteristickému typu nadšeného, relativně velmi vzdělaného samouka, který se však nikdy nezbaví rysů diletanta, který má udivující detailní znalosti a na druhé straně zrovna tak překvapující nedostatky ve vzdělání, jenž je neúnavně hyperaktivní a který dokáže udělat spoustu užitečné praktické práce, ale bohužel i napáchat – většinou v dobré vůli a nechtěně – mnoho škod. Solidní vědečtí profesionálové sice dokážou ocenit úžasnou angažovanost a záviděníhodné pracovní tempo těchto lidí, ale většinou z nich mají hrůzu, neboť se mnohdy musí komplikovaně a obtížně vyrovnávat s problematickými výsledky jejich nekonvenční, často nespolehlivé práce. A přitom je kvůli ambivalenci jejich díla nemožno zcela ignorovat. Hanka dokázal kvalitu své vědecké práce nahrazovat nadměrnou kvantitou svých různorodých a čilých aktivit spjatých především s praktickou činností v Muzeu. Společenské uznání a brzo i mezinárodní ohlas ho přitom ubezpečovaly o správnosti jeho cesty. Oproti typu důkladně vzdělaného osvícence, jaký je představován např. Josefem Dobrovským, Kašparem Šternberkem či Bernardem Bolzanem, se tu zrodil romantický typ intelektuála, pro něhož je vlastní cíl jeho snažení a praktického společenského působení důležitější než preciznost a solidnost užívaných metod a poznatků. Osvícenská skepse, pramenící z praktické neuskutečnitelnosti představ o společnosti řízené rozumem a logikou, je najednou vytlačována romantickým optimismem, který vyplýval ze zkušenosti, že společnost lze radikálně měnit vštěpovanou ideologií, jež může být založena na pouhém přesvědčení. Pozitivně laděné romantické ideje tak postupně vítězily nad osvěcenskou frustrací, názory získávaly vrch nad fakty, účel opět začal svítit prostředky a *pia fraus* se ocitla na vyšším stupínku než *veritas*. V tomto společenském klimatu 2. a 3. desetiletí 19. století v Čechách nebylo divu, že kdysi uctívaný Dobrovský byl ze svého piedestalu nenápadně a opatrně sesazován a nakonec se o něm „při vší úctě“ začalo shovívavě mluvit a psát jako o poněkud přepjatém člověku, kterého nelze brát vždy zcela vážně (vždyť občas nebýval při smyslech). S obdobnou zdvořilostí byly romantickými českými vlastenci jungmannovského okruhu odmítány i Bolzanovy nadmíru tolerantní myšlenky o potřebě rovnosti Čechů a Němců, náboženských vyznání či mužů a žen. Občasná osvěcenská kritika romantické vědy se většinou míjela účinkem, takže romantické tendence, devalvující vědecké metody, jí nebyly ani napraveny, ani korigovány. Můžeme pouze konstatovat, že i mezi romantickými vědci docházelo k polarizaci na základě jejich vztahu k poctivosti vědeckých metod: na jedné straně stáli učenci poznamenaní ještě osvěcenskou výchovou, jako byli Palacký či Šafařík (a Jungmann), druhý pól představovali vědci-básníci typu Hanky či Kollára (a Čelakovského). Hanka si za svůj ležerní postoj k metodám práce vysloužil příležitostnou kritiku už od svých současníků, a to nejen od starších osvěcenců, ale i od vrstevníků z řad romantických učenců. Doložme to několika charakteristickými příklady. Vzrůstající rozpor mezi osvěcensky kritickou vědou a vědou nacionálně angažovanou, poznamenanou romantickou ideologií, vyplul na povrch, když Dobrovský v roce 1824 zve-

řejnil své podezření (jež vyjevil v soukromí už koncem roku 1818), že jeho žák Hanka nectí etiku přísné vědecké práce a má patrně podíl na vzniku podezřelých rukopisů, konkrétně Libušina soudu (RZ).³ K podezřívavé kritice se v 2. polovině 20. let přidal i Bartoloměj Kopitar, někdejší Hankův přítel z dob jeho vídeňského pobytu.⁴ K tomuto prolomení důvěry vůči Hankovi nedošlo nečekaně. Už dříve se začali se svými odbornými výhradami ozývat i jiní učenci, kteří ho blíže poznali. Doma se vůči Hankovým metodám stavěli kriticky zejména Pavel Josef Šafařík, František Palacký, František Ladislav Čelakovský a další.

Šafařík patrně nikdy nepovažoval Hanku za skutečného vědce. Odmítl například Hankovo osobité vydání ruského eposu Igor Svatoslavič (Slovo o pluku Igorově) z r. 1821, pro nějž editor vymyslel úplně nové, kuriózní písmo, kombinující latinku, cyrilici a nově vynalezené typy. Kritizoval i svévolné korektury textu, provedené Hankou navzdory jeho ujištění v předmluvě, že by si netroufl do znění originálu zasahovat. Jeho pochvalu si nezasloužila ani Hankova nevalná ruština v předmluvě.⁵ V korespondenci s Michaiilem Petrovičem Pogodinem, zabývající se většinou problémy slavistiky, píše Šafařík s úctou o Čelakovském a s určitými výhradami o Kollárovi, zatímco o Hankovi připojuje jen ironické zmínky.⁶ Nevidí v něm ani vědce, ale ani příliš praktického organizátora. Varuje Pogodina, který touží po zásilkách starých knih a rukopisů, aby na Hanku příliš nespolehal: Hanka je starý váhavec (*Fabius Cunctator*), jehož činy přicházejí až s velkým zpožděním. Uběhnou nejspíše roky, než se něčeho dočkáte. Ostatně velmi pochybuji, že by jeho knihy, nahromaděné zmatečně a bez plánu, mohly odpovídat Vaším představám.⁷ Jindy Pogodinovi Šafařík píše v souvislosti se zprávou, že má dostat spolu s Kopitarem a Hankou od Carské ruské akademie zlaté medaile: „*Mnoho literárních zpráv v korespondenci od něj [LS: od Hanky] nemůžete čekat: vždyť je teď zaneprázdněn zcela jinými věcmi a věcičkami. Což teprve až přijde zlatá medaile! Bůh s ním a s námi! Ještě o tom neví: nechtěl jsem mu to říkat, neboť jsem se obával, aby ho samou radostí netrefil šlak, a nerad bych byl toho příčinou a svědkem.*“⁸ V korespondenci s Kollárem Šafařík kritizuje i Hankovo preferování ruštiny před češtinou, jež mu připadá téměř vlastizrádné: „*Hanku spravedlivě káráte, ale to není toliko svéhlavost, nýbrž i hloupost; ten člověk je pravý nedouk ... Dělal to naschvál, aby se Rusům zalíbil. Onehdy mi povídal, že prý s češtinou není nic, nestojí za práci česky se cvičit a psát etc., my musíme po rusku psát*

atd. [...] Ale já o takovýchto pro mne nad míru bolestných věcech, pro něž bych já zoufati mohl, naschvál nechci mnoho psáti. [...] Jestliže tak svévolně a nerozumně budeme jazyk a sloh svůj domácí kazit, tuť se nám právem jiní národové vysmějí a nás za blázny pokládají budou.“⁹ Výtky týkající se špatné Hankovy ruštiny a necitlivých rusismů v jeho češtině byly oprávněné – a u slavisty mezinárodní pověsti, který prý ovládal 18 jazyků¹⁰ včetně všech slovanských – jsou překvapivé a zarážející. Nebyly ojedinělé. Rusismy a srbismy se vyskytovaly už v Hankově *Prostonárodní srbské múze, do Čech převedené* z r. 1817 a špatným překladem bylo poznamenáno i Hankovo vydání polských *Krakoviáků* z r. 1835. Hankova velmi rozsáhlá a obecně jistě záslužná činnost ediční, zaměřená především na staré české literární památky, byla často znehodnocena nedbalým čtením a přepisem originálů, ale i svévolnými zásahy do textů.¹¹ Zcela kuriózní a pozoruhodné je, že Hanka nedokázal vydat ani jednou bez chyb Rukopis královédvorský, z jehož autorství je podezříván (!). Je opravdu přijatelné vysvětlení Hankových kritiků, že to dělal záměrně, aby zakryl své autorství RK? Nebo to bylo způsobeno jen jeho nedůsledností? To je jedna ze zásadních otázek, která nebyla dodnes jednoznačně zodpovězena.

Dostí přísně posuzoval Hankovu odbornou práci František Palacký. Vyčítal mu nedostatek vědecky kritického smyslu a nedovedl pochopit jeho svévolné zásahy do muzejních rukopisů (např. obtahování vybledlých písmen v RK!). V roce 1858 zaznamenal svou vzpomínku na nepříjemnost s Hankou z r. 1826, která je navzájem navždy rozkmitřila: Palackého tehdy pobouřila Hankova „*necvičenost v starém písařství, která byla ještě tak velká, že mu i jednoduché listiny XIII. století dělaly při čtení nepřekonatelné obtíže.*“ Precizní Palacký mu jeho chyby v opisech tehdy opravil a Hanka je musel na příkaz muzejních představených přepsat. Obdobně musel Palacký později opravovat Hankovu odbytou edici Všehrdových *Knih devater*, vydanou r. 1841.¹² Nebyl spokojen s jeho prací editorskou a v Muzeu ho často a marně pobízel k pečlivější a soustavnější práci na soupisech sbírek. Ani jeho zeť, František Ladislav Rieger, neprojevoval pro Hanku velké nadšení a nevěřil ani příliš v jeho literární nadání: „*Hanku samého znal jsem po dlouhou řadu let a vím docela bezpečně, že k tvoření básnickému takového vzletu nebyl dokonce schopen ... Hanka byl člověk veskrze malého ducha a bez tvořivého vzletu; dostalo se mu právem – tuším od Čelakovského – přezdívky ‚prkenný panák‘.*“¹³ Jako člověka pilného, který ovšem „*nebyl*

³ BRANDL 2003, s. 168–181.

⁴ O ochlazení původně přátelského vztahu Kopitara k Hankovi vypovídá už dopis J. E. Doležálka Hankovi z Vídně, z 9. 3. 1823 (LA PNP, fond Hanka, kart. 8). Poprvé se Kopitar přidal veřejně ke kritickému stanovisku Dobrovského r. 1829 a v dalších letech svou kritiku a podezření vůči Hankovi ještě vystupňoval (srv. bibliografické odkazy na Kopitarovy práce z let 1829, 1837 a 1839 v: LAISKE 1969, čís. 115, 128 a 131).

⁵ FRANCEV 1902, s. 82–83.

⁶ HRUBÝ 1880, s. 604.

⁷ POPOV 1879, s. 201 (Šafařík Pogodinovi, 18. 7. 1837).

⁸ POPOV 1879, s. 162 (Šafařík Pogodinovi, 23. 5. 1836).

⁹ JIREČEK K. 1895, s. 1063 (Šafařík Kollárovi, Praha 26. 12. 1833).

¹⁰ RITTERSBERG 1850, s. 566.

¹¹ OTRUBA 1993, s. 59.

¹² PALACKÝ 1858, s. 563, 567; HANUŠ J. 1896, s. 846.

¹³ IVANOV 1969, s. 102.

duchem tvůrčím“ ho pamatoval i Jan Erazim Sojka.¹⁴ Václav Bolemlr Nebeský vnímal Hanku obdobně: „*bylo vskutku snáze Hanku předstihnouti dumslem a vědou, nežli láskou k národu a Slovanstvu.*“ Jeho silnou stránku viděl v praktické činnosti, zatímco o jeho literární a vědecké aktivitě mínil, že „*nevyniká ani velkou původní tvořivostí, ani hlubším a samostatným bádáním*“. Vzpomínal, že Hanka nebyl „*ani výmluvným řečníkem, ani duchaplným a obratným společníkem*“, takže se raději nepouštěl do polemických diskusí. Jako bibliotékáře ho však chválil pro jeho znalosti, přehled a dobrou paměť.¹⁵ Dr. Legis-Glückselig, autor rozsáhlé Hankovy biografie, sepsané nepochybně s Hankovým přispěním a vydané r. 1852, nemohl být pochopitelně – jako Hankův dobrý známý – ve svých úsudcích zcela objektivní.¹⁶ Celkem střízlivě psal o Hankově píli, učenosti a mnohostrannosti, o jeho umění překladatelském, o jeho schopnostech luštit staré rukopisy, o jeho znalostech numizmatiky a výtvarného umění, a s pochopením vysvětloval, že v Hankovi vždy vítězila básník nad vědcem, ale pochlebovačně přeháněl, když odmítl vidět rozdíl mezi vědeckou a morální úrovní Václava Hanky a Josefa Jungmanna, což zřetelně naznačili r. 1840 Palacký a Šafařík. O svých návštěvách Muzea a o Hankovi psal ve svých Pamětech později i Josef Václav Frič.¹⁷ Zdálo se mu vyloučeno, že by Hanka dokázal podvrhnout RKZ, neboť jeho schopnosti nepovažoval za tak velké. Reprodukoval vyprávění svého otce, advokáta Františka Josefa Friče, kdysi pokladníka muzejní Matice české, o překvapení Palackého, Jungmanna a Šafaříka, když zjistili, že všechna Hankova vydání RK obsahují chyby vzniklé Hankovým mylným čtením originálu. Sám pak vzpomínal, jak se marně pokoušel dobásnit torzo Milostné písně krále Václava, a když požádal Hanku o pomoc, zjistil, že to slavný básník a vědec přes veškerou snahu také nedokáže.

V méně ostrém světle vnímali Hankovy odborné schopnosti cizinci ze vzdálených slovanských zemí, oslnění jeho mezinárodním věhlasem. Nejoddanějším a nejtolerantnějším Hankovým přítelem se stal ruský slavista, filolog a etnograf Ismail Ivanovič Srezněvskij (1812–1880), který se s ním seznámil za svého prvního pobytu v Praze (1840–1841) a nikdy ho nepřestal obdivovat a uctívat. V nekrologu na Hanku sice uznával, že ho jiní čeští vědci převyšovali učeností, vkusem a silou charakteru, ale na druhou stranu zdůraznil, že Hanka zase překonával je svou dobrotou, vstřícností, láskou k vlasti a výjimečnými zásluhami o České muzeum.¹⁸ Srezněvskij nezměnil svůj vztah k Hankovi ani poté, co byla zveřejněna první vážná obvinění

muzejního bibliotékáře z nereseriozních zásahů do písemných památek a z podvrhů. Ti ze zahraničních slavistů, kteří měli možnost poznat Hanku důkladně, byli v hodnocení jeho schopností a vědecké úrovně mnohdy dost kritičtí. Např. maloruský slavista a historik Osip Maximovič Bodjanskij (1808–1877), pozdější profesor moskevské univerzity, který se s Hankou seznámil během svého pobytu v Čechách v letech 1837–1841, si Hanky evidentně jako vědce nijak nevážil. Kritizoval, jak neobyčejně nepřesně Hanka vydal RKZ¹⁹ a když se r. 1838 dočetl, že je prohlašován za Hankova žáka, rozzlobeně se proti tomu ohradil s odůvodněním, že od Hanky by se nemohl ničemu naučit.²⁰ Když mu Hanka v r. 1845 poslal výtisk svého vydání Remešského evangelia (které neprávem nazval Sázavsko-Emauzským evangeliem a jehož první část považoval mylně za autograf samotného sv. Prokopa), odmítl Bodjanskij dělat na Rusi tomuto vydání propagaci. Napsal Hankovi odměřeně, že s jeho interpretací nemůže zcela souhlasit, a připojil rozčilenou výtku k jeho ruskému úvodu: „*Kdo Vám to překládal do ruštiny? Je to špatně a nesprávně!*“ Bodjanského odsudek této Hankovy edice tak zcela konvenoval s pohrdavým mlčením, kterým ji v Praze přivítali Palacký a Šafařík.²¹

Ruský historik, slavista, spisovatel a přední vyznavač panslavismu Michail Petrovič Pogodin (1800–1875), profesor ruské historie na univerzitě v Moskvě, navštívil Prahu celkem šestkrát a už při svých prvních pobytech, v letech 1835 a 1838, poznal Hanku dost důkladně. Hodně si s ním pak dopisoval, spíše však kvůli starožitnostem, které sháněl a kupoval po celé Evropě, než kvůli probírání vědeckých záležitostí. Hanka mu např. v Praze kupoval a do Moskvy posílal stovky starožitných mincí a medailí. Z jejich korespondence i z Pogodinových publikovaných cestovních zpráv vysvítá, že ruský historik si velmi vážil vědeckých kvalit P. J. Šafaříka, ale s Hankou se stýkal spíše z povinné zdvořilosti a za vědce ho nepovažoval. Rozhodně ho nikde nejmeneje mezi předními českými slavisty.²² Podobně vnímal rozdíl ve vědecké úrovni obou uvedených pražských celebrit ruský slavista Pjotr Ivanovič Preis (1810–1846), který při své návštěvě Prahy v r. 1840 navázal blízký a přátelský vztah s Šafaříkem, ale s Hankou se kontaktoval jen v nezbytné míře.²³ Ruský literární historik Alexandr Nikolajevič Pypin (1833–1904), který Hanku poznal v r. 1858 v Praze, vystihl tento rozdíl slovy (překlad LS): „*Hankova vědecká činnost není prezentována velkými díly jako např. činnost Palackého či Šafaříka; naopak, byla neobyčejně roztržštěná a celistvého je v ní velmi málo: Hanka nebyl typem vážného a hlubokého učence. Jeho práce sestávaly*

¹⁴ SOJKA 1862, s. 72.

¹⁵ NEBESKÝ 1867, s. 89, 101 a 111. Nebeského vyzdvihování Hanky jako vzorného muzejníka je ovšem relativizováno např. jeho vlastní starší výpověď učiněnou v pojednání o RK. Uvedl doslova: „*Na několika místech p. Hanka černým inkoustem vybledlé litery opravil.*“ (!) Z faktu, že toto významné svědectví Nebeský umístil do nenápadné poznámky pod čáru, vyplývá, že to sám nepovažoval za nijak závažný přečin (NEBESKÝ 1852, s. 154, pozn. 15).

¹⁶ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, passim.

¹⁷ FRIČ 1957, s. 138.

¹⁸ SREZNĚVSKIJ 1861, s. 16–17; SREZNĚVSKIJ 1868, s. 114. Srv. též FRANCEV 1914.

¹⁹ V dopise Pogodinovi, Praha 12. 4. 1838 (POPOV 1879, s. 45).

²⁰ HRUBÝ 1880, s. 601; FRANCEV 1914, s. 21.

²¹ FRANCEV 1902, s. 362 a 366. O přijetí této edice viz též HANUŠ J. 1911, s. 780, 783–784.

²² POPOV 1879–1880, passim; POGODIN 1844, s. 111–141.

²³ FRANCEV 1902, s. 260.

z množství nevelkých statí a studií o starožitnostech, o bibliografii, numizmatice, z velkého množství edic a překladů.“ Slabiny i silné stránky Hankovy činnosti shrnul pak dosti výstižně: „Hankova vědecká činnost měla své nedostatky; kritici připomínali jeho nedostatek střízlivé erudice, zastaralé pojmy atd.; přísní filologové pochybovali o jeho filologických znalostech, v nichž se sám považoval za specialistu. Nebudeme to vyvracet: Hanka opravdu neoplýval velkým talentem – začal se příliš pozdě vzdělávat a příliš brzy začal s literární aktivitou, k níž ho neustále přivádělo jeho přání prospět svému národu. Na jeho obranu – pokud ji bude potřebovat – lze říci pouze jedině: že je těžké nalézt člověka, který by za daných okolností tak svědomitě a s takovou láskou pracoval ve prospěch národní věci. Proto byla Hankova činnost pro národ mnohem užitečnější, než zapřísahaná učenost lidí, kteří Hanku daleko předčili jak talentem, tak znalostmi, ale kteří dělali z vědy neživotný idol, nepotřebný nikomu kromě nich samých.“²⁴ Je zřejmé, že Hankovi současníci ze slovanských zemí si cenili především jeho praktické činnosti a jeho rozsáhlých společenských kontaktů. To byly ale priority, jejichž význam s ubíhajícím časem a s pozvolnou výměnou generací slábl, takže svého nositele nepřežily. Když došlo v roce 1867, tedy necelých sedm let po Hankově smrti, k slavné pouti předních Čechů do Ruska, byli tam oslavováni významní průkopníci česko-ruských kontaktů, mj. Dobrovský, Šafařík, Purkyně, z přítomných pak Palacký, Rieger, Erben, Brauner a další, ale největšího českého rusofila 19. století Václava Hanku nikdo nepřipomněl.²⁵

Hanka se v závěru svého života setkal s velmi otevřenou, až nemilosrdně tvrdou kritikou svých vědeckých schopností. S nejprudším útokem značně urážlivého tónu přišel jeho velký odpůrce, profesor slavistiky na vídeňské univerzitě Franz Xaver Miklosich (Miklošić; 1813–1891), který jeho práci charakterizoval v roce 1851 slovy: „*filologické nesmysly a pošetilosti, bezedná, neuvěřitelná nevědost ve filologii; Hanka často překrucuje, nesprávně vykládá, nerozumí kritizovaným větám; náruživost zatemňuje jeho rozum beztoho nevelmi bystrý; nedostupná nestoudnost; vedle Dobrovského a Kopitara jest Hanka Thersitem [= drzým hanobitelem] slavistiky, ba nemá ani nejmenšího práva na jméno slavisty.*“²⁶ Obdobně ostrých posudků, zpravidla doprovázených i morálním odsouzením, se dostalo Hankovým vědeckým schopnostem a metodám po vypuknutí rukopisových sporů v r. 1886. Způsobila to vzedmutá vlna kritického zájmu o RKZ, jež posílila přesvědčení, že Hanka nebyl jen autorem různých „drobnějších“ podvrhů, ale byl patrně i hlavním iniciátorem vzniku samotných RKZ. Odhalení některých případů Hankových nešetrných zásahů do památek, neslučitelných s principy odborné práce a posuzovaných jako falzátorské praktiky, Hanku jako vědce definitivně zdiskreditovaly.²⁷ Sumu těchto výhrad přehledně

shrnul počátkem 20. století ve svých obsažných kapitolách o Hankovi Josef Hanuš.²⁸ Správně odlišil Hankovu každodenní praktickou a společenskou činnost, jež měla značný pozitivní význam, od jeho práce odborné a vědecké, která byla velmi problematická. Právem vytkl Hankovi, že vydával překlady cizích básní za svou vlastní poezii, že jeho filologické práce jsou nedbalé a povrchní a že jeho edice (včetně RKZ) jsou nepřesné, nepečlivé, bez respektu k originální předloze, plné chyb, nepřiznaných změn a svévolných rekonstrukcí, takže jsou pro moderní vědu nepoužitelné a bezcenné. S pečlivými edicemi připravenými Palackým, Šafaříkem či Erbenem je nelze vůbec srovnávat. Hanuš bez výhrad potvrdil starší posudek Palackého, že nejen Hankovy úvody k edicím a odborné články, ale i jeho rozsáhlejší studie se vyhýbají hlubším kritickým a historickým rozborům a omezují se na vnější a povrchní charakteristiky biografického či bibliografického obsahu. V oblasti bibliografie mu však přiznává bohaté a rozsáhlé vědomosti, které zaručily i nespornou kvalitu jeho prací s touto tematikou. V této souvislosti však uvádí Hanuš na pravou míru starší příznivé mínění o Hankově praktické činnosti knihovnické. Zatímco současníky, např. Legis-Glückseligem nebo V. B. Nebeským byl Hanka chválen jako přepečlivý a vzorný bibliotékař, upozorňuje Hanuš na neblahé praktiky, kterých se v Muzeu dopouštěl, a jež ho zdiskreditovaly i jako muzejníka. S odvoláním na zjištění Martina Hattaly a na svědectví mnohých dalších konstatuje, že Hanka bohužel svévolně kazil originální rukopisy tím, že do nich bez zábran doplňoval své vpisky inkousty nejrůznějších barev, podškrtnával slova, obtahoval vybledlá písmenka, připisoval vynechané litery, přeškrtnával zbytečná písmena a někdy i nesmyslně prepisoval správná písmena na chybná. Tím znevážil hodnověrnost těchto rukopisných pokladů a poškodil prestiž Muzea jako vědeckého ústavu.²⁹ Hanušovo hodnocení života a díla Václava Hanky nebylo třeba dosud nijak zásadně korigovat. Spíše bylo obohacováno dalšími poznatky, které jen potvrzovaly jeho správnost. Rozporuplnost Hankovy knihovnické činnosti potvrdil např. půlstoletí po Hanušovi autor dějin muzejní knihovny Jaroslav Vrchotka. Ocenil Hankovy zásluhy o doplňování slovanské literatury, ale vytkl mu kromě již známých hříchů i nedůslednost v evidenci a zpracování knihovnických fondů.³⁰ Hankova péče o muzejní sbírky tedy rozhodně nebyla tak „vzorná a obdivuhodná“, jak tvrdil v r. 1867 Václav Bolemír Nebeský³¹. Proti kritice Hankovy bibliotékařské činnosti nelze nic podstatného namítat, nicméně bychom měli v zájmu objektivitě zmírnit její přisnost. Je třeba připomenout, že Muzeum nemělo až do konce 19. století zavedenou evidenci přírůstků a první povinné přírůstkové knihy a inventáře byly zřizovány až po přestěhování sbírek do novostavby na Václavském náměstí (!). Z dnešního hlediska je to něco naprosto nepochopitelného a nepředstavitelného, ale realita byla skutečně taková.

²⁴ PYPIN 1861, s. 14–15 a 40.

²⁵ TÁBORSKÝ 1921, s. 346.

²⁶ Česky citováno podle překladu v: HANUŠ J. 1902a, s. 731.

²⁷ Základní přehled o bohaté publikační produkci z dob bojů o RKZ podává LAISKE 1969.

²⁸ HANUŠ J. 1902a (a 2. vydání 1911); HANUŠ J. 1923, s. 206–212.

²⁹ HANUŠ J. 1911, s. 735, 744, 748, 752–753, 757, 775; HANUŠ J. 1923, s. 208–209, 211–212.

³⁰ VRCHOTKA 1961, s. 82; VRCHOTKA 1968, s. 144.

³¹ NEBESKÝ 1867, s. 101.

Pokud vůbec vznikaly nějaké soupisy sbírek během 19. století, byly pořizovány spíše náhodně, nesystematicky, ad hoc. Muzeum se navíc vždy potýkalo (a stále ještě potýká) s nedostatkem středně kvalifikovaných sil, jejichž činnost by zbavovala vědce povinnosti vykonávat spoustu podřadných, rozptylujících prací. Vyčítáme-li tedy dnes Hankovi nedostatečnou odbornou úroveň jeho knihovnické práce, dopouštíme se anachronismu, neboť nízkou kvalitou tehdy trpěla veškerá práce s muzejními sbírkami. Nechceme tím nikterak relativizovat obecné odsuzování metod Hankovy odborné a vědecké práce, měli bychom si však vždy uvědomovat, že je nemůžeme nazírat prizmatem současných přísných pravidel vědecké práce. Tehdejší pravidla byla – alespoň v prostředí Muzea – přece jen mnohem benevolentnější.

Dnes, kdy vášně rozpoutané dlouholetými boji o pravost RKZ již neovlivňují svou někdejší intenzitou naše úsudky, nemusíme pitvat Hankovy prohřešky vůči vědě s tak zaujatou a nekompromisní vehemencí a můžeme na ně shlížet s větším pochopením a s přihlédnutím k jejich příčinám. Ve snaze po nezaujaté objektivitě bychom také neměli tvrdšíjné trvat na jednoznačném připsání autorství RKZ Václavu Hankovi, jak to činil např. Josef Hanuš, ale měli bychom zcela střízlivě konstatovat, že vzdor všem indiciím nám současná úroveň našeho vědeckého poznání neumožňuje prohlásit Václava Hanku s jistotou za tvůrce či spolutvůrce těchto rukopisů. Pokud chceme sami dodržovat přísná pravidla vědecké práce, z jejichž porušování tak snadno usvědčujeme Václava Hanku, neměli bychom se ve snaze uzavřít už ten nekonečně vleklý spor uchýlovat k ráznému řešení, když pro ně nemáme dostatek důkazů. Je třeba si přiznat zcela klidně a otevřeně, že stále ještě nemůžeme tvrdit, že známe autory RK a RZ – a že je to naléhavý a velmi náročný úkol, jemuž bude třeba se ještě poctivě věnovat.³² Pokud se jednou podaří tuto otázku zodpovědět a Václav Hanka bude buď uznán nevinným, nebo bude naopak definitivně z autorství usvědčen, bude tím také ověřeno, zda naše závěry o Hankových vědeckých schopnostech byly správné. Námi konstatovaná Hankova vědecká průměrnost svědčí spíše pro jeho nevinu – alespoň pokud se týče autorství dokonalejšího a mnoha atakům lépe vzdorujícího RK. Pokud by byl Hanka bezpečně odhalen jako autor RK, svědčilo by to o tom, že jsme nejen my, ale i Hankovi současníci a pozdější badatelé Hankovy schopnosti podcenili a že jsme se v něm kardinálně mýlili. Znamenalo by to, že Hanka byl už ve věku 25–26 let, kdy byl objeven (či vytvořen) RK, ve skutečnosti velmi vzdělaným a inteligentním vědcem, schopným minuciózní a precizní práce, kterou by si zhotovení RK vyžádalo. V tom případě by však muselo jít též o člověka velmi rafinovaného, který by po celý další život musel umět své skutečné schopnosti a znalosti (a to nejen vědecké, ale i básnické) dokonale skrývat. Stačí se však podívat např. na 2. díl jeho edice *Starobylá Skládání* z počátku roku 1818 – a nejen dnešního editora, ale i průměrně vzdělaného laika překvapí neobyčejná odbytost Hankovy práce. Čiší z ní uspěchanost, netrpělivost a lhostejnost k nadměrnému množství chyb.

Byl snad Václav Hanka tajuplným a záludným člověkem dvojí tváře?

2. 2. Hankova povaha

Charakter každého člověka se v podstatě utváří během několika prvních let života. Později, během dospívání, může být ještě ovlivněn a do konečné podoby zformován silnými citovými zážitky, které přináší zejména puberta, ale v dospělosti se už téměř nemění, pokud jedinec neprodlá mimořádně intenzivní životní krize. O dětství a mládí Václava Hanky toho víme tak málo, že nám to pro pochopení procesu tvarování jeho osobnosti nestačí. Ze stručných údajů jeho životopisu o jeho opožděném, ale překotně rychlém sebevzdělávání, které ho vyneslo v krátké době na společenské výsluní, můžeme soudit, že právě období mezi jeho 16. a 25. rokem ho formovalo patrně více než dětství a chlapectví. Je nasnadě, že právě zázračná proměna ze zanedbaného venkovského kluka v respektovaného znalce slovanské filologie a v uznávaného českého vlastence musela Hankovu povahu ovlivnit velmi silně. Závatný společenský vzestup, doprovázený obvykle i značným vlivem a patřičnou mocí, dokáže notně změnit chování a povahu i osobám, které byly na prestižní sociální roli od dětství cílevědomě připravovány. Hanka, který měl původně převzít otcovo venkovské hospodářství a později uvažoval o místě úředníka někde v rodném kraji, zpočátku patrně žádné vysoké ambice neměl. I za jeho romantickou touhou prospět vlasti vidíme spíše jeho představu o službě než úsilí po vůdcovství. Příznivé a do určité míry náhodné okolnosti však vynesly tohoto nedozrálého mladíka tak závatně rychle (a vlastně předčasně) na vlastenecký a vědecký Olymp, že to probudilo jeho ctižádost. Snadno se vžil do role mladého českého vlastence a úspěšného badatele, jenž byl brzy považován za budoucího nástupce ctihodného patriarchy Dobrovského. Komu by to nezamotalo hlavu? Tak respektované postavení v něm muselo nutně vyvolat zkreslenou představu o vlastní výjimečnosti. Jeho sebevědomí nesmírně vzrostlo a nebylo korigováno ani včasnou kritikou zvenčí, ani skromností či střízlivou sebekritikou, k níž sám v sobě nenacházel žádný důvod. Touto překotnou proměnou si nejspíš můžeme vysvětlit paradoxní kombinaci venkovsky prostých rysů otevřeného, upřímného a vstřícného chování na jedné straně, s sešitostí, vědomím vlastní důležitosti a s nedůtklivostí vůči kritice na straně druhé, s nimiž se setkáváme v Hankově povaze.

O těchto zdánlivě nesmiřitelných pólech Hankova charakteru čteme ve svědectvích současníků dosti často. Zajímavé je, že jen výjimečně nacházíme pokus o objektivnější hodnocení Hankova charakteru, které by se skládalo jak z pochval, tak výtek. Lidé, kteří Hanku poznali, na něho vzpomínali buď jen v dobrém, nebo ve zlém, jakoby se už od počátku dělili do táborů obránců a kritiků, podobně jako v pozdějších sporech o RKZ. Takové apriorní rozdělení do táborů lze však – zejména v prvních letech Hankova veřejného působení – vyloučit. Spíše můžeme uvažovat o tom,

³² Uznáváme mnohé nové a cenné výsledky, ke kterým se na přelomu 60. a 70. let minulého století dopracoval tým Miroslava Ivanova, ale mnohé z nich – a to někdy i ty zcela podstatné a zásadní – nemůžeme akceptovat, neboť jsou pouhými hypotézami, jež nebyly řádně potvrzeny. To se týká především snahy o nalezení autorů RKZ. O stále platné potřebě spravedlivého posuzování V. Hanky a zjištění autorů RKZ se zmínil např. POLÁK 1991.

zda nebyly názory jednotlivců na Hankovu povahu ovlivněny tím, jak dobře ho oni jedinci poznali.

V ukázkách z dobových svědectví začneme standardně nejprve chválou. Některé vlídné výroky o Hankově povaze známe z dob jeho mládí. Zpočátku jím byl přímo fascinován mladý Čelakovský. Krátce po Hankově sňatku s Barborou Mádlovou se mu zapsal 1. března 1822 přátelsky ve třech slovanských jazycích do památníku³³ a v červenci téhož roku se svěřoval nadšeně svému druhu Kamarýtovi: „*Našeho Hanku nalézám den ode dne milování hodnějšího, kdybych jej již tak dosti nemiloval. U něho se často těším v našem národním Museum; přál bych ti, abys jej poznati mohl.*“³⁴ Z tohoto okouzlení však Čelakovský brzy vystřízlivěl a po několika letech nemohl Hankovi dokonce ani přijít na jméno, jak ještě ukážeme. Nicméně se zdá, že Hanka dovedl při prvních seznámeních a krátkodobých setkáních zapůsobit na nové známé velmi příznivě. Tak si získal zejména mnoho dlouholetých korespondenčních přátel z Ruska, Ukrajiny, Polska a dalších slovanských zemí, které při jejich návštěvách Prahy přátelsky přivítal, pohostil a provedl po Muzeu i po Praze. Nesmírně bohatá korespondence adresovaná Hankovi se pochopitelně hemží obligátními zdvořilými i velmi přátelskými projevy úcty, uznání a obdivu. Pozitivní ocenění Hankovy povahy přinesly pochopitelně i jeho první životopisy, psané ještě za jeho života (a s jeho asistencí, jak lze využit i jasně poznat). Ludvík Rittersberg chválil Hankovo statečné chování během ostřelování muzejní budovy vojskem za červnového povstání r. 1848 a jeho vlastenecké chování a šlechetnou vstřícnost při jiných příležitostech.³⁵ Hankův příznivec Legis-Glückselig neopomněl v rozsáhlém životopise na mnoha místech připomenout Hankovu skromnost, jeho klidný temperament, smysl pro přirozené radosti života, nekonečnou ochotu, poctivou a mírnou povahu, tj. vlastnosti, kterými si získal úctu u svých studentů na univerzitě (kde učil od r. 1849) a které mu zajistily popularitu v širokých vrstvách veřejnosti.³⁶ Hankův nejdůležitější ruský přítel Srezněvskij, v jehož rodině přerůstala úcta k Hankovi ve skutečný kult, nemohl jinak než Mistra ve vzpomínkovém nekrologu z r. 1861 velebit. Hanka podle jeho slov převyšoval ostatní české učence dobrotou, ohotou a vstřícností, láskou k historii vlastního národa a nezištností. Až potud lze číst tyto chvály s přívětivým pochopením – vždyť šlo o nekrolog –, ale další partie musíme považovat za nadnesené, až poněkud naivní. Hanka prý nikdy nikoho nevyzýval, aby ho chválil, naopak, sám vždy chválil druhé. V posledních letech se Hanka nebránil útokům proti němu vedeným prý proto, že si byl jist čistotou svých metod a svého svědomí. Proto prý na podezření z literárních podvrhů reagoval pouhým úsměvem. Nicméně ho prý přesto tato obvinění a soudní proces utrápily k smrti.³⁷

Mnoho pamětníků se po Hankově skonu shodovalo na tom, že to byl člověk lidový, prostý, mírný, klidný, přímý, nenucený, dobrosrdečný, při obsluze návštěvníků muzejní knihovny velmi obětavý, ochotný, vlídný a úslužný.³⁸ I když je jisté, že jsou tyto vzpomínky psány v duchu respektovaného pravidla *o mrtvých nic než dobře*, zdají se být dosti věrohodné. Mnoho lidí nepochybně Hanku takto vnímalo. Vzdemutá vlna posmrtných chvalozpěvů jen občas překročila hranici únosnosti, např. když Jan Erazim Sojka napsal, že Hanka „*neznal chytráctví, leš, okliky aneb bezohlednost prostředků.*“³⁹ Z takových úsudků cítíme neobjektivitu, vyvolanou potřebou panegyrika zastat se osočovaného nebožtíka. Všechna tato svědectví o některých sympatických rysech Hankovy povahy byla po vypuknutí rukopisových sporů v 80. letech 19. století smetena pod stůl. Ruku v ruce s potvrzením mnohých nekorektních Hankových pracovních metod a se vzrůstajícím podezřením, že zfalšoval RKZ, převážilo i velmi kritické hodnocení jeho povahy, mnohdy opřené i o nově zveřejňovaná nepříznivá svědectví z privátní korespondence jeho současníků. Starší chvalozpěvy na Hankovu povahu začaly být považovány buď za projevy naivní, povrchní a pochlebující, nebo za hodnocení vyvolaná snahou Hanku bránit proti atakům nepřátel. Tím ztratily důvěryhodnost a byly přehlíženy. Teprve nedávno, u příležitosti 200. výročí Hankova narození a 130. výročí jeho smrti, se Hanky pokusil zastat Vladimír Macura, když připomněl v krátkém novinovém příspěvku jeho zásluhu, naznačil, jak se můžeme mýlit při pohodlném zjednodušování svých soudů o něm a naznačil, že by si Hanka zasloužil lepší zacházení. Nežádal jeho rehabilitaci, prosil jen o spravedlivější soudy.⁴⁰ Přidal se k němu i Bohuš Balajka,⁴¹ když zviklal zažité odsuzování Václava Hanky poukazem na to, že vznik RKZ v počátcích národního obrození je možno posuzovat také jako politikum, které ve své době (ale jen ve své době) nikomu neublížovalo. Pak by bylo možné takový podvrh označit za čin eticky indiferentní, čímž by bylo možné do určité míry Hankovo chování pochopit, vysvětlit a omluvit.

I přes snahu o vyvážený pohled na Hankovu povahu musíme konstatovat, že svědectví o některých negativních rysech jeho charakteru jsou dost četná a nepominutelná.

Jedním z raných signálů, který naznačoval, že milovaného Hanku nebude možno jen bezmezně obdivovat, byla jeho báseň *Na sebe*, zařazená do druhého vydání Hankových písní z konce ledna 1819. Hanka v ní ve „staročeském duchu“ dovedně zkombinoval dvě autentické předlohy, jednu ruskou a jednu srbskou národní píseň (aniž by tyto zdroje uvedl). Báseň nezakrytě oslavující Hankovo vznesené společenské poslání překvapila současníky nekritickou sebestředností a chlubitvou ješitností autora, podanými

³³ KNM, rukopisy, IX, H 25, fol. 20a.

³⁴ Citováno z: HANUŠ J. 1902a, s. 722.

³⁵ RITTERSBERG 1850, s. 570–572, 574.

³⁶ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 363–364.

³⁷ SREZNĚVSKIJ 1861, s. 17, 19, 24–25.

³⁸ Srv. např. PYPIN 1861, s. 33; SOJKA 1862, s. 78–79; OSLAVA 1862, s. 19; NERUDA 1861, čís. 15 a 18; RSN 1863, s. 632; NEBESKÝ 1867, s. 89 a 101; UPOMÍNKA 1868; VÍTÁK 1867; VRÁTĀTKO 1871, s. 433; NERUDA 1874; SLAVÍN 1884, s. 7.

³⁹ SOJKA 1862, s. 79.

⁴⁰ MACURA 1991.

⁴¹ BALAJKA 1991.

s naivní sebedůvěrou ve vlastní schopnosti. Není divu, že vyvolala vzápětí krutě ironickou odezvu v podobě rýmované parodie nevedeného autora (v němž byl pak shledáván, nejspíše neprávem, Norbert Vaněk), psané „duchem novočeským“ a datované v Praze 19. března 1819.⁴² Parodie byla tvrdě bezohledná, až zlá:

*„Kdyby tě byla, když tě zplodila,
matka tvá, Hanko, v bahno hodila
a tu v rozbřadlém blátě shnil
ó! jak by teď los vlasti smutný byl!!!“*

Anonym se dále vysmívá Hankovým naivním veršům a zlehčuje nejen jeho básnický talent, ale i intelekt:

*„Parnas náš by byl jistě uvadl,
kdybys ty tam byl v bahně rozbřadl ...
Tyť jsi moudrosti božská nádoba,
slavný sluha Múz, vlasti ozdoba!!!
Jen se stále tak k cíli ubírej,
sám své písně chval, o svých ctnostech pěj;
brzy dojdeš ho, brzyť se všech střech
vrabci prohlásí, že jsi zdárný Čech!“*

Snižuje i jeho zásluhu o nález RK a o jeho interpretaci, kárá jeho nedostatečnou vzdělanost a pýchu, s níž se vydává za žáka Dobrovského:

*„Kdo by náhodou na věž vylezl,
a zpěv Lumírův v prachu nalezl,
jenž, když Dobrovský číst tě naučil,
tys slov nový sloh z něho vymučil.
Zdaž měl pavián větší zásluhu,
když kdes zrzavou našel ostruhu,
a kůň řek mu, jak má ji připínat,
on pak s ní co rek znal se vypínat?!“*

Hanky se satira citelně dotkla, ale poučení si z ní nevzal. Snad tentýž anonym (tedy Norbert Vaněk?) proto už 10. května poslal z Prahy Zieglerovi další satirický útok na Hanku, tentokrát v podobě bajky o bazalce a včelce.⁴³ V ní vypráví, jak včelka bolestně bodla bazalku, jež právě rozkvetla a začala kvést. Když se bazalka rozzlobila, dostalo se jí od včelky odpovědi: „*Já, mnohým jiným květům užitečná včela, jsem tě bodla, a proto bodla, abych tě k rozumu přivedla, ježto se bez ustání nestydatě přednostmi honošíš, jichž nemáš, květy sester svojich svévolně špiníš a jejich zásluhy zákeřnický zlehčuješ.*“ Bajka končí poučením:

*„Tak si mnohý křikloun steskuje,
že chci jeho záhubu,
když jej strážný Satyr pleskne
nestydatou přes hubu.“*

Norbert Vaněk prý Hankovi vytýkal záludnost, s jakou využíval svého lehkověrného a zbrklého přítele, básníka Václava Aloise Svobodu: posílal ho totiž tam, kam sám nechtěl chodit, a jeho ústy rozhlašoval to, co sám nechtěl říci přímo.⁴⁴ Je zřejmé, že už mladý Hanka, ještě ani ne třicetiletý, dokázal svým chováním vzbudit v současnicích znechucení a opovržení.

Abbé Dobrovský z počátku doufal, že Hanka půjde v jeho stopách, brzy však musel konstatovat, že od něho Hanka sice načerpal mnohé vědomosti, ale nepřiučil se etice vědecké práce. Jak už jsme uvedli, vzápětí poté, co se vynořil RZ, začal podezřívát Hanku z jeho padělání. V roce 1823 si v korespondenci na Hanku stěžoval, že se vydává za nálezce nejstarších českých práv: „*Jak bídný podskok! Hrabě ze Šternberka a já nalezli jsme je v deskách zemských a dali jsme je Hankovi opsati pro Museum, a já je s ním potom ještě kollationoval. Tedy opisovači vydávají se za šťastné nálezce nebo odhalitele!*“ Jindy (1827) se o něm vyjádřil slovy: „*ten potměšilý Hanka*“⁴⁵

Čelakovský, který měl zpočátku pro Hanku jen slova obdivu, jak jsme uvedli, o něm po deseti letech vydával svědectví zcela opačná. Když bylo Hankovou vinou zhceno jednání o získání profesorských míst pro Hanku, Šafaříka a Čelakovského v Sankt Petěrburgu, ulevil si Čelakovský v dopise Kamarýtovi z 11. 12. 1832: „*Myslím, že pro toho troupa zcela z toho sejde. Nestydatost toho člověka není k pochopení; všickni téměř našincové jej již po krk mají, a brzo snad veřejně se odkryje světu jeho sprostácká a ouskočná duše. [...] Však až jen svá doba přijde, podám i já mu oříšek, že ho tak snadně nerozlouskne. Dosti však o tom rád-ném nemehlu. Více někdy oustně.*“⁴⁶ I když odhlédneme od skutečnosti, že jsou to slova napsaná v rozčilení, v privátním dopise, a člověkem, který sám dokázal být mnohdy vůči bližním nespravedlivý, mají svou váhu. Svědčí o tom, jak kriticky vzdělanci z Hankova blízkého okolí svého kolegu viděli.

Tento ne zrovna přátelský vztah dokresluje aféra, která v Praze vypukla v roce 1835. V Pražských novinách, redigovaných tehdy Čelakovským, vyšel 26. listopadu toho roku článek referující o návštěvě cara Mikuláše I. ve Varšavě. Byly zde zveřejněny carovy silácké výroky vůči Polákům a car byl za ně přirovnán k tatarskému chánovi. Rakouská vláda za tento projev nelояality vůči Rusku zbavila Čelakovského redaktorské funkce i suplentury na pražské univerzitě. Tím ho uvrhla do značných existenčních starostí. Čelakovský byl skálopevně přesvědčen o tom, že ho ve Vídni udal u ruského vyslance Tatiščeva právě Václav Hanka, neboť o něm se všeobecně vědělo, že s Tatiščevem udržuje styky. Toto mínění se v Praze obecně rozšířilo, takže Hanka byl označován za donašeče a špiona v ruských službách. Čelakovského přesvědčení sdíleli Šafařík, Jungmann, Chmelenský a další, našli se však i tací, kteří tomu nevěřili (A. Marek, A. N. Pypin). Nikdo, kromě Tatiščeva a Hanky tehdy nevěděl, jak to opravdu bylo, vše stálo jen na domněnkách. Závažná a signifikantní je ovšem skutečnost, že se mezi pražskými vzdělanci z Hankova okolí nenašel nikdo, kdo by vystoupil na jeho obranu. Svědčí to o tom, že Hankova pověst nestála za to, aby si pro ni někdo páčil prsty. – Badatelé se později snažili dopátrat, jak to doopravdy bylo. V. A. Francev našel doklady o tom, že inkriminovaný článek pro Pražské noviny

⁴² Zachována v LA PNP, fond V. Hanky, kart. 3 („*Na píseň NA SEBE /duchem staročeským/ wiz HANKOWY PJSNĚ druhé rozmnožené vydání Str. 13. /OHLAS. (duchem novočeským)*“, vzađu datováno „19. Martii 1819, z Prahy“). Celý její text otiskl JIREČEK 1879, s. 355, v pozn. 1. K tomu dále srv. HANUŠ J. 1911, s. 733, 736–737. Vaňkovo autorství zpochybnila PAVLÍKOVÁ 1971, s. 188.

⁴³ JIREČEK 1878, s. 233, pozn. 2 (cituje celou bajku).

⁴⁴ RYBIČKA 1879, s. 919.

⁴⁵ IVANOV 1969, s. 301.

⁴⁶ MASARYK 1887, s. 164.

napsal sám Čelakovský (což ale nebylo v kauze rozhodující) a že Tatišev poslal 15. 1. 1836 Hankovi dopis, v němž potvrzuje, že žádného informátora nepotřeboval, neboť si běžně pročítá české noviny sám.⁴⁷ Zvláštní ovšem bylo, že Hanka tento Tatiševův dopis, který ho měl z nařčení očistit, nikdy nezveřejnil (!). Spor o Hankovu roli v aféře definitivně ukončil v r. 1964 Václav Čejchan, když upozornil na jednoznačný důkaz o Hankově denunciaci, již dříve publikovaný.⁴⁸ Hanku usvědčil nalezený dopis hraběte Karla Chotka kancléři Metternichovi z 21. 12. 1835. Nejvyšší purkrabí v něm líčí, jak Hanku „před hodinou“ zaskočil tvrzením, že vše ví, a ten se mu mezi čtyřma očima přiznal, že inkriminovaný článek Čelakovského skutečně Tatiševovi poslal, aby se Čelakovskému pomstil. Hanka zaútočil na svého někdejšího přítele a nyního rivala způsobem velmi nečestným, podlým a zákeřným, z hlediska tehdejší i dnešní morálky neomluvitelným.

Vztah mezi Čelakovským a Hankou, narušený už dříve tím, že Čelakovský r. 1834 nepříznivě zkritizoval Hankovo nedbalé vydání Krakoviáků, se už po této aféře nemohl nikdy zlepšit. Když Čelakovský v r. 1837 suploval redigování Časopisu Českého muzea, pokusil se ve 2. svazku 11. ročníku otisknout pod názvem *Padesátka z mé tobolky* sbírku svých 50 epigramů, v nichž kritizoval některé neblahé společenské jevy a vyřizoval si účty se svými protivníky. Neušetřil ani Václava Hanku, kterého bylo snadno identifikovat v dialogu vedeném mezi U. („učeným manželem“) a N. („neučenou chotí“), s názvem *Duetto*:

U. *Ajhle, ženo, to je čest, sáhni jak mi srdce klepe.*

N. *Šlaka mi to platno jest, tím o mák nemám se lépe.*

U. *Zde máš listy, na mne básně od západu, od východu.*

N. *Smějí se ti jednohlasně, sobě děláš holou škodu.*

U. *Zde můj obraz, zde diplom!*

N. *Kýž do toho bijí hromy!*

U. *A což toto – a což toto!*

N. *Dost jsi dlouho žebрал o to.*

U. *Na Kamčatce sloup mi stroj, slyš, co tuto o mně stojí.*

N. *Sloup, nesloup, to všecko málo, kýž by to jen jinde stálo.*

U. *Já se zblázním samou slávou, ajhle, ženo, to je čest!*

N. *Šlaka mi to platno jest!*

O chystaném vydání Čelakovského *Padesátky* se však Hanka včas dozvěděl a pod záminkou, že by některé její epigramy namířené proti Němcům mohly rozpoutat nacionální třenice, dosáhl toho, že k vydání v Muzejníku nedošlo. V uvedeném svazku musely nahradit *Padesátku* Čelakovského překlady 46 Martialových epigramů. Pražská společnost se celou aférou, na níž bylo pikantní zejména to, jak se horlivý český vlastenec srdnatě zastal Němců, dobře pobavila. Někteří vlastenci, např. Jungmann, se však na Hanku pro jeho nedůtklivou ješitnost a nešlechtné způsoby vážně zlobili.⁴⁹

Seriózní a obvykle dosti smířlivý Pavel Josef Šafařík neměl pro Hankovy slabosti, výstrelky a charakterové nedostatky pochopení. Nedokázal tolerovat jeho okázalé vystupování ve fraku ozdobeném řády, ani přehnanou a vtíravou uctivost, kterou projevoval vůči skutečným i zdánlivým autoritám. Protivila se mu zejména jeho devótnost vůči vysoké ruské byrokracii a k carskému domu. V dopise Kollárovi z 1. října 1833 si posteskl, že Hanka v létě odjel, aniž by komukoli ze svých známých něco řekl, do Mnichova Hradiště, kde právě probíhalo setkání mocnářů, aby se představil caru Mikuláši I. a předložil mu své spisy. Car mu za to daroval prsten, kterým se teď Hanka všude chlubil. Navíc si Hanka právě dává razit na svoji poctu medaili. Šafařík se k problematickému Hankovi vrátil ještě v dopise z 26. prosince téhož roku. Fascinovaně a ironicky Kollárovi sděluje: „*Pokojík p. Hankův je pln jeho obrazů, totiž portrétův jeho osoby a podobizen, jej představujících v rozličných způsobích, někdy i polonaho ... Pročež zde již nejinak se věří a mluví, než že p. H. ze zdravého rozumu vyšel.*“⁵⁰ Když byl v r. 1835 Šafařík donucen řešit bídné hmotné poměry své rodiny jednáním o podpoře z Ruska, naznačil v dopise z 26. září Pogodinovi, že by za dané situace uvítal zcela reálnou finanční dotaci, neboť prázdná oslavná gesta mu nepomůžou: „*Různými hodnotami a tituly, řády a diplomy mohli by mne však povždy ušetřiti: takové dětinské šašky přenechám rád svému příteli Hankovi, jehož srdce lne k nim se směšnou radostí a po nich baží.*“⁵¹ Šafařík zkrátka tyto Hankovy projevy ješitnosti a megalomanství nesnášel, jeho povaze byly naprosto cizí. V roce 1850 napsal o Hankovi v jiné souvislosti, že „*jakož vždy a všude, tak i zde jednal zchytrale, obmyslně a lestně.*“⁵²

Neblahé zkušenosti s Hankovou povahou a s jeho zvláštním chováním měl Osip Maximovič Bodjanskij. Už jsme psali o jeho nevalném mínění o Hankově vědomostech. V dopise Pogodinovi z 18. 7. 1838 líčil, jak mu přišlo směšné, že Hanka žádal jednoho svého kolegu, aby ve své publikaci napsal, že Bodjanskij je Hankovým žákem. Takové označení odmítl a s údivem se Pogodina ptal: „*Slyšel jste někdy o podobné ctižádosti, tak malicherné, dětinské?*“⁵³ Vzápětí zažil s Hankou hotové martyrium, když se snažil získat v letech 1838–1847 koupi jeho cennou slovan-skou knihovnu pro moskevskou univerzitu. Komplikované peripetie nekonečně zdouhavého jednání o této věci vypsaly trpělivě a krok za krokem podle dochované korespondence Bodjanského a Hanky V. A. Francev.⁵⁴ Připomeňme zde alespoň stručně ta nejdůležitější fakta, která dobře dokreslují způsoby Hankova jednání. Bodjanskij už od r. 1838 usiloval o založení velké slovanské knihovny při katedře slovanských jazyků, historie a literatury na univerzitě v Moskvě, neboť snil o tom, že zde vytvoří centrum slovanských studií.

⁴⁷ FRANCEV 1899, s. 44–45; FRANCEV 1902, s. 183–192.

⁴⁸ ČEJCHAN 1964 (upozornil na přehlížený dopis vydaný v edici ČERNÝ 1933).

⁴⁹ ŘEZNÍČEK 1925, s. 224–227.

⁵⁰ Z obou dopisů cituje JIREČEK K. 1895, s. 1062–1063.

⁵¹ POPOV 1879–1880, s. 144. Cituji podle překladu z němčiny, který publikoval HRUBÝ 1880, s. 602.

⁵² JIREČEK 1886, s. 357; IVANOV 1969, s. 301.

⁵³ POPOV 1879–1880, s. 64.

⁵⁴ FRANCEV 1902, s. 312–324. Korespondenci k této záležitosti otiskl FRANCEV 1905, s. 110–127.

Privítal proto s radostí nabídku obětavého rusofila Hanky, který byl ochoten do Moskvy prodat svou vlastní knihovnu bohemik. Vyjednal si v univerzitě příslib pravidelných každoročních dotací, z nichž bude možno postupně celou Hankovu knihovnu zaplatit. Navrhl Hankovi, že jeho knihovnu koupí jako celek naráz sám, a pak ji bude univerzitě po úhradě jednotlivých splátek postupně předávat. Hanka s tím v dopise ze 4. července 1843 nadšeně souhlasil, oznámil Bodjanskému, že si knihovnu cení na 1000 zlatých, a slíbil, že ještě vyřadí neslovanskou literaturu a naopak přidá ještě „pořádné množství“ dalších knih, které získal během posledních let. Bodjanskij obratem poslal šekem Hankovi požadovanou částku – a pak už ho čekalo jedno překvapení za druhým. Nejprve mu Hanka v dopise z 12. července vypsala neuvěřitelnou historku o tom, jak ho při přípravě slíbené zásilky knih nečekaně navštívil Sergej Semjonovič (čili Uvarov, ruský ministr národní osvěty [!?!]), a přemluvil ho, aby knihy neposílal do Moskvy, kde jich už mají dost, ale aby je poslal do Sankt Petěrburgu. Co tedy mohl Hanka dělat? Musel se podvolit. Nicméně nabízí Bodjanskému, že mu rád sežene doplňky do jeho knihovny: stačí, když od něho dostane soupis knih, které už má, aby Hanka věděl, co má shánět. Po dalším jednání Hanka skutečně knihy v listopadu 1843 do Moskvy poslal – ale ne ty, které Bodjanskij očekával. Bodjanskij mu zdvořile poděkoval a na dlouho se odmlčel. Znovu se odhodlal Hankovi napsat až po dvouapůlleté přestávce 8. dubna 1846. Věcně ho upozornil, že poslední zásilka knih nebyla v pořádku, neboť proti dojednanému seznamu v ní chybělo 36 knih. Zejména v ní postrádal vzácné „perly“, na něž se přímo klukovsky těšil. Co je to platné, že Hanka poslal náhradou jiné knihy, o něž Bodjanskij nežádal. Vypsala Hankovi, které knihy z dojednaného soupisu nedostal a slušně ho požádal, aby to v zájmu zachování vzájemného přátelství napravil. Hanka obratem odpověděl, že je připraven dodat chybějící knížky, ale neopomněl při tom poznamenat, že staré české knihy jsou nyní dražší, než bývaly kdysi. Bodjanskij mu na to odpověděl, že o zakoupení knihovny nejednali před tak dlouhou dobou, a že nebyl o změnách oproti seznamu knih zpraven. Ty zjistil až při porovnávání seznamu se zásilkou. A navíc včas a v plné sumě poslal Hankovi požadovanou hotovost. Hanka nakonec Bodjanskému poslal jako náhradu bedničku různých žádaných knih, ale z nepochopitelných důvodů (snad z roztržitosti?) ji adresoval na Nikolaje Gerasimoviče Ustrjalova do Petěrburgu. Po cestě se zásilka nějak zatoulala a Bodjanskij ji dlouho nemohl vypátrat. Nezvěstnost balíčku Bodjanského roztrpčovala. „Co je to za záhadu?“, psal Hankovi. „Vysvětlete mi to, Vjačeslave Vjačeslaviči.“ Rozhořčoval se i Hanka: „Byla by to nenahraditelná ztráta knih, které už nikde nelze koupit.“ Nakonec se balíček našel a Ustrjalov, který zpočátku vinou Hankových zmatených pokynů nevěděl, zda má balíček poslat dál do Moskvy či do Prahy, knihy nakonec správně doručil Bodjanskému. Ten o tom Hanku zpravil dopisem z 5. července 1847. Neopomněl se zklamáním podotknout, že ani tentokrát zásilka neobsahovala všechny knihy, na kterých se dohodli. Nicméně Hankovi „z celého srdce“ poděkoval a dopis i celou

devítiletou záležitost rezignovaně uzavřel slovy: „*Naše věc je skončena. Amen!*“ – Domníváme se, že tato historie vypovídá názorně nejen o Hankově chaotičnosti, nedůslednosti a nesolidnosti při zařizování praktických věcí, ale také o jeho vypočítavé a poněkud vychytralé povaze.

Není divu, že se člověk tohoto typu stával vyhledávaným terčem satiry. S oblibou si ho bral na mušku zejména Karel Havlíček Borovský, někdejší rusofil, vyloučený ze své romantické náklonnosti k „mohutnému dubisku“ pobytem v Rusku. O Hanku se oťel hned v několika epigramech a básních. K tématu svého pojednání Slovan a Čech, otištěnému v Pražských novinách ve dnech 15. 2. – 12. 3. 1846 se vrátil Havlíček epigramem *Zkažený krakowiak*, který názvem poukazuje na Hankovu nezdařenou edici polských písní:

„*Karle, již těch hádek nech,*
povídala Fanka,
„buďsi Slovan nebo Čech,
jen když nejsi Hanka!“

Dalším epigramem reagoval na Hankovu touhu po mezinárodním uznání:

X ... stal se za své vytištěné ctnosti
oudem přemnohých učených společností,
našinec mu ty dekrety přece nezavidí –
jen když není oudem v společnosti moudrých lidí.

Na Hankovy servilní projevy úcty a obdivu k ruskému caru Mikuláši I. reagoval Havlíček *Alegorií*:

Počkej, ty Hanko,
mám já na tě kulku,
abysi si nebral
za příklad Mikulku.“

Nejnámější rýmy o Hankovi nacházíme v trefné Havlíčkově satirické básni *První jenerální schůze Českého národního museum 1847*, jež paroduje svými úvodními slovy o „velikých bojech“ a „slavném sedání“ básně Jaroslav a Ludiše z RK. Mezi účastníky schůze je uveden i Hanka:

U dveří tam stojí sloup
a u sloupu rytíř Václav Váceslavič Hanka,
na krku mu visela červená ruská svatá Anka:
na prsou je přišit svatý Vladimír,
jenž se na nás mračí jako výr:
„Nebudete-li, vy šelmy, cára ctíti,
budu vás notně knutem mlíti!“

V pokračování básně, které se týká Matice české, si utahuje z mluvnických reformů češtiny, za které bojoval vedle Hanky i Josef Franta Šumavský:

Seslátn' na Matici ještě křížek jiný,
dopustilť na ni Bůh dva nezdárné syny;
jeden, to je Franta, druhý Váceslavič,
vzal bych na ně s chutí rákosku neb bič,
vyprášil bych oboum dobře nohavici,
aby nečinili zármutek Matici,
vložil na zadnici klasické pardusy,
by jim vyšly z hlavy „ou“, „v“, myší trusy.⁵⁵

Havlíčkovy řízné satiry musíme pochopitelně vnímat jako hyperbolickou nadsázku, jež je většinou kriticky kousavá, ale může být i přátelským štulcem. Tak např. Palacký a Šafa-

⁵⁵ HAVLÍČEK 1960, s. 52–54, 111, 112.

řík (*Palanda a Šafáry*), též v poslední básni připomenutí, Havlíčka ke kritickému šlehu neinspirovali. Osobnost Václava Hanky však byla věcně střízlivému a praktickému Havlíčkovi natolik cizí, nepochopitelná a málo sympatická, že jeho ostrému peru nemohla uniknout.

Za pozornost stojí jeden rys Hankovy povahy, který není v dobových zdrojích příliš zdůrazňován. Je to Hankova zjevná nebojovnost až plachost v situacích, kdy muži vědomí si své pravdy obyčejně odhodlaně vytáhnou do boje. Hanka dokázal sice velmi houževnatě vést tuhý a dlouholetý zápas za prosazení gramatické reformy češtiny, až nakonec reformu opravdu prosadil, často se však přitom skrýval za ochranný štít autority Josefa Dobrovského. V aféře s Čelakovským, o níž jsme se již zmínili, se kupodivu nebránil nařčením, že je donašečem, i když tu možnost měl. Nepochopitelná a současníkům těžko vysvětlitelná byla jeho malátná pasivita v době, kdy ho Tagesbote aus Böhmen obvinil z padělků RKZ. Vysvětlovat takové nestatečné chování Hankovým sebejistým přesvědčením, že jeho pravda vyjde sama na povrch, je trochu násilné – zvláště když víme, jak ho ve skutečnosti obvinění trýznilo.⁵⁶ Snad lze objasnění tohoto Hankova jednání spatřovat spíše v jeho vnitřní nejistotě a nedostatečné sebedůvěře (navenek ovšem všemožně zakrývané zdánlivým klidem a aurou úspěšnosti a společenského uznání). Lze to podpořit i Glückseligovým svědectvím o tom, že Hanka nedokázal vést odborné polemiky a že i přes své obdivuhodné jazykové znalosti kupodivu nebyl obratným řečníkem.⁵⁷ Zdá se nám, že Hanka si nebyl sám sebou tak jistý, jak se snažil působit na své okolí.

Jestliže čteme konstatování Jana Nerudy z r. 1874, že „jméno Hankovo zajisté náleží mezi nejpopulárnější v Čechách“,⁵⁸ vnímáme to prvoplánově jako velkorysou pochvalu. Této větě ovšem můžeme rozumět i tak, že Hanka byl stěží přehlédnutelnou postavou, snad přímo pražskou figurkou, jež poutala pozornost nejen svou vyhlášenou a roztrubovanou slávou, ale i určitou bizarností a kuriózností. Václav Bolemlir Nebeský napsal, že „Hanka vůbec liboval si leckdys ve věcech významných a někdy i zvláštních“,⁵⁹ a Antonín Jaroslav Vrťátko, který jinak svého předchůdce ve správě muzejní knihovny chválil pro jeho vlídnost a laskavou ochotu, neopomněl poznamenat, že Hanka „byl nad míru ješitný, marný, v titěrnostech sobě libující“.⁶⁰

Z úsudků lidí, kteří již Hanku nezažili, ale zato prošli rukopisovými šarvátkami konce 19. a počátku 20. století, se většinou vytratily shovívavost a trpělivá tolerance k Hankově osobnosti. Dostí černě viděl mnohé Hankovy charakterové chyby především Josef Hanuš. Do jeho hodnocení se

pochopitelně promítla nevráživost seriózního vědce k předchůdci, který svým nástupcům velmi zkomplikoval a ztížil jejich práci, neboť zpochybnil spolehlivost samotného centra novodobé české vědy, Muzea a jeho bibliotéky. Z Hanušova pevného přesvědčení o Hankově rozsáhlé výrobě falz (včetně RKZ) vyplynulo také jeho nekompromisní posuzování Hankovy povahy. Zdůrazňoval jeho duševní malost, chlubitivé sebevědomí, samolibé velikášství, ješitnost, intriky, pomluvy, lži, klepy, udavačství, nedůtklivost, maličernost, nesnášenlivost, nevráživost, podlouhý způsob boje, pochlebnou oddanost vůči mocným, shon po řádech a vyznamenáních, atd. atd.⁶¹

Tento velmi nepříznivý pohled na Hankův charakter se udržel dodnes. Jen výjimečně je poněkud zmírněn formulacemi typu „značně problematická osobnost“.⁶² Současní vědci nemají pro Hanku pochopení a pro jeho nekalé činy omluvy. „Historik se může mýlit, ale nesmí vědomě klamat“, napsal výstižně Aleš Haman.⁶³

2. 3. Hankův vzhled

Abychom si udělali o Václavu Hankovi úplnější představu, můžeme ke zprávám o jeho schopnostech a o jeho povaze připojit i několik dobových výpovědí o jeho zjevu a vystupování. Máme-li posléze konfrontovat takto komponovanou představu se svědectvím, které nám nabídnou Hankovy portréty, má to jistě své opodstatnění.

Legis-Glückselig psal o svém šedesátiletém příteli Hankovi jako o muži s tuhým kořínkem rodilého venkovana: „Od přírody nadaný pevným zdravím a při stálém otužování a statně stavbě těla fyzicky vyvinutý, klidného temperamentu, básnický řečeno plný pochopení a citu pro běžné radosti života, stojí tu Hanka ještě málo zestárlý, svěží, pracovitý, mladistvý.“⁶⁴ Fyzickou otužilost z mládí si uchoval až do pozdního věku. Časně zrána se chodíval koupat do Vltavy, a to i když už uhodil mráz. Jen v závěru života se v řece nekoupal tak často jako dříve.⁶⁵ Teprve půl roku před skonem, po prodělané žloutence v létě 1860, začal chřádnout a očividně hubnout. Posléze byla příčinou jeho smrti v necelé sedmdesátce rakovina žaludku. Než v r. 1860 onemocněl, působil prý dojemem „mladistvého kmeta“, „jemuž léta ublížovat se nezdála“.⁶⁶ Tento Nerudův přátelský kompliment se ovšem týká spíše Hankova ducha, než jeho tělesné schránky. Jiný zdroj nás totiž zpravuje, že už v pohnutém roce 1848 byl Hanka „šedým starcem“.⁶⁷ Nesmí nás ovšem mást Hankovy husté tmavé kadeře, které vidáme i na jeho podobiznách z konce života. Na portrétech z jeho mládí je vidět dobře, že jeho vlastní vlasy mu kvapem

⁵⁶ Nemůžeme tedy souhlasit s Janem Nerudou, obhájcem Hanky a RKZ, který vysvětloval Hankovu nedostatečnou obranu proti nařčení z padělatelství tím, že Hanka „byl tichý člověk a usmíval se jen tak stranou. Byl patrně tajný humorista.“ (NERUDA 1874).

⁵⁷ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 363.

⁵⁸ NERUDA 1874.

⁵⁹ NEBESKÝ 1867, s. 112.

⁶⁰ VRŤÁTKO 1871, s. 433.

⁶¹ HANUŠ J. 1911, s. 736, 740, 743, 764, 765; HANUŠ J. 1923, s. 208, 209.

⁶² PRAŽÁKOVÁ 1987, s. 3.

⁶³ HAMAN 1991.

⁶⁴ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 362 (překlad LS).

⁶⁵ NERUDA 1861, čís. 18; NERUDA 1874.

⁶⁶ NERUDA 1861, čís. 18.

⁶⁷ ČAS 1861.

mizely už brzy po třicítce. Podobně jako Kašpar Šternberk či František Palacký nosil i Hanka po většinu svého života tehdy běžný pánský přičesek. Anonymní autor dochované rukopisné „Upomínky na Václava Hanku“, sepsané zřejmě brzy po Hankově smrti, zanechal toto zajímavé svědectví: „[...] pamatují se na ten dobrosrdečný široký, zažloutlý obličej[,] na krku nebylo šátku, na prsou v košili třpytila se vždy jehlice z drahokamu, kabát tmavo zelený, vyrudlý[,] v ruce hůl rákosovou s pěknou bílou násadkou z kosti (majetek nyní kanovníka Stulze).“⁶⁸ Václav Bolemír Nebeský vzpomínal na Hanku v muzejní knihovně, „na tu postavu milou a originalní, jak tu stál u svého psacího pulpitu za tím apparatusem rozmanitých per; od smělého orlího až ke krotkému husímu a bystrému havranímu, a neunaveně pracoval. [...] když těžkou chorobou již sklíčen byl, lezl stařeček přece pokud síly stačily hbitě po stupínkách a snášel knihy a rukopisy.“⁶⁹ Shodnou vzpomínku si na své návštěvy knihovny uchoval Josef Václav Frič: „Hanka seděl či stával vlastně při stojacím pultě naproti nám, čmáraje stále cosi orlím svým pérem.“⁷⁰ Antonín Konstantin Víták, učitel ve Dvoře Králové, si Hanku pamatoval zřejmě z jeho návštěvy Dvora při odhalování sochy Záboje v r. 1857. Patrně on je autorem publikace vydané při příležitosti oslav v Hořiněvsi v r. 1862, kde se o Hankovi píše: „Muž z lidu, a tím zůstal veskrz až do smrti své. Nikdo z nás si ho nemůže ani jinak představit, než v dlouhém jeho kabátě, v modrých spodkách, s bílým kloboukem na hlavě, s obnaženým krkem, – tu tichou, mírnou, poněkud nahnutou postavu, s mírnými usmívajícími se ústy, jakoby na nich dlela věčná spokojenost, věčný poklid.“⁷¹ Téměř doslova stejnou charakteristiku V. Hanky vtělil A. K. Víták do svých dějin Dvora Králové z r. 1867. K tomu doplnil několik dalších postřehů: „Ve společnosti byl rád vesel; žertoval a bavil se nenuceně, srdečně a prostě. V posledním čase ale, když nájezdy činěny jsou na pravost rukopisu Kralodvorského v Pražském ‚Tagesbotu‘ byl neobyčejně ba až nápadně dráždivý, tak že každá i sebe nevinnější nářka na věci toho druhu přivedla ho do prudkosti skoro vášnivě.“⁷²

Zajímavé detaily o Hankově slabosti pro módní novinky v odívání publikoval v díle Naše zlatá matička dr. Václav Řezníček (1861–1924), knihovník Národního muzea, narozený v roce Hankova úmrtí ve Skaličce, tedy nedaleko Hankovy rodné Hořiněvsi. Pestrou mozaiku poutavých vyprávění a příběhů napsal v populárně beletristickém stylu údajně na podkladě bohatého archivního a vzpomínkového materiálu. Ve svazku, který vyšel rok po jeho smrti, píše: „Bibliotekář Národního Musea Václav Hanka byl náramný fion. Rád se strojí podle nejnovější módy a proto vždycky vypadal, jakoby do Prahy zrovna rovnou cestou přišel přímo z Paříže. Odůvodňoval to vlasteneckou povinností.“ Řezníček dále líčí, že Hanka považoval za nutné

svým oděvem důstojně reprezentovat český národ, podobně jako to dělá František Palacký, který chodí téměř neustále ve fraku. Následuje vypsání epizody z doby, kdy Muzeum sídlilo ještě na Hradčanech, tedy před r. 1847. Jednoho dne spatřil Hanka Palackého ve fraku dosud neobvyklé barvy: černé. Okamžitě se vydal za krejčím (a amatérským hercem) Janem Kaškou, zaměstnaným v předním pražském krejčovském Krachově salonu. Ptal se ho, zda neví, proč chodí Palacký v černém jako nějaký kominík. Kaška mu prozradil, že černý frak je nejnovější pařížskou módou, což pan Palacký, jako „rodilý grandseñor“, dobře ví. Pařížští aristokraté nosí nyní „černý frak, černou hedvábnou nebo bílou pikovou vestu, šátek na krku také bílý a kalhoty úzké“, zatímco obyčejní lidé nosí dosud běžně „fraky světlomodré, zelené a kaštanové, kalhoty šedé, perlové nebo žemlové“. Hankův klobouk, podobný „dojačce“ (čili dížce na dojení, tvaru komolého kuzele), je už také nemoderní. V Paříži se nosí klobouky se širší střešou a prohnuté. Módní vycházkové hole jsou červené, z vavřínového dřeva, s pozlaceným knoflíkem, a boty na vysokých podpatcích. „Polský kabát se šňůrami“, jaký nosívá Hanka, si berou muži v Paříži už jen pro jízdu na koni. Pod vlivem těchto závatných novin se pak prý Hanka rozhodl, že si dá okamžitě ušít černý frak. Navíc chtěl všude rozhlásit, že on měl černý frak mezi pražskými literáty první, a pan Palacký hned po něm, jako druhý.⁷³ Řezníčkovo vyprávění působí natolik autenticky, odpovídá dobře zprávám o Hankově mužské ješitnosti a je bohaté na tolik věcných detailů, že ho lze považovat za dostatečně hodnověrné. Podle svědectví dobové ikonografie lze soudit, že první černé fraky se v Čechách začaly nosit kolem r. 1830. V souladu s Řezníčkovým líčením je fakt, že zatímco Horčíčka portrétoval v r. 1831 Hanku ještě v tmavozeleném fraku, litografická podobizna Franze Taddeo Mayera z r. 1844 zachycuje Hanku oděného již v duchu módního trendu, popsaném Řezníčkem, respektive Janem Kaškou: v tmavém (nejspíše opravdu černém) fraku, v bílé vestě a bílé vázance. Reprezentativnost oděvu ještě zvyšuje Hankův oblíbený briliantový prsten, zdobící košili na místě jehlice, a miniatura kříže Řádu sv. Vladimíra v klopě. V národnostně rozbouřeném roce 1848 se Hanka angažoval při hledání historických inspirací pro vytvoření českého národního oděvu a sám začal chodit přednášet na univerzitu ve slovanském kabátě a v bílém slovanském klobouku. Hankův zvyk vítat vzácné návštěvy na prahu muzea „v plné parádě“, tedy v slavnostním oděvu, s řády na prsou a s briliantovými prsteny, jen dokresluje naši představu, kterou jsme si posbíráním mnoha svědectví o tomto muži vytvořili.⁷⁴ Barvitě ji ilustruje i vzpomínka Petra Aleksějeviče Lavrovského, nekritického Hankova obdivovatele a vášnivého obhájce pravosti RKZ, v moskevském nekrologu na Hanku:

⁶⁸ LA PNP, fond V. Hanky, kart. 3, zlomek upomínky na V. Hanku (zmiňným kanovníkem Stulzem byl míněn Václav Štulc – Hankova špacírka, kterou získal, je zřejmě ztracená).

⁶⁹ NEBESKÝ 1867, s. 101.

⁷⁰ FRIČ 1957, s. 139.

⁷¹ OSLAVA 1862, s. 19. Odtud citoval popis Hankova oděvu NERUDA 1874 (jen „dlouhý kabát“ nahradil – zřejmě přepsáním – „modrým kabátem“).

⁷² VÍTÁK 1867, s. 86.

⁷³ ŘEZNÍČEK 1925, s. 124–127.

⁷⁴ MORAVCOVÁ 1986, s. 41, 76, 77, 80, 146; JIREČEK K. 1895, s. 1061 („tučný a červený“ Václav Hanka prý přivítal P. J. Šafařika, který se do Prahy přestěhoval v květnu 1833, v hotelu U zlatého anděla v Celetné ulici „s mnohými poklonami, oděn do barevného fraku“), či KOPECKÝ 1981, s. 134 (Hanka si příležitostně oblékal uniformu kapitána [Svornosti]).

„Přestože nemiloval vnější pocty, považoval za povinnost zdobit se ruskými řády a drahými dárky od členů naší carské rodiny. Ve svátcích se obvykle pyšnil řády sv. Anny a sv. Vladimíra ve skutečné velikosti, zatímco ve všední dny nosil kovovou destičku, na které byly zlatými řetízkami připevněny zmenšeniny těchto řádů. Při návštěvě veřejných míst, kde vládla česko-slovanská společnost, jako např. divadel, koncertů či besed, si Václav Vjačeslavič vždy navlékal na ruce drahocenné prsteny. Současně si připínal na náprsenku na způsob knoflíku velkolepý brilantový prsten cara Alexandra Pavloviče. Jeho pravá ruka se přitom blýskala brilantem a dalšími drahými různobarevnými kameny a on ji pak rád dával do takové pozice, aby ji každý, ať už by seděl poblíž či jen procházel opodál, mohl vidět. Ostatně nikoho z velkorysých Čechů, kteří znali nebožtíkovu povahu, by nenapadlo vytýkat mu ješitnost: každý věděl, že Václav Vjačeslavič se chce jen rozdělit o svou radost s celým národem, z kterého se nikdy nevyčleňoval. A mně, který jsem ustavičně sedával vedle V. V. v divadlech a na koncertech, bylo milé sledovat, jak mladí Češi pozorují s vlídným úsměvem a úctou svého okrášleného ‚pana bibliotékaře‘ Hanku.“⁷⁵

Není divu, že se Václav Hanka díky svému věhlasu, který cílevědomě a s velkým úsilím sám pěstoval a šířil, stal v Čechách jednou z nejznámějších osobností své doby. „Každý Čech znal ctihodnou jeho tvář“ napsal o něm r. 1861 Jan Neruda.⁷⁶ O nebyvalé Hankově popularitě svědčil jeho pohřební průvod, který prošel Prahou 15. ledna 1861 od budovy Muzea Na Příkopě na Vyšehrad a jehož se údajně zúčastnilo snad až 50 000 lidí. Tak velkolepý pohřeb Praha do té doby a snad ani nikdy potom nezažila.⁷⁷

3. Portréty Václava a Barbory Hankových od Antonína Machka

„Zde můj obraz, zde diplomy!“

Ze satiry na V. Hanku od F. L. Čelakovského, 1835

3. 1. Dosavadní znalosti

Machkovy podobizny manželů Hankových patří mezi nejcennější a nejzajímavější obrazy bohaté portrétní sbírky Národního muzea. Luděk Novák, autor vynikající machkovské monografie, řadil podobiznu Barbory Hankové mezi nejlepší Machkovy práce a viděl v ní dílo, jež skvěle reprezentuje českou portrétní malbu 19. století.⁷⁸ Eva Reitharová jistě oprávněně napsala, že tento obraz náleží k nejkrásnějším ženským podobiznám české malby.⁷⁹ Protějšková podobizna Václava Hanky má kromě výtvarných kvalit i nesporné hodnoty historické. Obraz poutá pozornost zejména vlastní osobou portrétovaného, jež je obestřena dráždivým tajemstvím. Pozoruhodné je i celé aranžmá portrétu, složené jak z celkem standardního motivu knihovny na pozadí a méně

běžného oděvu portrétovaného, tak z neobvykle bohatého zátiší nakupeného před portrétovaným.

Oba portréty byly již několikrát odborně publikovány, často při různých příležitostech zmíněny a mnohokrát reprodukovány jako pouhý obrazový doprovod.⁸⁰ Zvláštností je, že se v publikacích vyskytují mnohem častěji jednotlivě než jako dvojice. Je to nepochybně způsobeno jak rozdílným společenským významem portrétovaných, tak převahou uměleckého významu u portrétu paní Hankové a kulturněhistorického významu u podobizny jejího manžela, ale i rozdílnými osudy obou obrazů, zejména ve 20. století. Přestože jde o portréty dosti známé, musíme konstatovat, že mnohá základní fakta o nich nebyla dosud spolehlivě zjištěna. V literatuře se dosud vyskytovaly velmi často nepřesné, matoucí i zcela nesprávné údaje.

Nejasnostmi je obestřeno např. datování Hankova portrétu. Zatímco podobizna B. Hankové má autorskou signaturu doplněnou rokem 1826, její protějšek takto jednoznačně označen není, takže bývá datován různě. Nejčastěji badatelé vycházejí z přesvědčení, že jde o párové portréty, takže i Hankovu podobiznu datují rokem 1826. Zjevnou kolizi tohoto datování s faktem, že na Hankově portrétu jsou zobrazeny i předměty, které dostal portrétovaný až po r. 1826, vysvětlují tím, že obraz byl později domalován. Vyskytly se však i názory, že Hankův obraz byl namalován až r. 1836 (tedy deset let po portrétu paní Hankové), a objevil se i názor zcela protichůdný, který tvrdil, že mužský portrét je asi o dvacet let starší než portrét ženský. Autor této domněnky (V. Volavka) ovšem přehlédl, že podobizna paní Hankové je označena letopočtem 1826, a datoval ji přibližně do r. 1836 (na jiném místě až do přelomu 30. a 40. let). Při jeho počtech by pak musela být Hankova podobizna namalována už někdy v období let 1816–1820.

Nikdo se dosud nepokusil blíže identifikovat předměty zobrazené v „zátiší“ před Hankou, takže se v literatuře vyskytují mylné údaje o vyobrazené stránce rukopisu, o medailích i o vyobrazeném řádu, což pak způsobuje zmatek v datování. Nepřesné a matoucí bývají zmínky o autorských signaturách obou maleb, nejasné jsou zprávy o osudu obrazů v 2. polovině 19. století a dlouho panovaly zmatky i v otázce vlastnictví portrétu paní Hankové.

Během bádání, jež mělo zmíněné nejasnosti uvést na pravou míru a dát jim podobu jednoznačných a střizlivých dat, se mi podařilo učinit několik velmi překvapivých zjištění, jež okamžitě vyvolávala nejrůznější fantastické dohady. Především bylo možno po bedlivé detailní prohlídce Hankova obrazu s naprostou jistotou konstatovat skutečnost, již si dosud nikdo nepovšiml – a již nezaznamenali ani restaurátoři, kteří v minulosti obraz ošetřovali. Objev spočíval ve zjištění, že stránka Královédvorského rukopisu, zobrazená před Hankovým pravým předloktím, není kupodivu namalovaná, jak se mělo dosud zato, ale je ve skutečnosti listem papíru, který byl do portrétu vpleten. Text na vpleném

⁷⁵ LAVROVSKIJ 1861, s. 2–3 (překlad citátu LS).

⁷⁶ NERUDA 1861, čís. 18.

⁷⁷ Viz např. NÁRODNÍ LISTY 1861; BOHEMIA 1861b; SREZNĚVSKIJ 1861, s. 39, 41; KOPECKÝ 1981, s. 183–186.

⁷⁸ NOVÁK 1962, s. 99–100.

⁷⁹ REITHAROVÁ 1980, s. 313.

⁸⁰ Srv. přehled literatury u obou hesel v další kapitole, katalog čís. I./1 a II./1.

listu představuje shodou okolností právě stránku s inkriminovanou iniciálou N, jež je podle tvrzení týmu Miroslava Ivanova jedním z hlavních důkazů o novodobém původu RK, neboť v iniciále byla zjištěna berlínská modř, známá až z novější doby. Překvapivé bylo dále zjištění, že zobrazený text se přesně shoduje s textem originálu – a neobsahuje žádné z chyb, které se vyskytují v Hankových edicích RK. Dalším podrobným zkoumáním byla potvrzena dřívější domněnka, že Hankův portrét byl v partii „zátiší“ opravdu dodatečně domalován. Nikoli však jednorázově, ale ve více fázích. Předchozí restaurátorské průzkumy zjistily i zajímavou skutečnost: Hankův portrét nese četné stopy někdejšího nešetného zacházení. V této souvislosti vyvstala i další velká záhada, týkající se někdejších osudů obou portrétů. Ve Světozoru z r. 1899 jsme totiž našli překvapivou poznámku Čeňka Zíbrta o tom, že Hanka zaslal oba obrazy na Rus a že se teprve „loňského roku“ (tj. 1898) vrátily šťastně zpět do Čech. Všechny tyto pozoruhodné skutečnosti pochopitelně vyvolaly roj vzrušujících otázek, na něž se nabízely prvoplánově ukvapené odpovědi. Neskrývá snad Hankův portrét jakési zašifrované poselství o skutečném původu a vzniku RK? Jakési „V. Hanka fecit“ v jiné podobě? Mělo snad přimalování portrétu manželky vzbudit falešný dojem, že jde jen o konvenční manželský dvojportrét pro měšťanskou domácnost? Poslal snad Hanka oba portréty do Ruska právě proto, aby odhalení skrytého tajemství oddálil a ztížil? A komu ze svých četných ruských přátel obrazy svěřil? Zdálo se, že se běžná badatelská práce zvrhne v detektivku. Dnes již můžeme v klidu konstatovat, že se tak nestalo a práce pokračovala zcela standardně, i když se některých detektivních rysů nikdy nezavila. Snad právě ten mocný prvotní impuls „strašného podezření“, který je znakem správných detektivek, byl zdrojem síly, již pak bylo nutno vynakládat při trpělivém a klopotném bádání, které trvalo doslova roky. Snad lze laskavému čtenáři už na tomto místě prozradit – aniž bychom riskovali opadnutí zájmu o další četné řádky –, že výsledkem pátrání nebylo dopadení zločince ani skandální odhalení. Můžeme však předem slíbit, že i střízlivé výsledky bádání skutečné zájemce uspokojí. Rozhodně povedou k odhalení četných tajemství těchto maleb a pomohou nám lépe pochopit jejich smysl.

Pokusíme se dostat k novým poznatkům pokud možno systematicky a postupně, zdánlivě jednoduchou metodou kladení otázek a hledání odpovědí.

3. 2. Jde o protějškové portréty?

Není snad třeba pochybovat o tom, že portréty manželů Hankových tvoří dvojici. Pomineme-li markantní rozdílnost jejich vnějších rámců, z nichž ovšem ani jeden není původní (o čemž se ještě zmíníme), můžeme konstatovat, že obě

olejomalby mají shodný formát (81,3 x 65 cm) a zachycují polopostavy sedící u stolků tak, aby byly při zavěšení obrazů na stěnu pootočené k sobě. Manžel se natáčí doprava a manželka doleva, což je zcela standardní a v té době nejběžnější kombinace. Hanka je opřen předloktím pravé paže o desku stolků, zatímco jeho žena se opírá stejným způsobem předloktím levice, aby tak vytvořili symetrický pár. Protějškem bohatého zátiší na stolku před Hankou je skromnější atribut knížky na stolku u paní Hankové. Oba manželé upírají shodně pohled na diváka. Dvojici spojuje stejné standardní osvětlení postav zleva shora i jednotná perspektiva, nejlépe pozorovatelná na hranách desek obou stolků, ubíhajících v perspektivní zkratce do hloubky obrazů týmž směrem. Ani na první pohled odlišná pozadí obou obrazů nejsou ve skutečnosti v rozporu. Stejně jako je zřejmé, že paní Hanková nesedí uprostřed skutečné přírody, je také jasné, že její manžel není zobrazen v reálném interiéru knihovny. V obou případech jde pouze o stylizované kulisy (jak je známe v mladším provedení z fotografických ateliérů), které mají charakterizovat prostředí, v němž se oba portrétovaní cítili nejlépe. Na otázku v názvu této kapitoly lze tedy odpovědět s naprostou jistotou: portréty lze považovat za protějšky.

3. 3. Vznikly portréty současně?

Předchozí konstatování je natolik zřejmé a nepochybné, že vedlo u většiny badatelů k automatickému závěru, že obrazy byly namalovány současně. Ukazuje se však, že tato jednoduchá dedukce není správná. Důkladnějším průzkumem byly totiž zjištěny mezi obrazy některé podstatné odlišnosti, které vznik obou maleb v téže době, respektive v těsné časové návaznosti, silně zpochybňují. Zatímco vnitřní (napínací) rámy s horizontální vyztužovací lištou uprostřed jsou shodně konstruovány a mají stejné celkové rozměry i šířky a tloušťky lišt, rozdíly nacházíme v hustotě pláten a v podkladech malby, ale i v autorském označení. Markantní je odlišná kvalita užitých pláten. Zatímco originální podložku mužského portrétu tvoří dosti hrubé plátno s 10 vláknů na 1 cm, ženský portrét je namalován na nezvykle hustém a jemném plátně, jež má 20 vláken na 1 cm.⁸¹ Podklady obou maleb jsou tvořeny nátěry olejových barev, ale zatímco podklad Hankovy podobizny je relativně tmavý, žlutého až naoranžovělého tónu⁸², je podklad portrétu paní Hankové světlejší, neboť se skládá ze spodní vrstvičky žlutého okru a svrchní tenké vrstvy olovnaté běloby⁸³. Z porovnání rentgenových snímků obou obrazů též vyplývá, že rukopis malby a hlavně podkladový nátěr na podobizně paní Hankové je mnohem celistvější a hladší než na portrétu protějším.⁸⁴ Bylo by ztěží představitelné, že by si malíř pro portréty, které chtěl namalovat jako protějšky, pořídil zcela odlišná plátna. Navíc je známo, že Machek míval plátna

⁸¹ Obvykle mívají nejběžnější plátna malovaných portrétů v 19. století 12 vláken na 1 cm, zatímco v plátech jemných („vídeňských“) bývá 16 vláken na 1 cm.

⁸² Uvedl Jiří Blažej, akad. mal., v restaurátorské zprávě z r. 1977, uložené v OSČD.

⁸³ Uvedl Jindřich Tomek z technologické laboratoře NG na základě analýzy průřezu mikroskopického vzorku barevných vrstev v protokolu, pořízeném r. 1974. Výsledky mikroskopického průzkumu uvedla ve své restaurátorské zprávě ze 16. 9. 1974, čís. prot. 704, též R. Salmonová, ak. mal. (za možnost prostudování Tomkova protokolu dne 8. 2. 1989 v restaurátorském oddělení NG vděčím prof. Mojmiru Hamsíkovi, ak. mal., za zpřístupnění zprávy R. Salmonové/-Hamsikové/ dne 6. 9. 2006 tamtéž děkuji Zofe Grohmanové, ak. mal., a Magdaleně Černé, ak. mal.).

⁸⁴ Za ochotné provedení rentgenových snímků Hankova portrétu, za komparace se staršími rentgenovými snímky protějškové podobizny a za konzultace z února 1989 jsem zavázán prof. Mojmiru Hamsíkovi.

1. Antonín Machek: Václav Hanka, 1821 (dokončeno 1842)

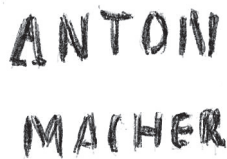
2. Antonín Machek: Barbra Hanková, 1826

s podkladovými nátěry většinou připravená předem, do zásoby.⁸⁵ Stejně nepředstavitelné a velmi nepravděpodobné je, že by vzápětí po dokončení jednoho z manželských portrétů změnil při malování protějšku podstatně svoji malířskou techniku. Ani případný argument, že pro současný vznik obou obrazů mluví shodná podoba vnitřních rámu, neobstojí. Je totiž vysoce pravděpodobné, že jednotné napínací rámy dostaly obrazy až při restaurování v roce 1899. Je tedy evidentní, že i když byly portréty zhotoveny jako protějšky, musela být mezi jejich vznikem delší prodleva. Při malování doplňkového portrétu už neměl malíř po ruce stejné plátno, jako kdysi, a i jeho technika malby se mezitím změnila.

3. 4. Který z portrétů vznikl dříve?

Uvedené technologické rozdíly svědčí dost jednoznačně o tom, že Hankův portrét musí být starší. Je totiž známo, že Machek, vycházející ještě z tradic barokní malby, užíval zprvu hrubší plátna a tmavší podklady. Teprve přibližně od poloviny 20. let začal malovat (a to téměř výhradně) na jemná plátna vídeňská, opatřovaná tenkými a světlými podkladovými nátěry.

Pro časnější vznik mužské podobizny mluví i různá podoba autorských signatur na obou obrazech. Na Hankově portrétu je jméno autora napsáno nenápadně (téměř jako by mělo být utajeno) na hřbet jedné z knih na regálu v pozadí. Stojí tu pouze jméno ve dvou řádcích „ANTON / MACHEK“, vyvedené silným štětcem, žlutou barvou a bez letopočtu.⁸⁶ Naproti tomu na podobizně Barbory Hankové je téměř kaligrafická signatura „Anton Machek. pinxit 1826.“, napsaná tenkým štětcem okrovou barvou na hranu namalované desky stolu vpravo dole.

3. Malířova signatura na portrétu V. Hanky

4. Malířova signatura na portrétu B. Hankové

Takto odlišný způsob signování manželských podobizen je v Machkově tvorbě zcela neobvyklý. Ze soupisu Machkova díla lze snadno vysledovat, že malíř většinu podobizen manželských dvojic nesignoval vůbec. Pokud je chtěl

označit svým jménem, omezil se nejčastěji na signování pouze jednoho z obou portrétů, přičemž libovolně střídal tu mužský, jindy zase ženský protějšek. Jen výjimečně signoval totožným (nebo téměř totožným) způsobem portréty oba, jako např. podobizny Josefa a Kateřiny Pštrossových z r. 1815, Vojtěcha a Doroty Novotných z r. 1819, hrabat Arnošta a Arnoštky Valdštejnových z r. 1826 ad.⁸⁷ Stěží bychom však hledali případ, kdy by Machek označil manželské portréty vzniklé současně tak různým způsobem, jakým jsou signovány podobizny manželů Hankových.

Tato odlišnost je podle našeho názoru způsobena právě tím, že Hankův portrét byl namalován jako první. Malíř ho označil svým jménem na nenápadném místě, způsobem, který navozoval dojem o autorově skromnosti a přitom byl celkem vtipný a nabízel zvědavému divákovi hravý zážitek z objevování. Když pak po čase Machek maloval k tomuto portrétu protějškovou podobiznu paní Hankové usazené před přírodní kulisou, nechtěl patrně ponechat nový obraz bez označení, aby nevyvolával klamný dojem, že pár maloval současně. Přitom už neměl možnost zopakovat podobně rafinované signování, jako na starším portrétu, neboť kulisa křovinatého pozadí to neumožňovala. Zvolil tedy běžný způsob a umístil svou signaturu na zcela standardní místo, vpravo dolů, na detail nábytku.

Ostatně i v proměně pozadí lze spatřovat logiku vývoje dobového vkusu od tradičních klasicistních interiérových pozadí se závěsy k modernějšímu zasazování portrétovaných osob před romantické krajinné výseky či před oblačnou oblohu.

Hypotézu, že Hankův portrét vznikl dříve, lze podepřít i celkem jednoduchou úvahou. Zatímco si můžeme bez obtíží představit, že si Hanka mohl dát malovat svůj samostatný portrét (tj. bez manželky), a to popř. i v době, kdy už byl ženatý, opak je téměř vyloučen. Bylo by nepředstavitelné, aby byla paní Hanková portrétována sama, bez manžela, když k tak nezvyklému postupu nebyl žádný závažný důvod.

Domníváme se tedy, že nejprve, a to zřejmě ještě v době, kdy byl Hanka svobodný, namaloval Antonín Machek jeho sólovou podobiznu. Teprve Hankův sňatek s Barborou Mádlovou, požehnaný dne 11. února 1822 v katedrále sv. Víta na Pražském hradě, mohl být podnětem k tomu, aby byl k předchozímu portrétu dodatečně připojen ještě portrét manželky. Machek ho nenamaloval vzápětí, jak bychom snad očekávali (sňatek býval často vítanou příležitostí k portrétování), ale až čtyři léta po svatbě, v roce 1826. Odklad zřejmě způsobily nepříliš skvělé hmotné poměry novomanželů. Hanka získal teprve rok po ženitbě, 16. února 1823, definitivní místo bibliotékaře v Muzeu s fixním platem 600 zlatých ročně,⁸⁸ což nebylo mnoho. Od r. 1820 navíc přispíval na živobytí svému otci a své sestře. A objednat si velký olejový portrét od předního pražského portrétisty (byť přítele), nebylo levnou záležitostí. Navíc Hanka, jak známo,

⁸⁵ Na Machkových obrazech sahá podkladový nátěr zpravidla až k okrajům plátna, zahnutým za hranu vnitřního rámu, což dokazuje, že plátna bývala opatřována spodním nátěrem v předstihu, ještě před napnutím na rámy (NOVÁK 1962, s. 148).

⁸⁶ Mnoho badatelů tuto signaturu zcela přehlédlo. Luděk Novák se mylil, když ji považoval za pouhé připomenutí Machka jako autora litografických alb Dějiny české v obrazech (NOVÁK 1962, s. 91). Kniha označená Machkovým jménem je tlustší a nižší než uvedená alba. Vzhledem k tomu, že na jejím hřbetě je pouze Machkovo jméno a chybí tu titul publikace, je zřejmé, že jde skutečně jen o malířovu signaturu, a nemá jít o konkrétní knihu.

⁸⁷ NOVÁK 1962, katalog na s. 168–193.

⁸⁸ NERUDA 1861, čís. 16.

dával při utrácení uspořených peněz vždy přednost spíše nákupům knížek.

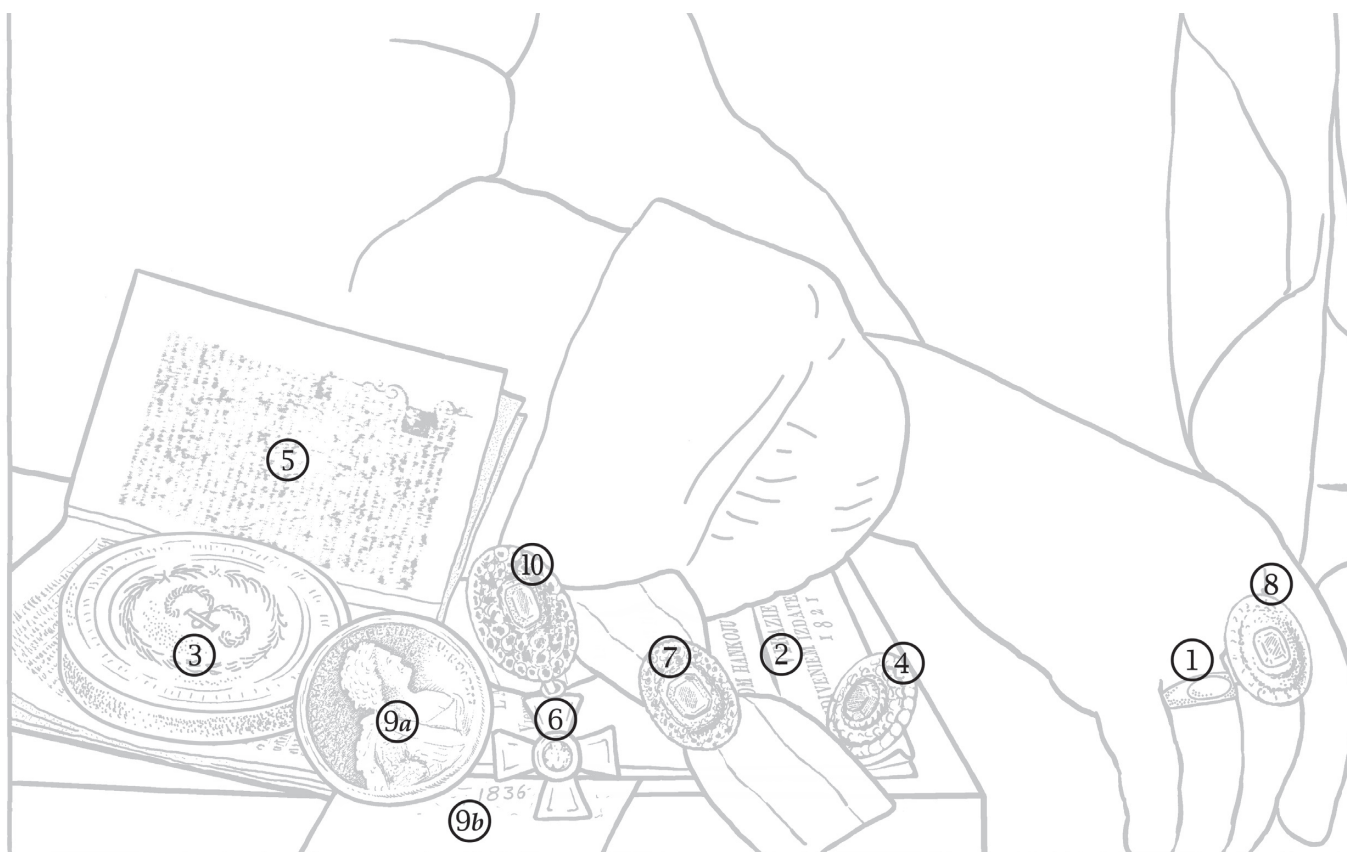
Důležitým výsledkem našich hypotéz je, že Machkova podobizna Václava Hanky musela vzniknout s vysokou pravděpodobností už před Hankovým sňatkem, tedy někdy před únorem 1822. Při řešení zdánlivého rozporu mezi takto časným datováním a faktem, že na portrétu jsou zobrazeny i předměty, které Hanka dostal až v dalších letech, budeme postupovat stejně, jako někteří badatelé před námi (K. B. Mádl, L. Novák, E. Reitharová). Souhlasíme totiž s tvrzením, že některé předměty byly na portrét po jeho vzniku ještě dodatečně doplňovány.

3. 5. Kdy byl namalován Hankův portrét?

Z předchozích vývodů vyplynulo, že Hankův portrét vznikl dříve než se Hanka oženil, tedy před 11. únorem 1822. Pravděpodobné je rovněž, že se tak stalo předtím, než začali Václav Hanka a Barbora Mádlová o sňatku vážně uvažovat. Hanka znal Barboru už jako třináctiletou dívku, od roku 1813, kdy bydlel jako student práv v podnájmu u jejích rodičů (v Konviktu na Starém Městě, čp. 293). Po návratu z Vídně sdílel tentýž podnájem se spolužákem Josefem Lindou. Údajně byli tehdy oba kamarádi do dívky zamilovaní.⁸⁹ Pro Hanku se ale ze studentského poblouznění stala vážná

známost až mnohem později, zřejmě teprve v létě 1821.⁹⁰ Nový vztah pak skončil sňatkem po pouhém půlroce. Uvažovaným termínem pro vznik Hankova portrétu se nám tedy jeví nejspíše **1. polovina roku 1821**. Portrét si tedy mohl Hanka objednat ke svým 30. narozeninám, které slavil 10. června 1821.

Pro ověření, případně upřesnění datace je nepochybně důležité identifikovat konkrétní, především přesně datovatelné předměty, které jsou na portrétu zachyceny. Začneme prohlídkou knihovny na pozadí. Z knih v horní poličce jsou vidět jen jejich spodky, bez titulů. Ve střední poličce jsou na červenohnědých štítcích olivově zelených hřbetů knih vesměs jen zběžně naznačené, nečitelné zlaté nápisy. Pouze na svazku vpravo od Hankovy hlavy lze rozluštit na prvním místě v třířádkovém titulu slovo „WELT ...“. Jen o málo čitelnější jsou tituly sedmi knih na spodní poličce. Prohlíženo zleva doprava, lze na 1. knize rozluštit snad „NABOC / ...“, na 2. knize „CBEKII / MA...“ (může být popř. i v azbuce?), na 3. knize „N...NC...“ a na 4. knize „KOLONO. / FUND...“. Hřbet 5. knihy nese, jak už jsme uvedli, dobře čitelnou signaturu „ANTON / MACHEK“, na hřbetu 6. knihy by snad bylo možno s velkou představivostí číst „WAZLAW. / ... / VULGARE“ a na 7. hřbetu možná „SKAMJK / JO / VKMIAL“. Přestože poslední dva svazky představují dvoudílné dílo (jsou označeny „I“ a „II“ a mají,

5. Atributy na zátíší Hankova portrétu

⁸⁹ IVANOV 1969, s. 165, 501; IVANOV 1970, s. 10.

⁹⁰ Nasvědčuje tomu úryvek z dopisu Jana Emanuela Doležálka Hankovi z Vídně 31. srpna 1821: „*Jak pak se Vám, milý Václave, vede? Slyšel sem, že prý až pod uši zamilovan ste, a že na nic jiného, než na ženění mysl mate. Jestli že ste již Vaši chaloupku dostavěl, tak hleďte berzo Vaši milenku do ní uvesti, a Vaše hospodarství čím dříve, tím lépe začít. Já Vám vše dobře a spasitelně ke Vašemu předsevzeti od srdce přeju, a uctivě žádám, mne Vaši Nejmilejší poručenu býti.*“ (LA PNP, fond V. Hanky, kart. 8).

na rozdíl od všech předchozích, zlaté tituly na štítcích černé barvy), jsou jejich tituly odlišné. I tento detail tedy potvrzuje, že snaha identifikovat názvy knih je marná – jde jen o fiktivní, malířský náznak titulů. Podporuje to naši tezi, že celé pozadí je jen obecně pojatou kulisou, nikoli konkrétním zachycením reálné Hankovy či muzejní knihovny.

Popředí obrazu představuje – na rozdíl od pozadí – zcela reálnou složku portrétu. Pokusíme se identifikovat jednotlivé předměty, které jsou zde zobrazeny. V této první, popisné a identifikační fázi seřadíme předměty chronologicky podle toho, jak je Hanka získal – nikoli podle toho, kdy byly na portrét namalovány. O to se pokusíme posléze. Na schématickém nákresu (obr. 5) jsme jednotlivé předměty označili čísly 1 až 10.

1. Zlatý prsten na Hankově pravém prsteníku. Na čelní straně se plynule a mírně rozšiřuje a přechází do rovné plošky ohraničené podlouhlým oválem. Malíř zde naznačil dvouřádkový nápis verzálkami, složený z delšího úseku nahoře (asi 7 písmen) a kratšího dole (asi 3 až 4 písmena, popř. číslice či nějaký symbol). Prvním písmenem nahoře je snad „R“ či „P“, zbytek nelze přečíst. O někdejší existenci tohoto prstenu svědčí jen toto vyobrazení, jiné zprávy nemáme. Lze soudit, že určitě nejde o prsten snubní (manželka Barbora má na ukazováku pravé ruky rovněž zlatý, ale tvarově odlišný prsten), ale nejspíše o prsten pečetní. Pak bychom tam očekávali nejspíše Hankovo jméno, ale doložit to nemůžeme. Po detailní prohlídce malby se zdá jisté, že tento prsten byl namalován současně s vyobrazenou rukou, takže **ho Hanka měl už v době portrétování** (tj. hypoteticky v 1. polovině roku 1821).

2. Výtisk Hankova vydání ruského eposu Igor Svatoslavič (Slovo o pluku Igorově), ležící na stole pod jeho pravíci. Totožnost publikace se podařilo identifikovat díky několika málo úsekům zobrazeného tištěného titulu. První rozeznatelné fragmenty dvou řádků jsme našli mezi zobrazenou zlatou medailí (čís. 9a) a dvěma rameny sousedního řádového kříže (čís. 6), zbývající neúplné čtyři řádky lze vidět na dolním okraji zobrazeného listu papíru, při pravé hraně desky stolu: „LA[...] / Viern[...] / [...] / [...]JOM HANKOJU[...] / – / V PRAZIE, / [...]DIVINIEM IZDAT[...] / 1821“. Vyobrazení koresponduje poměrně dobře s podobou jedné ze tří titulních stránek této Hankovy publikace. Jde o „ruský“ titul, umístěný na třetí (nečíslované) straně, následující po titulu českém a německém na první a druhé straně, vytištěný na editorovo přání azbukou a dále jím vymyšleným „všeslovanským“ písmem. Malíř si dovolil několik drobných odchylek od reality. První spočívá v tom, že zatímco ve skutečnosti je ruský titul na pravé (liché) stránce knížky, na obraze je namalován, jako by byl vlevo. Hanka si jako rusofil a slavjanofil nepochybně přál, aby měl na svém portrétu zvětšenou právě tuto stránku. Určitě by nechtěl, aby měl na své podobizně německý titul, který se ve skutečnosti na sudé stránce knížky nachází. Slovanskému titulu dal přednost i před titulem českým z první strany, v němž je epos nazván podle hlavního hrdiny („IGOR / SWATOSLAWIČ. / HRDINSKY ZPIEW / O TAŽENJ PROTI POLOWCŮM. / Wěrně w půwodnjm gazyku, / s připogenj Českého a Německého / přeloženj. / OD / WAC-LAWA HANKY. / – / W PRAZE, / U HAZE, KRAUSSE, ENDERSA. / 1821“). Pokud by se Machek nechtěl odchý-

СЛОВО
О ПЛУКУ ИГОРЕВЪ.
SLOVO
O PLKU IGOREVIE.

SLOVIANOM
LATINSKAGO PISMA.

Vierno v podliinom jazycze, s českym
i nemeckym prevodom.

Izdano

VIA BĚSLAVOM HANKOJU.

V PRAZIE,

INDIVINIEM IZDATELEVYM.

1821

6. Titul Hankovy edice Slova o pluku Igorově

lit od skutečnosti, mohl také knížku převrátit, aby Hanka rukávem zakrýval německou titulní stránku a slovanská by pak byla vidět. Patrně mu však čtení zprava doleva (s hlavou nakloněnou nad pravé rameno) připadlo ještě násilnější než naopak. Druhá malířova odchylka od reality vyplynula zákonitě z první: zatímco v knížce je za „všeslovanským“ titulem dalších asi 80 stránek textu, čili zhruba 40 listů, na obraze jsou pod titulním listem naznačeny už jen desky, neboť malíř předstírá, že je zde teprve začátek knížky. Machkova třetí odchylka spočívá v poněkud zvětšeném měřítku knížky. Publikace vyšla v malém, osmerkovém formátu o rozměrech stránky 15,8 cm x 9,6 cm. Její výška by tedy měla odpovídat zhruba polovině vzdálenosti od lokte k zápěstí průměrného dospělého muže. Poměříme-li velikost zobrazeného písma a vzdálenosti mezi jednotlivými řádky, dojdeme k závěru, že celá titulní stránka dosahovala svým horním okrajem až pod střed zobrazené stříbrné medaile. To odpovídá přibližně třem čtvrtinám, nikoli pouhé polovině Hankova předloktí. List tedy původně zabíral většinu zobrazené plochy stolní desky. Tím pádem měl pravděpodobně viditelné i další řádky textu, z nichž bylo mnohem zřejmější, o jakou knihu jde.

Staroruský epos Slovo o pluku Igorově, líčící válečná tažení novgorodského knížete Igora Svatoslaviče v letech 1185–1187, je pokládán za vynikající literární dílo z 12. století. Jeho text byl objeven až koncem 18. století, a to v mladším opise asi ze 16. století. Prvně byl vydán tiskem zásluhou Alexeje Ivanoviče Musina-Puškina roku 1800. Dříve než mohl být rukopis podroben důkladnějšímu vědeckému prů-

zkumu, zanikl při požáru Moskvy v r. 1812. Tato okolnost vedla k vážným pochybám o jeho pravosti. Sporné otázky týkající se pravosti či podvrženosti eposu nebyly dodnes – podobně jako v případě RK – jednoznačně a uspokojivě zodpovězeny. Do Čech se první vydání Slova dostala velmi brzy – např. Dobrovský vlastnil už roku 1809 dva různé výtisky. Vzápětí vzniklo několik českých překladů (mj. Jungmannův), jež však zůstaly v rukopisech. Václav Hanka byl první, kdo svůj překlad do češtiny (a současně i do němčiny) vydal tiskem. K paralelnímu českému a německému textu připojil i prepis ruského originálu. S odůvodněním, že ho chce učinit čitelným i těm Slovanům, kteří užívají latinské písmo, transkriboval azbuku originálu do kuriózního „všeslovanského“ písma, které sám sestavil ze směsi latinky, cyrilice a nově vymyšlených značek. Doufal totiž, že bude časem mezi Slovy zavedena nejen jednotná řeč, ale i jednotná, univerzální abeceda – a o tu se touto edicí pokusil. Jeho odvážný – a poněkud násilný novátorský pokus – však v Rusku nebyl akceptován, a doma narazil dokonce na příkré odsouzení ze strany F. Palackého a posléze i P. J. Šafaříka. Kritizována byla i úroveň Hankovy ruštiny v úvodu k edici a později se objevily jak výhrady k jeho svévolným zásahům do znění originálu, tak ke kvalitě jeho překladů.⁹¹

Hankova edice Slova o pluku Igorově nese letopočet vydání 1821, ale ve skutečnosti byla knížka vytištěna asi už **koncem října 1820**. Víme to z Hankovy korespondence. V dopisu z 2. října napsal Hanka Josefu Dobrovskému do Vídně, že tisk už probíhá, a Dominiku Kinskému to 18. října upřesnil: „Nyní tisknu Igora, snad bude za tejděn hotov.“⁹² Skutečnost, že publikace byla na světě už před koncem roku 1820, nikoli až v roce 1821, potvrzuje i Hankova zásilka jejích šesti výtisků Dobrovskému do Vídně z 8. prosince 1820 a pozitivní ohlas na ni z pera Antonína Marka z 31. prosince 1820.⁹³ Hanka sám tento staroruský epos bezvýhradně obdivoval a na své vydání jeho rusko-česko-německé podoby byl patřičně hrdý. Přirovnával význam objevení Slova pro Rusy k významu, jaký má objev RK pro Čechy. Tuto paralelu ostatně uznávali i sami Rusové.⁹⁴ Hanka neopomněl poslat výtisky své edice do Ruska caru Alexandrovi I.⁹⁵ a představitelům ruské literární vědy. Jeho jméno se tak stalo mezi ruskými slavisty známým a jeho věhlas se tím rozšířil.⁹⁶

3. Velká stříbrná medaile od Carské ruské akademie za vědecké zásluhy, ležící zcela vlevo. Na Machkově malbě lze rozpoznat, že má ozdobně provedený monogram „E II“, patřící carevně Kateřině II., umístěný do středu vavřínového věnce. Její opis při obvodu není na Machkově malbě čitelný. Podle popisu v literatuře⁹⁷ můžeme určit, že medaile

na Hankově portrétu leží reversem nahoru. Jde o nezvykle velkou a masivní („liberní“) medaili o průměru 82,5 mm, jež byla udělena z rozhodnutí Kateřiny II. od r. 1783 jako vyznamenání za vědecké práce. Lící strana, převzatá ze starší medaile zpracované už r. 1774 Timofejem Ivanovem, zobrazuje polopostavu carevny Kateřiny II., natočenou doprava, s korunou a vavřínovým věncem na hlavě. Carevna má přes šupinatý pancíř přehozený plášť. Její hrud' zdobí široká řádová stuha, vedená přes pravé rameno. Opis zní: „Б . М . ЕКАТЕРИНА . II . ИМПЕРАТ . И САМОДЕРЖ . ВСЕРОССИИС .“ (tj. Kateřina II., z Boží milosti carevna a jediná vládkyně celé Rusi). Na reversu má už zmíněný monogram „E II“, ležící na paprscích radiálně vyznačených ze středu k obvodu (Machek tyto paprsky jen jemně naznačil). Kolem monogramu je vavřínový věnec a při obvodu opis „* ЗА ПОХВАЛЬНЫЯ ВЪ РОССІЙСКОЙ СЛОВЕЧНОСТИ УПРАЖНЕНІЯ“ (tj. Za chvályhodné výkony v ruské slovesnosti). Dole je datum „* ОКТЯБРЯ . 21 * / 1783 . ГОДА“ (tj. 21. října [dle našeho kalendáře 2. listopadu] 1783). Zda byl Hankův exemplář medaile na aversu dole opatřen autorskou signaturou „ТИМОФЕИ ИВАНОВЪ . П .“, nevíme, neboť je nezvěstný. Na mladších razbách bývaly někdy signatury kopistů, neboť původní razidla musela být pro poškození nahrazována kopiemi. Nevíme tedy, kdy byla medaile, již Hanka dostal, skutečně vyražena – zda už v roce 1783, či později.

Hanka medaili obdržel od petrohradské Carské ruské akademie v závěru roku 1820. Na podzim 1820 totiž poslal do Sankt Petěrburgu Alexandru Semjonoviči Šiškovovi, prezidentu Akademie, první svazky své edice Starobylá skládanie (včetně zvláštního dílu z r. 1819, v němž byl poprvé zveřejněn RK). Šiškov zásilku obdržel kolem 21. října a vzápětí knihy prezentoval na zasedání akademie. Ta souhlasila s jeho návrhem poctit Hanka za jeho vědecké výkony velkou stříbrnou medailí. Ocenění bylo Hankovi přiznáno především za jeho objevení a zveřejnění RK.⁹⁸ Šiškov o rozhodnutí akademie napsal Hankovi 28. října (dle ruského kalendáře 16. října) a ujistil ho, že medaili vzápětí obdrží. Lze odhadnout, že dárek doputoval do Prahy ještě **před koncem roku 1820**. Hanka byl medailí nevýslovně nadšen, jak dokládá dochovaný koncept jeho děkovného dopisu (žel nedatovaný).⁹⁹ Poděkoval akademii jak za obdrženou medaili, tak za osm připojených exemplářů Zpráv Ruské akademie (Известия Российской Академии). V nich, jak víme, vydal Šiškov toho roku už zmíněný první ruský překlad RK.¹⁰⁰

4. Prsten s velkým žlutohnědým kamenem a s brilianty od cara Alexandra I., ležící na výtisku Slova o pluku

⁹¹ Viz HANUŠ J. 1896, s. 846; FRANCEV 1902, s. 81–83; JAKUBEC 1934, s. 329–330.

⁹² VRŤÁTKO 1870, s. 230; VRŤÁTKO 1881, s. 214.

⁹³ VRŤÁTKO 1870, s. 233; FRANCEV 1902, s. 84.

⁹⁴ FRANCEV 1905, s. 1136–1137. Právě v paralelách mezi textem RK a Hankově překladu Slova o pluku Igorově viděl např. V. Flajšhans jednu z indicií, jež ukazuje na Hanka jako na potencionálního autora RK (OTRUBA – ŘEPKOVÁ 1969, s. 134). Tomuto argumentu se v novější literatuře už nepřikládá někdejší váha.

⁹⁵ FRANCEV 1905, s. 1194–1195.

⁹⁶ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 319.

⁹⁷ SMIRNOV 1908, s. 155, čís. 297/b.

⁹⁸ Lze tak soudit z konceptu Hankova nedatovaného dopisu caru Alexandrovi I., který otiskl FRANCEV 1905, s. 1194–1195. Uvádí to i SUCHOMLINOV 1876, s. 310, a HANUŠ J. 1896, s. 846.

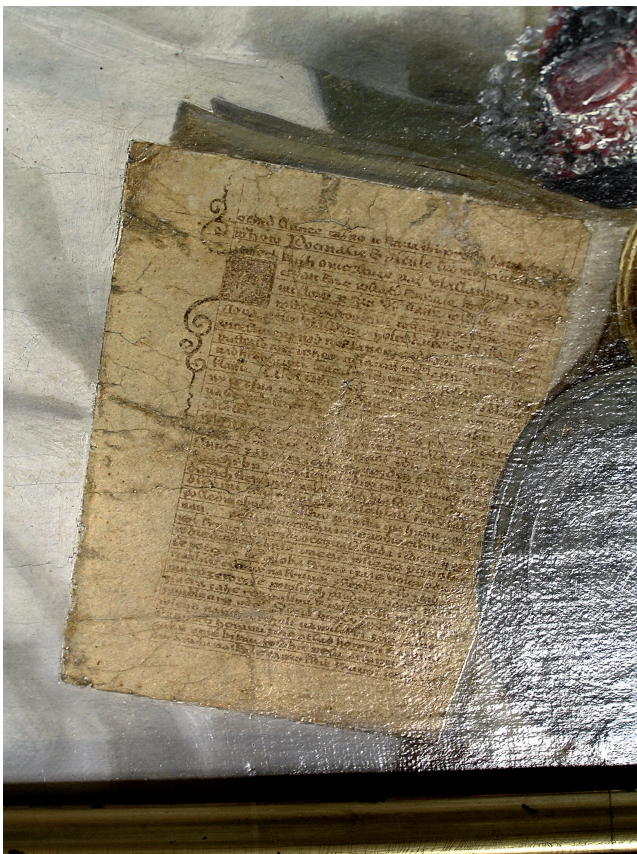
⁹⁹ Šiškovův dopis i koncept Hankovy odpovědi vydal FRANCEV 1905, s. 1193–1194.

¹⁰⁰ Titul uvádí LAISKE 1969, s. 336, čís. 61.

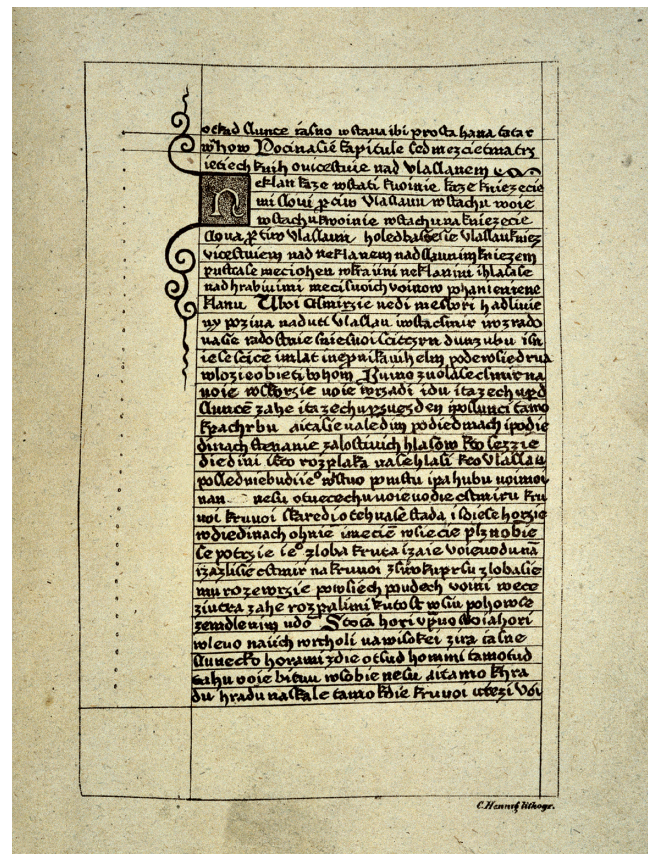
Igorově. Vzhledem k umístění prstenu soudíme, že je to právě ten brilantový prsten, který Hanka dostal jako projev uznání za svůj výtisk Slova o pluku Igorově, který poslal caru Alexandrovi I. Hanka byl o carově daru uvědoměn ruským velvyslancem ve Vídni Dmitrijem Tatiščevem prostřednictvím jeho dopisu z 24. června (dle ruského kalendáře 12. 6.) 1823. Za necelé dva měsíce, 18. srpna 1823, Tatiščev Hankovi oznámil, že už mu diamantový prsten („une bague en diamants“) posílá do Prahy.¹⁰¹ Lze tedy odhadnout, že Hanka prsten obdržel již **koncem srpna 1823**. Zvěst o carské odměně se mezi Hankovými přáteli rychle rozšířila, Jan Emanuel Doležálek gratuloval svému pražskému příteli z Vídně už 27. srpna 1823.¹⁰² Hanka si dal později tento prsten upravit tak, aby ho mohl nosit místo ozdobné jehlice na náprsence. Dokládá to vzpomínka Petra Aleksějeviče Lavrovského v nekrologu na českého slavistu. Lavrovskij zaznamenal, že Hanka si při návštěvě divadel, koncertů a besed navlékal na ruce drahocenné prsteny a „současně si připínal na náprsenku na způsob knoflíku velkolepý brilantový prsten cara Alexandra Pavloviče“.¹⁰³ Jde tedy o ten prsten, který lze vidět i na mnohých dalších Hankových podobiznách, připnutý na jeho hrudi. Žlutohnědým kamenem v jeho středu byla nejspíše záhněda. Tento typ prstenu byl v evropské společnosti 19. století již nemoderní. Zrodil

se už v 18. století ve Francii jako pánský šlechtický prsten, zvaný markýzský.

5. Svazek Rukopisu královédvorského, rozevřený na stranách 14 a 15, opřený o Hankovu pravici a zatížený velkou stříbrnou medailí. Zatímco levou stránku zobrazeného RK lze snadno a s jistotou identifikovat, pravou stranu určujeme jako stránku 15 jen z logiky řazení listů, neboť malý fragment dolní části textu, viditelný vlevo od medaile, je jen náznakovou nečitelnou napodobeninou, jež nekopíruje reálný text RK. Vysvětlení tohoto rozdílu je jednoduché (a překvapivé!). Zatímco lichá, 15. stránka, vyobrazená v perspektivní zkratce, je namalovaná, sudá, 14. stránka, zachycená přísně frontálně, je ve skutečnosti faksimile tištěné na papíře, do obrazu vlepené a přelakované.¹⁰⁴ Toto faksimile bylo zhotoveno kombinovanou technikou pérové litografie (písmo) a kamenorytiny (horizontální a vertikální linky). Autorem faksimile byl německý litograf Karl Hennig, působící od r. 1823 v Praze. Za datum vzniku a prvních výtisků tohoto faksimile můžeme považovat **počátek roku 1829**. Doložit to můžeme pomocí více zdrojů. Především o tom svědčí potvrzení Václava Hanky z 9. května 1829, na základě něhož přijal do muzejních sbírek od Henniga litografický kámen „s velmi dobře vystiženým“ faksimile jedné stránky Královédvorského rukopisu, zhotoveným pro jeho

7. Faksimile stránky RK, vlepené do Hankova portrétu

8. Litografované faksimile strany 14 z RK, 1829

¹⁰¹ FRANCEV 1905, s. 1118. Viz též LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 319.

¹⁰² „Srdečně sem nad tau zpravou potěšen byl, když sem uslyšel Ste od Cara Alexandra tak skwostně obdarován byl [...]“ (LA PNP, fond V. Hanky, kart. 8).

¹⁰³ LAVROVSKIJ 1861, s. 3.

¹⁰⁴ Tato koláž je provedena tak dokonale, že si ji nevšiml žádný z restaurátorů, kteří dosud obraz restaurovali. Podánilo se mi ji objevit až díky razantnímu lokálnímu bočnímu osvětlení při detailním optickém průzkumu prováděném 16. 4. 1991.

druhé vydání.¹⁰⁵ Doplnujícím dokladem je samotné druhé vydání RK z r. 1829, jehož česko-německý titul zmínku o připojeném faksimile obsahuje („*Připojen věrný snímek písma.*“ / „*Nebst einem Facsimile.*“).¹⁰⁶ Toto faksimile bylo tištěno jak na papíry (různých tónů), tak na pergameny (různých tloušťek), buď černou tiskařskou barvou, tmavohnědou barvou, nebo rezavě hnědou barvou imitující barvu originálního písma RK. Vyskytují se i exempláře kolorované, se zlaceným políčkem iniciály N. Je jisté, že po sérii prvních otisků z r. 1829 byly z kamene, uložené u Hanky v muzeu, tištěny podle potřeby i další exempláře.¹⁰⁷ Zdařilé Hennigovo faksimile se pak příležitostně připojovalo jako ilustrace (na místo frontispisu, mezi úvod a editovaný text RK, či zcela dozadu) nejen do výtisků z r. 1829, ale i do mladších vydání RK. Tato praxe trvala až do r. 1851,¹⁰⁸ od r. 1852 se jako ilustrace používalo faksimile stránky 25, zhotovené neznámým autorem (snad též Hennigem?)¹⁰⁹. Na tomto místě je třeba ještě upozornit, že Hennigovo litografické faksimile z roku 1829 se ve dvou nám známých případech vyskytuje i v prvním vydání RK z r. 1818 (označeném v titulu rokem 1819). Mimo veškerou pochybnost je však zřejmé, že jde o dodatečně vlepené doplňky.¹¹⁰ Jiné exempláře vydání z roku 1818, dochované v původním stavu, pochopitelně žádné faksimile nemají.¹¹¹

Faksimile vlepené do Machkovy olejomalby je nepochybně tištěné na papíře, nikoli na pergamenu. Svědčí o tom vlasové trhliny na okrajích, jež vznikly už při lepení vlhkého faksimile na obraz (trhlinky nepokračují za okrajem faksimile, takže to nejsou krakely vznikající rozpínáním a smršťováním plátna). Pergamen by takto popraskat nemohl. List má podobu obdélníku o rozměrech 118 x 74 mm. Je tedy oproti většině exemplářů tohoto faksimile, jež známe z různých vydání RK, o trochu menší, neboť byl po obvodu ostřížen. Zmenšen musel být především dole, neboť jinak by se zde objevilo litografovo autorské označení, jež známe z celých exemplářů. Na nich je vpravo dole, 17 mm pod poslední linkou textu, litograficky provedená signatura „*C. Hennig lithogr.*“ Hennig vytvořil faksimile v poměru 1 : 1 vůči originálu. Tím ovšem nemyslíme celkové rozměry, ale rozměry textového pole. Faksimile muselo být přirozeně tištěno na větších podložkách (papírech, popř. pergamenech)

než je originální 14. stránka RK, a později byly jeho výtisky ořezávány podle potřeby. Originální formát je nepravidelný (pravá strana je o 3 mm delší než levá a pravý horní roh má ostrý úhel, zatímco levý horní roh má úhel tupý), na což nebylo při formátování faksimilií pro knížky hleděno. Porovnááme-li rozměry textových polí jednotlivých faksimilií s velikostí textového pole originálu, zjišťujeme difference až 3 mm. Rozdíly byly způsobeny různou nasákovostí podložek (papírových nebo pergamenových), na které se faksimilia tiskla. Pro vlepení do Machkova obrazu bylo vybráno faksimile, jež je rozměry svého textového pole s originálem v podstatě totožné: má výšku 94 mm a šířku 56 mm. Lze tedy říci, že strana 14 RK je na Hankově portrétu zobrazena ve skutečné velikosti. Jen její celkový tvar je trochu odlišný od originálu: blíží se mnohem více pravidelnému obdélníku.

Od originálu se neliší ani světle žlutohnědá barva písma, neboť Machek si pro aplikaci do své olejomalby vybral záměrně exemplář vytištěný v tomto barevném tónu. Barva podložky se od originálu trochu liší: zatímco pergamen strany 14 je dost světlý, žlutavě šedý, na obraze je jeho barva tmavší, žlutohnědá. To však je patrně způsobeno stárnutím papíru vystaveného světlu, a hlavně zežloutnutím laku, jímž je malba chráněna.

Obzvláště cenné by bylo vědět, zda a jak byla iniciála N zdobící stranu 14 původně barevně upravena. Faksimile zachycuje totiž shodou okolností právě stránku s iniciálou, která v pozdějších bojích o rukopisy hrála jednu z hlavních rolí. Modrá barva, již je v originále napsána uprostřed zlaceného čtvercového políčka iniciála N (Neklan), byla chemickou analýzou Antonína Bělohoubka v r. 1886 určena jako berlínská, neboli pruská modř, poprvé popsána roku 1704, a prokazatelně používaná tedy až od 18. století. To bývá dodnes uváděno jako jeden z pádných argumentů o pozdním vzniku, a tedy podvrženosti RK. Protože obránci pravosti RK namítají, že berlínská modř mohla být do originálu dodatečně vnesena (např. samotným Hankou), má svůj význam všimnout si i toho, zda a jak jsou dobová Hennigova faksimilia kolorována. Iniciála faksimile na Hankově portrétu má stejně žlutohnědou barvu jako ostatní text. Přesto prokázal podrobný průzkum prováděný za pomoci silného

¹⁰⁵ ANM, RNM, sign. K/3/108: „*Vom Hrn. Lithographen Hennig in Prag: Den Stein mit einem sehr gut getroffenen Facsimile von einer Seite der Königinhofer Handschrift, welches für die 2te Auflage von demselben gemacht wurde. / Am 9 Mai 1829 übernommen / Hanka.*“

¹⁰⁶ Viz HANKA – SVOBODA 1829. Srv. LAISKE 1969, s. 327–328 (čís. 6). Dataci 1829 potvrdil i NEBESKÝ 1852, s. 152.

¹⁰⁷ V LA PNP, fond V. Hanky, kart. 14, je uloženo 10 dopisů Karla Henniga Václavu Hankovi z let 1838–1841. Týkají se mj. i zhotovování nespecifikovaných faksimilií (i oboustranných), snad faksimile RZ pro Šafaříkovy a Palackého Die ältesten Denkmäler z r. 1840. V korespondenci se jedná i o dotisk faksimile RK v r. 1841, zřejmě pro 4. vydání RK z r. 1843. Obdobně dal Hanka tisknout z měděné desky, uložené od r. 1842 u něho v muzeu, v r. 1854 další novotisky mědirytiny s portrétem Josefa Dobrovského od Tomassa Benedettiho podle Františka Tkadlika, když zásoby starých exemplářů došly (viz SRŠEŇ 2004c, s. 129–131).

¹⁰⁸ Např. v KNM jsou Hennigova faksimilia z r. 1829 vevázána do těchto vydání RK: z r. 1829 (66 C 25, 68 E 235, 74 F 61, Obrození 5 F 23, Obrození 7 F 35), z r. 1835 (ST 63 F 12, 68 H 20/1, Obrození 6 D 21), z r. 1843 (ST 63 F 9, ST 63 F 49, 68 H 17, 68 H 282/1-2, 89 g 204/1-2, 72 H 58, 75 H 126, Obrození 6 D 22, Voborník 783), z r. 1847 (ST 63 F 11), a z r. 1851 (66 H 247 /ke svazku přivázáno mj. i ruské vydání RK z téhož roku, s tímž faksimile/).

¹⁰⁹ Např. v KNM jsou anonymní faksimilia z r. 1852 vevázána do těchto vydání RK: z r. 1852 (68 H 94), 1856 (66 H 247 /maďarské vydání, přivázané k dalším edicím/) a z r. 1876 (68 H 311).

¹¹⁰ KNM, ST 63 F 2 (exemplář v červené kožené vazbě se zlacenými tlačenými ornamenty, věnovaný Hankou Dobrovskému, s nekolorovanou Hennigovou litografickou kopií tištěnou tmavohnědou barvou na tenkém papíře, vlepenou dodatečně, až po Dobrovského smrti, jako frontispis, a s mědirytinovou vedutou Dvora Králové z r. 1846, druhotně vlepenou za hlavní text; na rozdíl od ostatních listů výtisku nemají vlepené listy na okrajích stopy zlata z ořízky); KNM, 75 G 165 (exemplář v tmavohnědé kožené vazbě se zlacenými tlačenými ornamenty, z majetku P. J. Šafařika, s Hennigovým faksimile, tištěným hnědou barvou na pergamenu, druhotně vlepeným do obdélného výřezu jednoho z listů předsádky; má modře malovanou iniciálu N na zlaceném políčku se zeleným rámečkem a se zelenými rozvilinami).

¹¹¹ Viz např. druhý exemplář z majetku P. J. Šafařika, tentokrát jen v prostých papírových deskách (KNM, 66 H 120), či podobně prosté exempláře v KNM se signaturami 67 H 259, 86 H 63, Obrátil čís. 232 a ST Dušek čís. 1213.

zvětšení a dobrého osvětlení, že na lince rámuující její čtvercové políčko a na obou rozvilinách, jež z políčka vycházejí, jsou pozorovatelné drobné zbytky tmavě zelené barvy. Lze identifikovat i několik zřetelných šupinek plátkového zlata, jež se vyskytují v políčku iniciály, na jeho orámování a v jednom případě i na nožce vlastního písmene N. Modrá barva zjištěna nebyla, stejně jako nebyla nikde nalezena ani rumělková barva, jíž je napsána v originálu rubrikace kapitoly (zde na 2. řádku od slova *Pocina* a celý 3. řádek) a majuskulní písmena *U* na 11. řádku a *S* uprostřed 29. řádku. Přesto se zdá, že i tyto části textu byly na faksimile původně červeně kolorovány. Smyty byly patrně omylem při starých restaurátorských zásazích. Prokazatelné je to u majuskuly *P* ve 2. řádku, jež byla (patrně jako poslední zbylá červená majuskula) smyta při restaurování v r. 1965, nejspíše v domnění, že jde o ztmavlou retuš.¹¹² Je tedy zcela nepochybné, že faksimile vlepené do Hankova portrétu mělo původně iniciálu N kolorovanou (přinejmenším zelenou barvou na obvodu čtvercového políčka a na obou rozvilinách) a na ploše políčka zlacenou. Navíc je velmi pravděpodobné, že i ty části textu, jež jsou v originále rumělkové, byly původně na faksimile červeně obtaženy. Bohužel je zřejmé, že někdejší barevnost i zlacení byly v důsledku čištění obrazu při starším restaurování až na nepatrné zbytky smyty. Nynější stav obrazu už tedy nedovoluje určit, jakou barvu mělo původně písmeno N v iniciále na faksimile z roku 1829, zda zelenou či popř. modrou, eventuálně červenou. Zabudované faksimile tak bohužel přišlo o svou původní (snad vysokou?) vypovídací hodnotu. Jisté je pouze to, že rámeček a rozviliny iniciály byly tmavozelené a její políčko bylo zlacené. (Ostatně zlato prozrazuje i grafické zobrazení vlastního políčka: je na litografii vytečkováno, což je tradiční heraldická pomůcka sdělující, že plocha má být ve skutečnosti zlatá.)

Pokud se snad zdá, že tomuto faksimile věnujeme příliš velkou pozornost, musíme zdůraznit, že jde o dílko, které si ji nepochybně zaslouží. Srovnáme-li ho totiž důkladně s originální předlohou, dojdeme k závěru, že je obdivuhodně přesné a zachycuje text s maximální věrností. Odchyly jsou opravdu jen zcela nepatrné. Nápadný rozdíl je na začátku 22. řádku, kde dnes v originále čteme *naniei*, zatímco faksimile má pouze *nan*, za nímž je delší cesura. Tuto odlišnost lze však snadno vysvětlit: písmena *iei*, zahlazená razurou, bylo možno číst až díky kontrastním fotografiím a řádně viditelnými se stala až v r. 1880 v důsledku chemické zkoušky.¹¹³ Ostatní odchyly jsou méně nápadné. Tak na konci 16. řádku je v originále napsáno *ítazechupd* [značí *í tazechu před*], zatímco ve faksimile je mezi *ch* a *u* vynechána malá mezera (*ítazech upd*). Další odlišnost spočívá v tom, že pravá vertikální přímká omezující textové pole je na originálu blíže textu, takže je některými jeho řádky častěji překračována, zatímco na faksimile je tento nedostatek mírně korigován. Řádky 25. a 27. jsou na faksimile nepatrně kratší než na originále, a končí tedy ve větší vzdálenosti před boční čarou. Uvedli jsme tyto odchyly záměrně tak podrobně, aby bylo

zřejmé, jak neuvěřitelně přesné a spolehlivé toto faksimile je. Jednotlivá písmenka jsou psána jistou, vypsanou rukou, jakoby text psal někdo, kdo toto písmo běžně užívá.

Vkrádá se přirozeně pochybnost, zda tak exaktní faksimile dokázal opravdu zhotovit německý litograf Hennig. Nemůže jít ve skutečnosti o písarskou práci Hankovu? O tom, že Hanka zhotovoval různá „faksimilia“ (v němčině *Facsimile*, v ruštině снимки), čteme v dopisech z let 1825–1826, jimiž mu za ně ze Sankt Petěrburgu děkoval Petr I. Köppen. Hanka mu tehdy poslal i „faksimilia“ Královédvorského rukopisu.¹¹⁴ Nicméně ze souvislosti je zřejmé, že šlo spíše o napodobivé přepisy, než o skutečná faksimilia, jak je chápeme dnes my. Pokud budeme uvažovat o Hankově autorství faksimile strany 14 z RK, vyvstane tu ovšem rozpor mezi precizním provedením faksimile na jedné straně a známým faktem, že Hanka nedokázal ani jednou za svůj život přečíst, přepsat a vydat RK bez chyb (!).¹¹⁵ Můžeme to konkrétně doložit Hankovými omyly při prepisování této 14. stránky. Tak slovo *uoieuodu* na 25. řádku, jež je dobře čitelné v originále a bezchybně okopírované ve faksimile, přetiskl Hanka v 1. vydání RK z r. 1818 mylně jako *uoieuoda* a ve 4. vydání z r. 1843 pro změnu jako *uoieuodu*. A slovo *wece* na konci 27. řádku prepisoval Hanka ve starších vydáních (z r. 1818 či 1843) správně, ale ve vydání z r. 1852 najednou kupodivu špatně, jako *vece*. Odpůrci pravosti RK to vysvětlují jako projev Hankovy lstivosti. Chtěl prý je přesvědčit o tom, že by nemohl být autorem podvrženého RK, neboť ho nedokáže bez chyb ani přepsat. Jsme přesvědčeni, že je takové vysvětlení příliš krkolomné. Mnohem přirozenější příčinu chyb v edicích vidíme v Hankově uspěchané povrchnosti a ledabylosti, na niž jsme již poukázali při analýze jeho odborných schopností. O to obdivuhodnější pak ovšem je, že přesněji než český specialista Hanka dokázal stránku 14 z RK „přečíst“ a přepsat německý litograf Hennig. Slovo přečíst ovšem dáváme do uvozovek záměrně, neboť Hennig, neznající česky, natož staročesky, nemohl textu rozumět. Pokud by mu rozuměl, mohl by popřípadě přehlédnout, že na 28. řádku je v originále chybně *kutost* místo *krutost*, a mechanicky by mohl slovo napsat správně. To se však nestalo, chybné slovo *kutost* je i ve faksimile reprodukováno věrně, tedy s chybou. Hennigovo precizní reprodukování textu nebylo založeno na jeho správném čtení a porozumění jeho smyslu, ale spočívalo jen ve vizuálně přesném přenesení jeho obrazu na plochu litografického kamene. UVědomíme-li si přitom, že písarš musel převést originální předlohu na litografický kámen v zrcadlovém převrácení, aby byly výsledné otisky stranově správné, je dokonalost faksimile až neuvěřitelná. Vysvětlení tohoto „zázraku“ je však prosté – stačí nahlédnout do litografovy dílny. Litograf totiž nemusel vždy kreslit či psát přímo na plochu těžkého litografického kamene. Už od dob Senefelderových se užívalo jako zprostředkujícího média i tzv. autografického papíru. Tento papír, speciálně upravovaný škrobem a dalšími přísadami, mohl být i průsvitný, takže po přiložení na originální písemnou předlohu (v našem případě

¹¹² Viz naši 4. kapitolu, čís. kat. II/1, restaurování Hynkem Kloudou v r. 1965.

¹¹³ MAŠEK 1876, s. 187; KAŠPAR 1969, s. 310 (pozn. 451 a); ENDERS 1991, s. 30 a 64.

¹¹⁴ FRANCEV 1905, s. 452–453, 460.

¹¹⁵ Srv. TŘESKA 1939–1941. Uvádí se, že se Hanka při prepisování RK spletl 125 x! (IVANOV 1969, s. 113).

přímo na stránku RK) umožňoval její snadné a přesné kopírování ve skutečné velikosti. Na autografický papír bylo možné psát perem, černou litografickou tuší. Papír se pak popsanou stranou přitiskl na litografický kámen a navlhčením a tlakem v lisu se okopírovaný obrázek nebo text přenesl na jeho vyhlazenou plochu. Zatímco vyobrazení či písmo (v zrcadlovém obrácení) se zafixovalo na kámen, autografický papír byl snadno oddělen a smyt.¹¹⁶ Přestože byl tento postup relativně snadný, bylo mnohdy velmi obtížné sehnat litografa, který by dokázal zhotovit skutečně kvalitní faksimile starobylé písemné památky.¹¹⁷

Hanka měl ovšem na litografa mimořádné štěstí. Karl August Ferdinand Hennig (1794, Berlín – 1862, Praha) litografií dobře ovládal, dokonce původně působil (kolem roku 1818) jako rytec a učitel kaligrafie v Berlíně. Do Prahy ho přivedla v r. 1821 náhoda: byl zde zadržen, když se vypravil do Řecka, aby pomohl tamnímu obyvatelstvu v národně-osvobozeneckém boji. V Praze už natrvalo zůstal. Zaměstnal ho Gottlieb (Bohumil) Haase, který shodou okolností právě 31. března 1821 dostal svolení provozovat kamenotiskárnu a sháněl zkušeného znalce této moderní reprodukční techniky. Hennig se stal v témže roce u Haaseho, v domě čp. 607-I na Staroměstském náměstí (nalevo od paláce Goltzkinských) vedoucím jeho nové dílny. Když jeho zaměstnavatel v r. 1824 zemřel, dohodl se Hennig s jeho syny, kteří podnik převzali, a asi v r. 1826 s nimi založil kamenotiskařskou firmu Haase & Hennig, která pracovala paralelně vedle knihtiskařské firmy Gottlieb Haase Söhne (Synové Bohumila Haase). Hennig do firmy označované zkratkou H & H vložil hodně vlastního kapitálu a řídil ji v podstatě sám. V r. 1827 ji dokonce odstěhoval z tiskárny na Staroměstském náměstí do domu čp. 146-I v Jezuitské (Karlově) ulici. Tam také zhotovil v r. 1829 faksimile 14. strany RK. Později (r. 1833) se zcela osamostatnil a v polovině 30. let měl největší kamenotiskárnu v Čechách, jež na 15 lisech dokázala zaměstnat až 50 osob. Paralelní podnik měl ve 30. letech i v Berlíně. Jako pruský Němec nikdy nesplynul s českým prostředím, a přestože spolupracoval i s takovými osobami, jako byl český vlastenec Václav Hanka, neměl pro české národní hnutí sebemenší pochopení. V roce 1848 patřil k nenáviděným reakčním „sedmašedesátníkům“, což nakonec způsobilo i bojkot jeho zboží ze strany Čechů a jeho zchudnutí ve stáří.¹¹⁸ Je tedy zřejmé, že jeho pečlivě zhotovené faksimile stránky z RK pro něho znamenalo pouhou profesionálně odvedenou zakázku.

Ještě jedné věci bychom si na vyobrazení RK na Hankově portrétu měli všimnout. Rukopis tu není vyobrazen

jako konvolut volných pergamenových lístků – jak byl Hankou nalezen a jak ho známe dnes –, ale v podobě vázané knížky. Antonín Machek si nevymýšlel: rukopis byl v té době skutečně svázaný a opatřený deskami. Nebyla to jeho první vazba pořízená Hankou, jak se domníval Miroslav Ivanov¹¹⁹, ale dokonce už druhá. O tomto způsobu zacházení se vzácným rukopisem, pro nás dnes naprosto nepochopitelným a nepřijatelným, podal svědectví Hankův mladší kolega a nástupce, Antonín Jaroslav Vrtátko: „*Jakož nemilosrdně s textem klénotu tohoto nakládal [...], tak barbarsky naložil s ním i materialně, dav jej dvakrát do silných červených kožených deštěk, po celém povrchu zlacených, velmi pevně převázati. [...]*“¹²⁰ Obě staré vazby pořízené Hankou se v Knihovně NM dodnes zachovaly, takže můžeme Vrtátkovo svědectví doplnit i podrobnějšími informacemi. Do první vazby dal Hanka rukopis svázat zřejmě brzy po jeho nález, snad již koncem roku 1817. Její desky mají výšku 130 mm a šířku při zavření, včetně hřbetu, 86 mm. Desky jsou potaženy červenou kůží s tlačеныmi a vyzlacenými ornamenty. Na hřbetě mají titul *Rukopis Královodvorský*. Přideštit tvořil list s textem psaným perem černým inkoustem: „*Rukopis / Královodvorský, / kterýž / Václaw Hanka / w Králově Dvoře nad Labě / dne XVI září MDCCCXVII. we / wieži nassel.*“ Tato vazba byla před věnováním RK Muzeu,¹²¹ tedy nejspíše na přelomu let 1821–1822, z Hankova popudu nahrazena vazbou novou. Ta je o 4 mm na výšku i na šířku větší (134 x 90 mm) a pochází pravděpodobně od téhož (nám neznámého) knihaře, neboť je předchozí vazbě dosti podobná. Je rovněž z červené kůže s tlačеныmi a vyzlacenými vzory (ale jiného typu) a má i podobně provedený titul na hřbetě. Titulní stránka má stejný text jako měla starší vazba, ale tentokrát je písmo honosnější. Je kaligraficky úpravné, zdobené arabeskami a jeho černá barva je doplněna červení a zlatem. Na dalším listě je dedikace, psaná perem, černým inkoustem: „*Českému / Národnímu Museum. / Kdyby však jakkoli ustav ten k / zrušení přijíti měl, připadne / vlastnost Rukopisu tohoto / slavnému Sternberske- / mu Domu. / W Praze 28 ledna 1822. / Hanka m/p.*“ Následují prázdné pergamenové lístky, jež byly nepochybně v druhé vazbě vloženy z důvodu ochrany mezi listy RK. Na závěr byl vevázán ještě původní titulní list z první vazby. V této honosné druhé vazbě z přelomu let 1821–1822 byl RK chován čtyřicet let. Vyňat z ní byl komisionálně 19. května 1861, aby mohly být jednotlivé listy pohodlně fotografovány dr. Janem Rokosem.¹²² Od té doby jsou listy adjustovány samostatně. Konfrontujeme-li nyní podobu RK, jak ji namaloval Machek, s právě vyličenou druhou vazbou,

¹¹⁶ Tento vskutku revoluční způsob, usnadňující mnohem rychlejší šíření textů, než umožňoval klasický typografický tisk, popisují mnohé dobové příručky o litografické technice. Viz např. kapitolu „Von dem Übertragen einer auf Papier geschriebenen Schrift auf den Stein, oder der sogenannten Autographie“ v knize GEHEIMNISS 1810, s. 52–54. Tradiční autografie se užívá dodnes – viz KREJČA 1981, s. 153–157.

¹¹⁷ Např. Šafařík si v dopise Pogodinovi z 22. 4. 1837 stěžoval na nízkou kvalitu faksimile, které od něho dostal, nazval je mazanicí a vyjádřil pochybnosti, zda se v Moskvě vůbec najde někdo, kdo by dokázal dobré faksimile zhotovit (POPOV 1879, s. 193). Podobně si ruský jezuita I. M. Martynov posteskl Hankovi v dopise z 19. 2. 1859, že faksimilované vydání Remešského evangelia je vinou litografa bohužel plně chybné (FRANCEV 1902, s. 375–379).

¹¹⁸ O Karlu Hennigovi má nejobsáhlejší informace BEČKOVÁ 1996a, s. 16, 19–20, 25, 172. Dále viz: TOUŽIMSKÝ 1898, s. 239, 700; MÁDL 1929, s. 65–66; TOMAN 1947, s. 321 (s chybnými údaji); NOVÁK 1962, s. 79; KRAUS 1996; WITTLICHOVÁ – VONDRÁČEK 1996, s. 8, 172–173; BEČKOVÁ 1996b, s. 3–4; BEČKOVÁ 1997, s. 34; KRAUS 1997, s. 26; SRŠEŇ 1998, s. 8, 16.

¹¹⁹ IVANOV 1969, s. 67, 95, 154; PROTOKOLY 1993, s. 101.

¹²⁰ VRŤÁTKO 1871, s. 430.

¹²¹ Hanka věnoval RK Muzeu 28. 1. 1822, jak uvedl v dedikaci na jeho přideštit. Záznam o tomto daru zařadil do vlastnoručního výčtu příspěvků pro NM, sepsaného 24. 11. 1822: „[...] 2) *Vom Gefertigten: Königinhofer Handschrift, Original, 12 Blätter nebst 2 schmalen Streichen auf Pergamen. [...]*“ (ANM, RNM, sign. K/1/107).

¹²² PŘEDNEŠENÍ 1862, s. 14; IVANOV 1969, s. 95, 154.

v níž se tehdy RK nacházel, musíme konstatovat, že se malíř nedržel věrně reality. Značně redukoval počet listů (RK jich má 12 celých a 2 ostřížené na pouhé proužky – a s titulními a prokládanými listy jich měl v druhé vazbě asi 30) a vynechal i čistý list pergamentu, který byl tehdy vložen mezi obě zobrazené stránky (14 a 15) RK. Ani desky, přesahující svou velikostí formát pergamenových listů o několik milimetrů, nejsou na malbě nijak patrné. Je zřejmé, že Machkův realismus měl své meze a v případě potřeby ustoupil malířské licenci a idealizaci – ostatně stejně Machek postupoval i při zachycování fyziognomie portrétovaných osob.

6. Stuha a kříž ruského Řádu sv. Vladimíra IV. třídy, ležící na výtisku Slova o pluku Igorově. Identifikace řádu je nesporná. Jeho stuha, již byl připínán na hrud', má po stranách rudého středního pásu užší černé pruhy, lemované na okrajích vetkanou rudou nití. Na konci pod jejím přehybem je zavěšen kříž s rozšířenými konci ramen a s kruhovým terčem na křížení. Ramena se zlacenými okraji jsou rudě smaltovaná, uprostřed černého terče se zlatou obroučkou je naznačen červený knížecí plášť s bílou hermelínovou podšívkou. Měl by nést stylizovaný ruský monogram sv. Vladimíra „CB“, ten však vzhledem k malému měřítku nelze na Machkově malbě přečíst.

Řád ruského apoštolského knížete sv. Vladimíra byl založen v r. 1782 Kateřinou II. k vyznamenávání civilistů za mimořádné zásluhy a opravňoval nositele k užívání šlechtického titulu rytíř. Měl čtyři třídy, vyznamenání I. a II. třídou dostávali kromě kříže i řádovou hvězdu s devízou ПОЛЪЗА ЧЕСТЬ И СЛАВА (tj. Užitek, čest a sláva) a s monogramem světce СРКВ (tj. Святой равноапостольный князь Владимир, čili Svatý apoštolský kníže Vladimír).

Řád udělený Hankovi byl jakousi diplomatickou náplastí, jež měla zakrýt nedorozumění, k němuž mezi Hankou a ruskou vládou došlo v roce 1830. Hanka totiž po dlouhém vyjednávání odmítl velkorysou ruskou nabídku, aby přijal dobře placené místo na univerzitě a v knihovně Carské ruské akademie v Sankt Petěrburgu. Car Mikuláš I. to velkoryse přehlédl a jako projev trvající přízně mu udělil Vladimírský řád.¹²³ Rozhodl o tom 26. ledna (tedy 7. února podle našeho kalendáře) 1831 a o dva dny později, tedy 9. února dle našeho data, byla vyhotovena příslušná dedikační listina (diplom). Ta uvádí (v ruštině), že Hanka dostává řád „za vynikající práci v oblasti slovanských starožitností a písemnictví“.¹²⁴

Než si ovšem Hanka mohl řád připnout, uplynulo ještě více než půl roku. Nejprve musel být řádový klenot

s diplomem dopraven ze Sankt Petěrburgu do Prahy. Cestoval poštou přes ruskou ambasádu ve Vídni. Vyslanec Tatiščev poslal Hankovi zprávu, že už mu řád posílá, dne 26. března.¹²⁵ Patrně už 29. března se mohl Hanka chlubit čerstvým vyznamenáním Josefů Jungmannovi. Ten připsal k jednomu ze svých dopisů Antonínu Markovi doušku: „Právě nyní byl u mne p. Hanka a ukazoval mi znaky řádu svatovladimírského IV. klasy, kterýž s diplomem dostal. [...]“¹²⁶ Vzhledem k tomu, že šlo o vyznamenání udělené cizím monarchou, musel Hanka požádat svého panovníka, aby směl řád přijmout a nosit. Toto povolení obdržel **21. září 1831**.¹²⁷ Teprve po tomto datu se směl s Řádem sv. Vladimíra připnutým na hrudi objevit na veřejnosti. Při méně slavnostních příležitostech mohl nosit na klopě jen jeho miniaturní napodobeninu. Směl také užívat titul rytíř, což Hanka skutečně občas (a nepochybně rád) dělal.

7. Prsten s velkým červeným kamenem a s brilianty od cara Mikuláše I., navléknutý na stuhu Řádu sv. Vladimíra. Vzhledem k neobvyklému naaranžování prstenu na stuhu řádu, který dostal Hanka od cara Mikuláše I., jsme přesvědčeni, že i v tomto případě jde o dárek od téhož panovníka. O tom, jak k tomu došlo, se zmiňuje Konstantin Jireček: „Když byl v létě 1833 sjezd mocnářů v Mnichově Hradišti, Hanka nikomu z přátel ničeho neřekl a jel tam představit se caru Mikuláši i předložit mu některé své spisy.“ Dále Jireček cituje z Šafaříkova dopisu Kollárovi z 1. října 1833: „Pan H. byl u císaře v Hradišti a prý dostal od něho brilliantový prsten na památku, který prý císař sám s prstu stáhl a jemu podal. Tak prý p. H. o tom všude rozpráví (nebo já jsem s ním o tom nemluvil) a prsten zde ukazuje.“¹²⁸ Šafaříkova zpráva o „císaři v Hradišti“ by ovšem mohla označovat i císaře Františka II. (I.), který v Hradišti s carem jednal. Hanka sám však ve svém životopise upřesnil, že ho tehdy vyznamenal car Mikuláš I.¹²⁹ Protože k setkání rakouského císaře Františka II. (I.), ruského cara Mikuláše I. a pruského korunního prince Bedřicha Viléma došlo v Mnichově Hradišti 17. září 1833, je zřejmé, že Hanka dostal tento prsten někdy v **polovině září 1833**. Červeným kamenem v jeho středu byl nejspíše rubín.

8. Prsten s velkým žlutohnědým kamenem a s brilianty od cara Mikuláše I., na prostředníku Hankovy pravice. Vylučovací metodou jsme došli k závěru, že právě tohoto prstenu se týkají informace hovořící o jeho darování Hankovi v r. 1835. Časnou zprávu nacházíme už v Šafaříkově dopise Pogodinovi z 21. února 1836. Ruský historik se mohl z tohoto listu dozvědět, že „Pan rytíř von Hanka vylákal od

¹²³ Důvody vyznamenání takto vysvětlil (nepochybně s Hankovým souhlasem) LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 334. Jungmann viděl konkrétní příčinu Hankova vyznamenání v tom, „že p. státní rada Speransky grammatiky jeho 1 exempl. JMC caru ruskému a 1 exempl. cesaroviči Alexandru podal byl.“ (EMLER 1883, s. 332). Šlo jistě o reedici Hankovy *Grammatiky čili mluvnice českého jazyka podle Dobrovského*, vydané roku 1831. Pokud bychom měli tomuto odůvodnění věřit, muselo by to znamenat, že Gramatika vyšla ve skutečnosti už r. 1830 – neboť car o vyznamenání rozhodl počátkem roku 1831 (7. února našeho kalendáře). V opačném případě, tzn. vyšla-li *Gramatika* až během roku 1831, mohl ji Hanka poslat prostřednictvím Michaela Speranského, šéfa ruské zákonodárné komise, caru a careviči jako dodatečný projev díky za vyznamenání. Jungmann tedy mohl zaměnit příčinu a důsledek.

¹²⁴ Diplom je uložen v LA PNP, fond V. Hanky, kart. 1.

¹²⁵ FRANCEV 1905, s. 1119.

¹²⁶ Toto post scriptum, napsané pravděpodobně na samostatný papír, připojil editor korespondence Josef Emler omylem k Jungmannovu dopisu Markovi z 15. 6. 1830 (EMLER 1883, s. 332). Ve skutečnosti patří zřejmě až k dopisu z 29. 3. 1831 (event. k následujícímu listu z 2. 6. 1831).

¹²⁷ KUBÍK 1970, s. 54 (V. Hanka v dopise hr. Lvu Thunovi, Praha-Hradčany, 21. 9. 1831: „Dnes sem dostal povolení řád svůj přijíti a nositi.“).

¹²⁸ JIREČEK K. 1895, s. 1062–1063.

¹²⁹ LA PNP, fond V. Hanky, kart. 3, fragment Hankova konceptu vlastního životopisu určeného pro otištění v časopise Prag, 1842: „[...] nyní panující císař Mikuláš ozdobil jej řádem sv. Vladimíra a v Hradišti a později v Praze brilliantovými prsteny.“ Srv. HANKA 1842a, s. 476; HANKA 1842b, s. 488.

¹³⁰ POPOV 1879, s. 156 („Herr Ritter v. Hanka hat von Sr. Maj. dem russischen Kaiser während seines Hierseyens durch den Botschafter v. Tatiščev abermals einen Brillant-Ring ausgelockt.“).

Jeho Veličenstva ruského cara během jeho zdejšího pobytu prostřednictvím vyslance von Tatiščeva opětovně briliantový prsten.“¹³⁰ Hanka sám potvrdil později ve své autobiografii, že dostal od Mikuláše I. jeden prsten v Mnichově Hradišti a druhý poté v Praze.¹³¹ O carově návštěvě v Praze se lze dočíst v Pražských novinách. Souvisela s panovnickým kongresem v Teplíciích, kterého se koncem září 1835 zúčastnili vedle rakouského císařského páru Ferdinanda V. (I.) a Marie Anny i car Mikuláš I. s carevnou Alexandrou a s dcerou Olgou, pruský král Bedřich Vilém III. a další vladaři. Ruskou carskou rodinu doprovázel vyslanec Ruska ve Vídni Tatiščev. Po skončení teplického jednání se car zastavil ve dnech 4.–8. října v Praze, odtud zajel na skok do Vídně a přes Prahu projížděl ještě 11. října při návratu do Ruska.¹³² Pražské noviny v těch dnech píšou o všech vyznamenáních, medailích a dárkách ve zlatě, které během pobytu v Čechách udělovali při různých příležitostech jak rakouský císař, tak ruský car, ale o vyznamenání Hanky dalším ruským prstenem se nezminily. Přesto je zřejmé, že Hanka musel briliantový prsten od cara Mikuláše dostat někdy ve dnech 4.–8. října 1835. Podobně jako na prstenu z r. 1823, i zde byla velkým žlutohnědým kamenem ve středu hlavice nejspíše záhněda.

9a. Velká zlatá medaile od Carské ruské akademie za vědecké zásluhy, zobrazená vpravo od stříbrné medaile. Tuto medaili Machek namaloval – na rozdíl od větší stříbrné – frontálně, bez perspektivního zkreslení, aby ji mohl představit co nejlépe. Zachytil velmi věrně reliéfní poprsí carevny, které zdobí její avers, a dokonce se pokusil – s relativně dobrým výsledkem – okopírovat i její opis v azbuce. Můžeme to potvrdit komparací s popisem této medaile v numizmatické literatuře.¹³³ Ta uvádí, že tato medaile, zavedená stejně jako shora popisovaná velká stříbrná medaile carevnou Kateřinou II. v r. 1783 k odměňování vědců Ruskou akademií, má na aversu v tomto případě pouze poprsí (nikoli polopostavu) carevny Kateřiny II., natočené doprava, s korunou a vavřínovým věncem na hlavě. Carevna má přes šupinatý pancíř přehozený plášť. Její hrud' zdobí široká řádová stuha, vedená přes pravé rameno. Opis zní: „Б . М . КАТЕРИНА II . ИМПЕРАТ . И САМОДЕРЖ . ВСЕРОССІИС .“ (tj. Kateřina II., z Boží milosti carevna a jediná vládkyně celé Rusi). Na reversu má monogram „Е II“ (provedený stejným kaligrafickým způsobem jako na velké stříbrné medaili), ležící na paprscích radiálně směřujících ze středu k obvodu. Kolem monogramu je vavřínový věnec a při obvodu opis „* ПРИНОСЯЩЕМУ ПОЛБЗУ РОСІЙСКОМУ СЛОВУ“ (tj. Za prospěšný přínos ruskému slovu). Dole je datum „ОКТАБРЯ . 21 / 1783 . ГОДА“ (tj. 21. října [dle našeho kalendáře 2. listopadu] 1783). Tato medaile má v průměru 63,5 mm, takže je o 19 mm menší než předchozí stříbrná.

Vzhledem k tomu, že je zlatá, představovala však vyšší stupeň vyznamenání, a díky vzácnému kovu byla dokonce asi 13 x dražší než velká medaile stříbrná.¹³⁴ Zlaté medaili, kterou dostal Hanka, se říkalo velká, neboť vedle ní se udělovala ještě jedna menší, „Za úspěchy v ruské slovesnosti“, která měla v průměru jen 52,4 mm.¹³⁵ Medaile udělená Hankovi měla – jak víme ze záznamů numizmatického oddělení NM – na hraně vyryto věnování.

Petrohradská Carská ruská akademie se na jaře roku 1836 rozhodla udělit zlaté medaile předním evropským slavistům za jejich zásluhy o slovanskou slovesnost. Kromě Bartoloměje Kopitara a Pavla Josefa Šafaříka ji měl dostat i Václav Hanka. Hanka tak měl být vyznamenán touto akademií po 16 letech již podruhé. Podobně jako při udělení velké stříbrné medaile v r. 1820 navrhl patrně i tentokrát Hanka na vyznamenání Alexandr Semjonovič Šiškov.¹³⁶ Všechny tři návrhy byly schváleny na zasedání akademie 11. dubna (tj. 23. dubna našeho kalendáře) 1836.¹³⁷ V písemnostech se sice hovoří o „středních“ zlatých medailích, ale míněny byly jistě medaile velké – jejich označení jako *střední* je mělo zřejmě odlišit od velkých medailí stříbrných, které byly skutečně největší. Jak vnímala pražská vlastenecká společnost toto zahraniční ocenění dvou vědců ze svého středu, se tentokrát dozvídáme z dopisů P. J. Šafaříka M. P. Pogodinovi. První reakci známe z dopisu z 23. května 1836. Příslušné pasáže, přeložené z němčiny, zní: „*Předevčirem jsem dostal dopis od pana v. Köppen, v němž mi sděluje, že Akademie přiřkla střední zlatou medaili nejen pánům Kopitarovi a Hankovi, ale proti mému předpokladu i mně. [...] Mnoho literárních zpráv v korespondenci od něj [tj. od Hanky] nemůžete čekat: vždyť je zaneprázdněn zcela jinými věcmi a věcičkami. Což teprve až přijde zlatá medaile! Bůh s ním a s námi! Ještě o tom neví: nechtěl jsem mu to říkat, neboť jsem se obával, aby ho samou radostí netrefil šlak, a nerad bych byl toho příčinou i svědkem.*“ V dalším dopise, ze 7. srpna, se Šafařík dívá tomu, že o svém vyznamenání zatím ví jen od Köppena a Pogodina, ale od Ruské akademie dosud nedostal žádnou zprávu. Konečně v listu z 19. prosince 1836, po obdržení medaile, se Šafařík Pogodinovi svěřuje, jak obtížně shání peníze na vydání svých *Starožitností*, a píše: „*Prozatím musí vypomoci ta zlatá medaile, která právě přišla: budu ji muset v těchto dnech – hanba a ostuda, mezi námi – někde u Židů prodat!*“¹³⁸ Hanka by svou zlatou medaili na oltář vědy patrně nikdy neobětoval. I on na ni musel, podobně jako Šafařík, dlouho čekat. Oficiální oznámení, že mu byla medaile udělena, dostal z ruského vyslanectví ve Vídni od knížete A. M. Gorčakova až v dopise z 3. listopadu 1836. Gorčakov se současně ptá, jakým způsobem má zásilku doručit. V dalším dopise, z 16. listopadu, vyslanectví Hankovi oznamuje, že medaili pro něho a pro Šafaříka odesílá

¹³¹ Viz pozn. 129.

¹³² O carově itineráři informují PRAŽSKÉ NOVINY 1835a–1835e.

¹³³ SMIRNOV 1908, s. 155, čís. 297/v.

¹³⁴ SMIRNOV 1908, s. 713, uvádí, že podle cenových poměrů v jeho době by stála velká stříbrná medaile (bez vedlejších výdajů na etuji, porto apod.) 17 rublů 10 kopějek, zatímco zlatá 221 rublů 11 kopějek.

¹³⁵ SMIRNOV 1908, s. 155, čís. 297/g.

¹³⁶ Naznačuje to PYPIN 1861, s. 22.

¹³⁷ SUCHOMLINOV 1876, s. 315.

¹³⁸ POPOV 1879, s. 161–162, 172 a 183.

téhož dne diligencí, tedy poštovním dostavníkem.¹³⁹ Z další Hankovy korespondence víme, že medaile doputovala do Prahy o čtyři dny později.¹⁴⁰ Hanka se jí tedy mohl ve svém bytě ve Šternberském paláci na Hradčanech pyšnit od **20. listopadu 1836**. Medaile byla sice udělena Ruskou akademií, ale obecně byla chápána jako vyznamenání od nejvyššího vládce Rusi. Proto také Hankovi blahopřál Pogodin „*k daru od našeho cara, ke zlaté medaili Akademie*“.¹⁴¹

9b. Čistý list papíru, tvořící podložku pod zlatou medailí a křížem Vladimírského řádu. Zobrazený bílý list nepochybně ve skutečnosti neexistoval – je jen malířským doplňkem zátiší, který má zabránit tomu, aby vladimírský kříž nepůsobil na hraně stolní desky labilně a především aby se zobrazená zlatá medaile, jejíž spodní okraj je už za hranou desky stolu, mohla o něco opřít a nepůsobila dojem, že ze stolu padá. Při detailní prohlídce obrazu 6. 4. 1991 se mi podařilo objevit, že v místě mezi levým a dolním ramenem vladimírského kříže je na tomto namalovaném listu papíru nenápadný, ale dobře čitelný letopočet **1836**, napsaný do čerstvé běloby nejspíše násadkou štětce. Kupodivu si této datace do té doby nikdo nevšiml.

9. Letopočet skrytý v zátiší Hankova portrétu

10. Prsten s velkým červenofialovým kamenem a s 24 brilianty od cara Mikuláše I., ležící na přehybu stuhu Vladimírského řádu. Tento briliantový prsten je na rozdíl od tří předchozích zobrazen tak, aby bylo možno si detailně prohlédnout jeho výzdobu. Můžeme snadno vidět, že ve středu jeho hlavy je velký obdélný kámen, snad ametyst, kolem něho filigránové rozviliny ze stříbra a po obvodu je lemován malými diamanty. Lze snadno spočítat, že jich je přesně 24. To nás ubezpečuje v tom, že jde o prsten s 24

brilianty, který Hanka dostal od cara v r. 1842. Tentokrát to byla odměna za Hankovu edici Viktorina Kornela ze Všehrd, *Knihy devatery o práviech a súdiech ...* z r. 1841, jejíž exemplář Hanka neopomněl Mikuláši I. prostřednictvím ruského ministra spravedlnosti Dmitrije Nikolajeviče hraběte Bludova poslat. Prsten tentokrát putoval složitějším způsobem, přes příslušné byrokratické instance. Nejprve ze Sankt Petěrburgu na ruské vyslanectví do Vídně a odtud do tamní c. k. tajné dvorské a státní kanceláře. Ta informovala 21. února 1842 pražské gubernium. Purkrabí Karel hrabě Chotek uvědomil 7. března Společnost Vlastenského muzea, aby si prsten darovaný jejímu bibliotékáři i s průvodním ruským dopisem proti potvrzení vyzvedla. Ta tak učinila již 10. března a 13. března purkrabímu poslala požadovaný doklad o převzetí.¹⁴² Po necelém měsíci, 6. dubna 1842, referovaly o Hankově vyznamenání Květy.¹⁴³ Hanka byl podle jejich zprávy obdarován „*velikým, zlatým, 24 brilanty skvostně ozdobeným prstenem*“ doprovázeným „*velmi pochlebným listem ministra Bludova*“. Muzejní společnost ho podle Květů předala Hankovi dne **10. března 1842**. Poněkud matoucí je údaj, že jde o *zlatý* prsten. Máme za to, že jde o automatické novinářské klišé, jež mělo tímto konstantním epitetem zdůraznit hodnotu daru. V uvedené korespondenci se píše jen o briliantovém prstenu (*Brillantring*), aniž by byl zmíněn kov, z něhož je zhotoven. Patrně šlo, stejně jako u předchozích ruských prstenů, o stříbro, jak potvrzuje i Machkův obraz.

Prstenem z r. 1842 sice končí výčet drahocenností, jež Václav Hanka předkládá na odív na svém portrétu, ale měli bychom připomenout, že tu nevidíme zdaleka všechny předměty, jež vypovídaly o Hankově slávě a jimiž by se portretovaný jistě rád pochlubil.

Do období končící rokem 1842, kdy Hanka dostal poslední vzpomenuť prsten, spadá například jeho vyznamenání **malou stříbrnou medailí Za zásluhy o vědu od cara Mikuláše I. v roce 1837**, již ale na Machkově portrétu nenajdeme. Kuriózní je, že tato medaile byla v Rusku udělena (od r. 1830) za úspěchy ve vědách důstojníkům Carské vojenské akademie (!). Měla tři třídy podle provedení: zlatá, velká stříbrná a malá stříbrná. Její avers zdobilo poprsí Mikuláše I. natočené doleva, při obvodu byl opis „*Б. М. НИКОЛАЙ I ИМПЕРАТОРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОСС.*“ Medaile III. stupně, tedy malá verze o průměru 35 mm, již dostal Hanka, měla na okraji carova krku signaturu „*GUBE. FECT.*“ Reliéf na reversu představoval Minervu s kopím a štítem v levé ruce, jež klade pravici vavřínový věnec na hlavu poklekajícího mladého vojína. Pozadí vyplňovaly atributy vědy: dalekohled, globus, kružítko a svítky. Nahore byl nápis „*ДОСТОЙНОМУ ВЪ НАУКАХЪ*“. Na okraj se vyrývalo jméno obdarovaného.¹⁴⁴ Hanka dostal tuto medaili prostřednictvím carského pobočníka v roce 1837, někdy před 19. březnem. Toho dne psal o obdarování nadšeně M. P. Pogodinovi.¹⁴⁵ Uvedl sice, že dostal *bronzovou*

¹³⁹ Oba dopisy jsou v LA PNP, fond V. Hanka, kart. 41. Otiskl je FRANCEV 1905, s. 866.

¹⁴⁰ Dopis V. Hanky Dimitriji I. Jazykovovi, Praha 22. 11. 1836 (FRANCEV 1902, s. XX).

¹⁴¹ Pogodinův dopis Hankovi z 11. (tj. 23.) 2. 1837 (FRANCEV 1905, s. 851).

¹⁴² Dopis purkrabího Chotka Společnosti Vlastenského muzea ze 7. 3. 1842 a koncept odpovědi ze 13. 3. 1842 (ANM, RNM, J-5-12).

¹⁴³ KVĚTY 1842.

¹⁴⁴ SMIRNOV 1908, s. 234–235, čís. 461/b. Autorem medaile byl Heinrich (Andrej Ignatěvič) Gube (1805, Breslau /Vratislav–1848, Sankt Petěrburg).

¹⁴⁵ POPOV 1879, s. 473.

medaili, ale to byl zjevný omyl¹⁴⁶, neboť medaile nemohla být jiná než stříbrná. Potvrzuje to i pozdější zpráva o darování této malé stříbrné medaile do sbírek Muzea Království českého v r. 1867 Barborou Hankovou.¹⁴⁷ Informaci o tomto svém ocenění, doplněnou stručným popisem medaile, začlenil Hanka i do své biografie z r. 1842. Připomněl tam, že zprávu o jeho vyznamenání zveřejnil v r. 1837 i časopis Rozmaitości (tj. Rozličnosti), vydávaný ve Lvově.¹⁴⁸ Proč není i tato ruská medaile vyobrazena na Hankově portrétu? Skutečnost, že ji Hanka dostal vlastně neprávem – vždyť nebyl důstojníkem Carské vojenské akademie – jistě nebyla tou příčinou (kdo v Čechách o určení této medaile mohl vědět?). Důvod byl mnohem prostší: pro medaili už nezbyvalo v zátiší před Hankovou pravíci místo.

To byla nepochybně i hlavní příčina, proč na obraz nepřibývaly další insignie slávy, které Hanka dostával později. Především tu postrádáme **ruský Řád sv. Anny 2. třídy od cara Mikuláše I. z r. 1846** za zásluhy o slovanskou filologii. Podnětem vyznamenání se stala Hankova edice rukopisu Remešského evangelia, vytištěná v říjnu 1845 (s letopočtem 1846) pod sporným označením jako Sázavo-Emauzské svaté evangelium. Dříve než byla tato problematická edice odborníky oprávněně zkritizována, stačil Hanka poslat jeden její exemplář Akademii v Sankt Petěrburgu, další ruskému ministru osvěty hraběti Sergeji S. Uvarovovi a třetí exemplář jeho prostřednictvím caru Mikulášovi I. Ministr knihu předal carovi s dopisem ze 16. března (našeho kalendáře) 1846 a současně carovi navrhl, aby Hanku vyznamenal „za zásluhy o slovanskou filologii, za lásku k Rusku a za zásluhy o vzájemné kontakty“ řádem sv. Anny 2. stupně. Car k návrhu připsal obratem 17. března svůj souhlas.¹⁴⁹ Oficiálně bylo o Hankově vyznamenání rozhodnuto 21. března a téhož dne o tom Uvarov napsal Hankovi.¹⁵⁰ Diplom o udělení řádu byl vystaven již 25. března.¹⁵¹ Řád s diplomem dostal Hanka obvyklou složitou cestou až asi na přelomu června a července 1846, neboť teprve 4. července 1846 poslal ministru Uvarovovi děkovný dopis.¹⁵² Hanka se pak rád objevoval na veřejnosti s tímto komandérským křížem, uvázaným na rumělkově červené stuze se žlutými okraji pod krkem, což vzbuzovalo úctu i úšklebky. Havlíčkovy prostořeké rýmy o tom, že u sloupu stál Hanka a „na krku mu visela červená ruská svatá Anka“ z r. 1847 jsme si už připomínali (viz s. 15).

V podstatě současně s vyznamenáním od ruského cara se Hanka konečně dočkal i uznání od vlastního panovníka. Než do Prahy připutoval Svatoannenský řád, dostal Hanka **3. dubna 1846 briliantový prsten od rakouského císaře**

Ferdinanda V. (I.) Dobrotivého. Podnětem k jeho udělení bylo rovněž vydání Sázavo-Emauzského evangelia.¹⁵³ Ani tento prsten se už na Hankův portrét nedostal, stejně jako **zlatá medaile za umění a vědu „Literis et artibus“ od rakouského císaře Františka Josefa I. z doby kolem r. 1849.** Nevíme přesně, kdy ji Hanka dostal, ale vzhledem k tomu, že mu ji dal František Josef I. a že o tom referoval už v r. 1850 Ludvík Rittersberg,¹⁵⁴ muselo to být v rozmezí let 1848–1850. V této době to nebyla ještě medaile určená k nošení na krku, tj. s ouškem a stuhou – tuto honosnější formu získala až od r. 1887. Rittersberg také napsal, že Hanka dostal **briliantové prsteny od ruských velkokněžen Olgy a Heleny.** Kdy se tak stalo, bohužel neuvedl. Olga (1822–1892) byla dcerou cara Mikuláše I. a carevny Alexandry a doprovázela je v r. 1835 do Čech. Tehdy však byla teprve třináctiletým děvčátkem, takže není moc pravděpodobné, že by už mohla udělovat takové dary. Navíc Hanka ve své biografii z r. 1842, kde vypočítává svá dosavadní vyznamenání, prsteny od ruských velkokněžen ještě neuvádí.¹⁵⁵ Od r. 1846 byla Olga vdaná za Karla I., krále Württemberského. Pokud by Hanku obdarovala až po svém sňatku, byla by určitě jmenována jako královna Württemberská. Soudíme tedy, že od velkokněžny Olgy dostal Hanka prsten nejspíše mezi lety 1842–1846. Velkokněžna Helena (1807–1873) byla od r. 1824 švagrovou cara Mikuláše I., neboť se provdala za jeho bratra Michala. Její dar zařazujeme hypoteticky mezi léta 1842–1850. Tím ovšem výčet darů Václavu Hankovi nekončí. Z literatury se ještě dozvídáme, že dostal (někdy před rokem 1852) **zlaté hodinky od Anny Pavlovny** (1786–1859), sestry cara Mikuláše I., provdané od r. 1804 za Karla Bedřicha, velkovévodu Sasko-výmarského, **tabatěrku od ruského velkoknížete Alexandra** (1818–1881), budoucího cara Alexandra II. (od roku 1855), a dárky od jiných významných osobností, např. další **tabatěrky, jehlice** apod.¹⁵⁶

Bylo by jistě zajímavé porovnat vzhled medailí, řádu a prstenů vyobrazených na Hankově portrétu s těmito reálnými předměty z Hankova majetku. Bohužel musíme pouze s trpkostí konstatovat, že jsou dnes nezvěstné. O osudu četných Hankových prstenů nevíme vůbec nic. Oba ruské řády, sv. Vladimíra a sv. Anny, které byly při Hankově pohřbu nesený spolu s výtiskem Polyglotty RK na aksamitových polštářích za rakví, údajně darovala Hankova vdova Barbora v roce 1869 (zemřela 12. 3. t. r.) městu Dvůr Králové nad Labem. Vladimír Kopecký ve své knížce *Plno záhad kolem Hanky* tvrdí, že ze Dvora Králové „obě vyznamenání, každé v ceně tisíc předválečných korun, byla ode-

¹⁴⁶ Tento omyl převzal i HANUŠ J. 1902a, s. 714.

¹⁴⁷ ZPRÁVA 1867, s. 450.

¹⁴⁸ HANKA 1842b, s. 491–492.

¹⁴⁹ FRANCEV 1902, s. LXX–LXXI.

¹⁵⁰ FRANCEV 1905, s. 1145.

¹⁵¹ Diplom uložen v LA PNP, fond V. Hanky, kart. 1.

¹⁵² FRANCEV 1905, s. 1146. Srv. též FRANCEV 1902, s. 369, kde jsou osvětleny širší okolnosti tohoto vyznamenání.

¹⁵³ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 352. Srv. též RITTERSBERG 1850, s. 566; MILTNER – NEUMANN 1852, s. 122; LUMÍR 1861a, s. 86; RSN 1863, s. 632. K vyznamenání od cara i císaře blahopřál Hankovi 15. 7. 1846 Alexandr Žirjajev (FRANCEV 1905, s. 365).

¹⁵⁴ RITTERSBERG 1850, s. 565. Srv. též LUMÍR 1861a, s. 86; SREZNĚVSKIJ 1861, s. 6; OSLAVA 1862, s. 14; RSN 1863, s. 632; ZPRÁVA 1867, s. 450.

¹⁵⁵ HANKA 1842b, s. 487–488, 491–492 (Výčet vyznamenání zde uvedených není ovšem zcela spolehlivý: zapomenuto bylo na ruskou zlatou medaili z r. 1836. Prsten od Mikuláše I. z 10. 3. 1842 zde uveden nebyl, neboť rukopis, který prý dlouho ležel v redakci, nebyl před otištěním aktualizován.)

¹⁵⁶ MILTNER – NEUMANN 1852, s. 122; BOHEMIA 1861a, s. 133.

slána roku 1924 do Národního muzea v Praze a od té doby jsou ztracena, protože se o nich neví.¹⁵⁷ Na správnost této informace se bohužel nemůžeme spolehnout, neboť autor má v textu mnohdy chybné údaje, a na prameny jeho populárně koncipovaná kniha neodkazuje. Z jeho formulace není ani zřejmé, zda byly řády do NM vlastnický převedeny nebo jen zapůjčeny. Pokud by byly věnovány do sbírek, musely by dnes být v oddělení starších českých dějin, popř. v numizmatickém oddělení. Hankovy řády, ani záznamy o jejich akvizici se však v těchto odděleních NM nenacházejí.¹⁵⁸ Komplikovanější osud měly Hankovy medaile. Paní Barbora Hanková je už v roce 1867 darovala Muzeu. Časopis *Musea království Českého* o této akvizici tehdy přinesl následující zprávu: „*Ke sbírce mincí: [...] paní Barbara Hanková: Čtyry medálie, kteréž její nebožt. manžel bibl. V. Hanka od cis. Ruského a Rakouského byl dostal a sice Ruskou velkou zlatou a velkou i malou stříbr. a Rakouskou velkou zlatou.*“¹⁵⁹ Přestože je záznam stručný, můžeme snadno všechny medaile identifikovat. Šlo o zlatou medaili z r. 1836 a stříbrnou z r. 1820, které vidíme na Hankově portrétu, a dále o ruskou malou stříbrnou medaili z r. 1837 a rakouskou zlatou medaili *Literis et artibus* z doby kolem r. 1849. Podle Muzejníku byly medaile zařazeny do numizmatické sbírky – ale tam se jich dnes nelze dopátrat. Záznamy o přírůstcích z té doby byly jen náhodné a nespolehlivé, první přírůstková kniha byla zavedena až r. 1900 a řádná evidence se provádí až od 2. poloviny 20. století. Zpočátku se navíc neuchovávaly přírůstkové celky, získané sběratelské kolekce byly rozebírány a jednotlivé kusy pak tříděny podle teritoriálního hlediska. Běžnější, tj. častěji se vyskytující medaile ze starších akvizic, zvláště pokud na sobě neměly vyryto jméno vyznamenaného, nelze dnes jako osobní památku prakticky identifikovat. Přesto se traduje, že Hankovy medaile byly prý prezentovány na výstavce věnované 100. výročí Hankovy smrti, uspořádané v NM r. 1961. Tam se za záhadných a nikdy neobjasněných okolností počátkem května 1961 Hankova zlatá ruská medaile z r. 1836 beze stopy ztratila. Zbývající tři dnes prakticky není možno jednoduše vyhledat.¹⁶⁰

Identifikace jednotlivých předmětů vyobrazených na Hankově portrétu, uvedených zde pod čísly 1.–10., a určení dat, kdy je Hanka získal, nám usnadní stanovit, kdy byl obraz namalován a v jakých časových etapách na něj byly přimalovávány doplňky. Je třeba připomenout, že drobné dodatečné změny portrétů nebyly v historii ničím neobvyklým. Příčinou byla někdy nutnost opravy, která svedla malíře k novému řešení, jindy to byla dodatečná prosba klienta o změnu účesu, šatů či oděvního doplňku, neboť původní

vyšly z módy, u mužů to bývaly dost často přírůstky řádů či medailí. Svým zákazníkům tato přání plnil ochotně i Antonín Machek, jak dokládá např. jeho portrét malíře Ludvíka Kohla, signovaný r. 1816, s domalovanou medailí na hrudi, kterou Kohl dostal o dva roky později.¹⁶¹

Při datování domaleb Machkova portrétu nám pocho-pitelně pomohly i poznatky získané podrobným studiem detailů malby, vzájemně se překrývajících či respektujících barevných vrstev, rentgenových snímků, fotografií pořize-ných při bočním osvětlení, v ultrafialovém záření, při osvět-lení sodíkovou lampou, při snímání vidikonem apod. Bylo by příliš náročné a bez množství detailních obrázků přesto nepřesvědčivé líčit zde všechny důvody, které nás dovedly k následující rekonstrukci (viz obr. 12–16). Omezíme se tedy jen na shrnutí výsledků a argumenty uvedeme jen v nejnútnejších případech:

Portrét v původním stavu (obr. 12), tedy podle naší hypotézy v **1. polovině r. 1821**, zachycoval Václava Hanku ozdobeného jen zlatým prstenem na levém prsteníku. Na stole před ním ležel výtisk Slova o pluku Igorově, vydaný v říjnu 1820, ale nesoucí pod titulem letopočet 1821. Zobrazený rok 1821 můžeme nejspíše chápat současně jako údaj o době namalování portrétu. Je to podobná skrytá hříčka, jakou představuje Machkovo jméno nenápadně napsané na hřbet jedné z knih v pozadí. Podobu třetího původního atributu můžeme jen hypoteticky rekonstruovat. Na fotografii pořízené r. 1977 restaurátorem Jiřím Blažejem při osvět-lení sodíkovou lampou (obr. 10) lze vidět dosti bezpečně v místě, kde je dnes faksimile RK, tmavý obdélník, umístěný na šířku, s ostře ohraničenými stranami nahoře a po stranách (dolní stranu je možno jen tušit). Jeho horní (delší) strana je přibližně rovnoběžná s přední hranou zobrazené stolní desky, takže není souběžná s nakloněnou horní delší stranou faksimile RK, ale kříží se s ní. Domníváme se, že zde bylo původně vyobrazení jakési stránky z rozevřené knížky, opřené o Hankovo předloktí. Geometricky přesné, jakoby narýsované hranice obdélníku nás vedou k přesvěd-čení, že i v tomto případě nešlo o stránku namalovanou, ale skutečnou, papírovou, do malby vlepenou. Zda je ovšem na obraze pod vrstvou nynějšího faksimile papírový list dosud zachován, či zda fotografie zachytila jen negativní otisk po jeho někdejší odstranění, nelze bez náročnější techniky zjistit. Pokud bychom chtěli uvažovat, o jakou knížku šlo, vnucuje se právem představa, že zde Hanka prezentoval svůj největší objev, tedy RK. Lze to říci i jinak: nedove-deme si dost dobře představit, že by na svém portrétu Hanka už od počátku neměl nějakým způsobem RK připomenutý. Byl to v jeho očích rovnocenný český protějšek k vyobra-

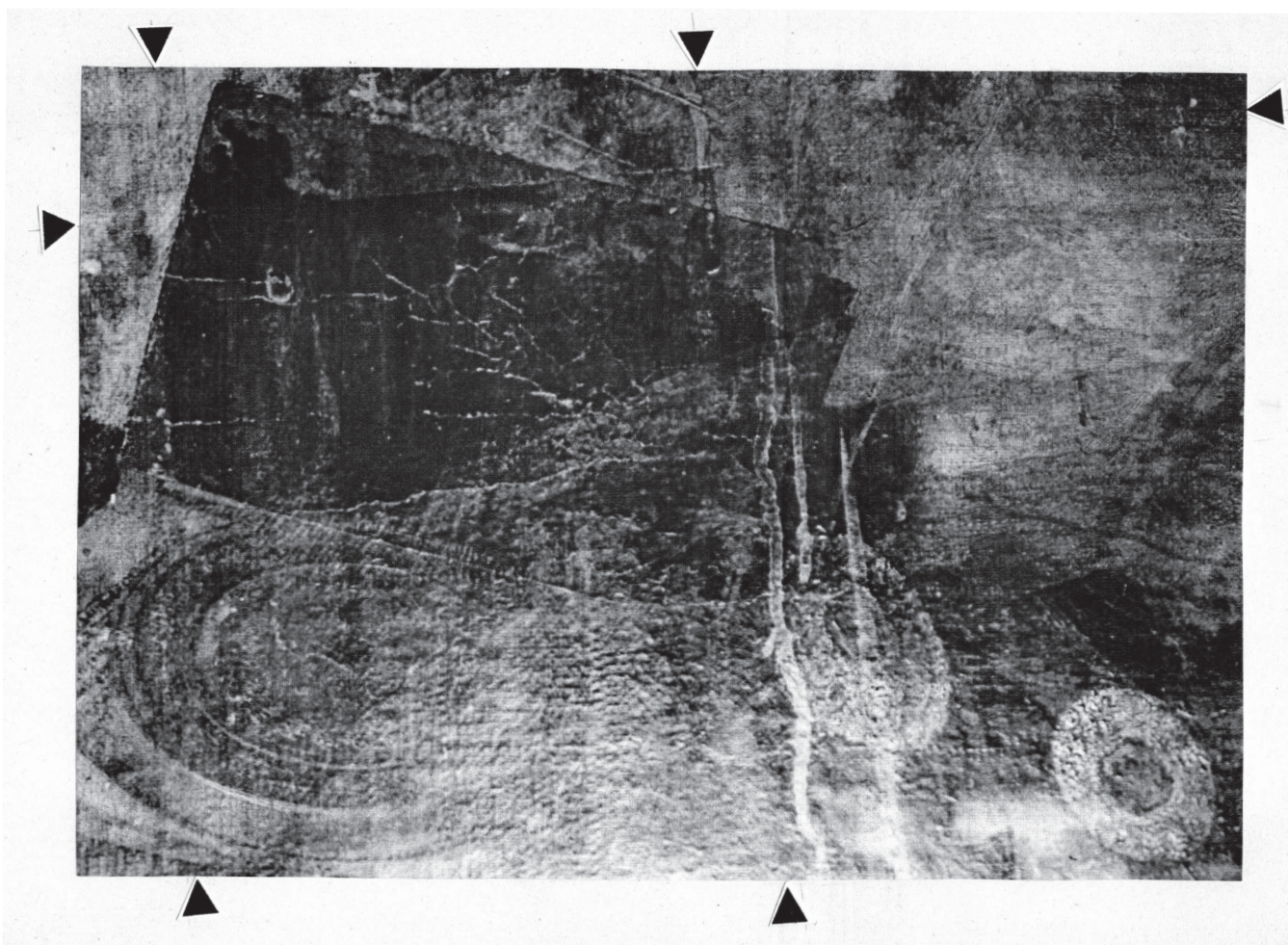
¹⁵⁷ KOPECKÝ 1981, s. 10.

¹⁵⁸ OSČD má nyní 2 kříže Řádu sv. Vladimíra a 9 křížů Řádu sv. Anny, z nich však žádný nepatřil Hankovi. Ani do numizmatického oddělení NM nebyly Hankovy řády předány (za rešerši z r. 1996, podpořenou i osobní výpovědí prof. Emanuely Nohejlové-Prátové, vděčím dr. Zdeňce Míkové). Numizmatické oddělení ostatně v té době ještě řády nesbíralo.

¹⁵⁹ ZPRÁVA 1867, s. 450.

¹⁶⁰ V muzejních časopisech nejsou o Hankově výstavě konané r. 1961 (kromě marginální zmínky v: CHALUPA 1963, s. 237) žádné zprávy. V numizmatickém oddělení se o ztrátě nezachoval žádný záznam (pouze velmi kusé a nejasné rukopisné poznámky dr. Lubomíra Nemeškala, tehdejšího vedoucího oddělení, pořízené 3. 5. 1961). Za tradované, ale nepřiléhavé zprávy o této ztrátě vděčím dr. Zdeňce Míkové, jež do numizmatického oddělení nastoupila až rok a půl poté, 8. 10. 1962 (ústní sdělení z 30. 1. 1996). Za nové pátrání po Hankových medailích, provedené v květnu 2008 (bohužel bez pozitivního výsledku), vděčím mgr. Tomáši Kleisnerovi, vedoucímu numizmatického oddělení. V tomto oddělení byl od r. 1881 i další exemplář ruské velké zlaté medaile téhož typu, který Hanka dostal r. 1836, tentokrát z vlastnictví Jána Kollára (o akvizici viz: PŘEDNEŠENÍ 1881, s. 340–341). Bohužel ani tato medaile se podle zjištění dr. Míkové z r. 1996 nedochovala.

¹⁶¹ NOVÁK 1962, s. 172 (čís. kat. 55, obr. 52).

10. Pod vlepeným faksimile byl původně jiný list

zenému ruskému *Slovu*, takže paralelní vyobrazení těchto památek se přímo nabízelo. Pokud máme jít v úvahách dál, lze si představit, že zde mohla být vlepena nejpravděpodobněji titulní stránka z Hankova prvního vydání RK z r. 1819 (obr. 11). Její rozměry by podle našich výpočtů dosti přesně souhlasily, pokud by se list trochu zmenšil na výšku. Jestliže by byl dole ustřížen tak, aby posledním řádkem zůstalo jméno vydavatele, Václava Hanky, a zbavená posledních tří řádků (*W PRAZE, / U BOHUMILA HAZE A JOZ. KRAUSE. / 1819.*), odpovídal by formát našim propočtům naprosto přesně. Navíc by odpadl letopočet, v tomto případě matoucí. Knížka by ležela otevřená a opřená titulní stránkou o Hankovu paži. Četla by se tedy s hlavou nakloněnou doleva, stejně jako titulní stránka *Slova*. Na závěr těchto úvah musíme ovšem znovu zdůraznit, že v případě tohoto třetího atributu se pohybujeme jen na tenkém ledu hypotézy.

První doplněk byl přimalován nejspíše v r. 1823 (obr. 13). Vede nás k tomu rentgenový snímek levého dolního rohu obrazu. V místě, kde se k sobě blíží pravé okraje právě popsané skryté starší stránky a viditelného faksimile, je na snímku zřetelná skvrna, způsobená silnější vrstvou barvy. Lze v ní s trochou představivosti rozeznat velký prsten, zobrazený z profilu, natočený ozdobnou hlavou šikmo doprava a nahoru. Jeho umístění naznačuje, že nejspíše spočíval na bližší, ležící stránce starší zobrazené knížky. Který z mnoha Hankových briliantových prstenů to mohl být?

Nabízí se jediné přijatelné vysvětlení: byl zde namalován nejspíše Hankův briliantový prsten od cara Alexandra I. ze srpna 1823. Ten byl při následující přemalbě „přemístěn“ – jak vzápětí vysvětlíme.

K druhé změně zátiší došlo zřejmě po září 1833 (obr. 14). Tentokrát byla hodně výrazná, neboť přibyly čtyři nové předměty a jeden (již zmíněný prsten) musel být namalován na nové místo. Přestože nově přimalované předměty získával Hanka postupně, během řady let, došlo k jejich doplnění nejspíše naráz. Hankovi se především naskytl možnost nahradit původní vyobrazení RK (uvedli jsme, že šlo nejspíše o titulní stránku prvního vydání) mnohem atraktivnějším, věrným faksimile jeho stránky 14, zhotoveným roku 1829. Jak jsme už dokázali, bylo litografické faksimile, vytištěné v téže velikosti jako originál, žlutohnědou barvou na papíře, lokálně kolorované a zlacené, vlepeno přímo na malbu. Zda byla původní stránka RK (předpokládáme, že rovněž papírová) odstraněna, či zda je ve spodní vrstvě na obraze dosud, nedokážeme zatím zjistit. Protože Machkovo malířské zpodobení následující 15. stránky ve svázaném a rozevřeném RK by se nemohlo nikdy vyrovnat kvalitou faksimilované 14. stránce, zakryl malíř její podstatnou část velkou stříbrnou ruskou medailí, kterou Hanka dostal už r. 1820 právě za objev RK. Vzhledem k tomu, že vlepené faksimile zakrylo nejen starší vyobrazení RK, ale – jak se domníváme – i briliantový prsten, který Hanka dostal r. 1823

RUKOPIS KRÁLODWORSKÝ.

Sebránj lyricko - epických
Národnjch Zpěwů,
*wěrně wpůwodnjm starém gazyku, též
w obnoweném pro snadnějšj wyrozuměnj,
spřipogenjm německého přeloženj.*

STAROBYLÝCH SKLÁDANJ

Djł zwłáštňj.

W Y D Á N

o d

W Á C L A W A H A N K Y.

W P R A Z E,

v B O H U M I L A H A Z E a J O Z, K R A U S E.

1819.

11. První vydání RK

od Alexandra I. za vydání *Slova o pluku Igorově*, namaloval Machek prsten znovu, tentokrát na roh výtisku *Slova*. Lze namítnout, že tyto přemalby bylo možno uskutečnit hned po zhotovení faksimile v roce 1829, a že se tedy mohly doplňky v této fázi omezit jen na zmíněné dva přírůstky (faksimile RK a stříbrné medaile) a jedno přemístění prstenu. Nicméně jeden drobný, ale závažný detail nás přesvědčuje, že do této fáze přemalby patřily i dva další, mladší přírůstky: vladimírský řád, udělený Hankovi v r. 1831, a na jeho stuze navlečený briliantový prsten, darovaný Hankovi v r. 1833. Oním průkazným detailem je tenká světlá linka těsně vedle pravého okraje stříbrného briliantového prstenu navlečeného na vladimírské stuze. Linka měla opticky oddělit prsten od stínu na výtisku *Slova*. Malíř ji provedl zručně, ale dost nelogicky zlatohnědou barvou – měl ji totiž na paletě, neboť zrovna domaloval touto barvou i kámen na prstenu ležícím vpravo na růžku *Slova*. To je podle našeho přesvědčení důkaz, že všechny uvedené čtyři doplňky a jedna změna vznikly současně. Vzhledem k tomu, že nejpozději ze všech těchto

předmětů získal Hanka (v září 1833) prsten navlečený na vladimírské stuze, lze soudit, že k tomuto malířskému doplnění došlo až poté, snad ještě na konci roku 1833. V souvislosti s těmito doplňky provedl malíř ještě jednu méně závažnou změnu. Protože přimalovaná stuha s navleknutým prstenem zřejmě zakryla Hankovo jméno uvedené na titulním listě *Slova* (přesněji jeho křestní jméno a začátek příjmení – jak soudíme z typografické úpravy titulní stránky), přepsal ho Machek napravo od stuhy a dal mu podobu srozumitelnějšího fragmentu [*Vjačeslav*], „om Hankoju“. Do tohoto místa musel malíř beztak sáhnout, neboť sem musel přidat stín vrhaný stuhou a navlečeným prstenem. Přemístěním editorova jména se sice odchýlil od podoby originální předlohy, ale usnadnil divákovi identifikovat publikaci, jež byla nově přidanými doplňky už dosti zakrytá.

Podnětem ke třetímu doplňku bylo Hankovo vyznamenání velkou ruskou zlatou medailí v listopadu 1836 (obr. 15). Hanka si zřejmě nedovedl představit, že by na svém portrétu právě tuto nejcennější medaili neměl. Protože mu záleželo na tom, aby vypadala velmi reprezentativně, musel ji Machek vyobrazit frontálně, tedy bez perspektivního zkreslení, a co možná nejvěrněji. Malíř touto medailí zčásti překryl velkou, ale zdaleka ne tak cennou starší stříbrnou medaili, horní okraj malované stránky 15 z RK a kousek titulního listu *Slova o pluku Igorově*. Zakryté partie jsou dobře vidět při prohlídce infračervenou kamerou vidikon, která má schopnost zobrazit některé výraznější podmalby. Po namalování zlaté medaile si Machek uvědomil, že její frontální pozice není zrovna šťastná: vyvolává pocit nestability, podpořený výrazně i tím, že dolní okraj medaile přesahuje hranu stolní desky. Aby odstranil dojem, že medaile sklouzává ze stolu, přimaloval pod ní list prázdného bílého papíru. Rozšířil ho i pod vladimírský kříž, který tím také získal větší stabilitu i jednotnější pozadí. Soudíme, že při této příležitosti Machek ještě přimaloval na Hankův pravý prostředník prsten, který Hanka dostal od cara v Mnichově Hradišti už rok před tím, počátkem října 1835. Bylo by snad možno uvažovat i o tom, že ho Machek mohl eventuálně doplnit už vzápětí po Hankově návratu z Mnichova Hradiště – ale nezdá se nám to příliš pravděpodobné. Jednak proto, že ve srovnání s ostatními poctami, jichž se Hankovi do té doby dostalo, nešlo o vyznamenání vrcholné důležitosti, jednak se už po půlroce (v květnu 1836) vědělo, že Hanka dostane z Petěrburgu zlatou medaili. Malíř tedy nejspíše provedl oba doplňky najednou. O tom, že je prsten na Hankův prostřední prst skutečně domalován dodatečně, svědčí opět průzkum vidikonem, který ukazuje pod prstenem zřetelnou původní modelaci prstu stínem na pravé straně. Malíř se jistě domníval, že je to již jeho poslední zásah do obrazu, a proto ještě za čerstva zaznamenal násadkou štětce do bílé barvy přimalovaného papíru letopočet této přemalby, 1836. Muselo k tomu dojít na samém konci roku, někdy po 20. listopadu, kdy Hanka zlatou ruskou medaili obdržel. Machek nepochybně nepředpokládal, že ho Hanka po šesti letech přemluví ještě k jednomu doplňku.

Poslední, čtvrtý doplněk (obr. 16), provedl Machek v r. 1842, poté, co Hanka obdržel v březnu toho roku za vydání Všehrdových Práv od cara Mikuláše I. prsten s 24 brilianty. Po doplňcích z roku 1836 bylo „zátíší“ na portrétu již natolik zaplněné, že musel Hanka na jeho další syste-

12. Stav r. 1821

matické doplňování rezignovat. Upustil proto například od přimalování malé stříbrné medaile, již dostal v r. 1837 od Mikuláše I. V případě prstenu, zřejmě nejcennějšího, jaký kdy dostal, však udělal výjimku a požádal přítele Machka, aby se pokusil ho ještě někam umístit. Malíř ho tedy přimaloval na jediné relativně volné místo, na přehyb stuhy Řádu sv. Vladimíra. Červená a černá barva stuhy pod tímto prstenem prosvítají zcela zřetelně, takže je na první pohled zřejmé, že prsten byl přimalován druhotně.

Tímto doplňkem, učiněným Antonínem Machkem 21 let po namalování portrétu, autorovy zásahy skončily. Další Hankovy honosné insignie z pozdějších let by se už na portrét nevešly, navíc Antonín Machek už v r. 1844 zemřel. Za pozornost stojí, že na portrétu jsou jen zahraniční, konkrétně ruská vyznamenání. Domácí, získaná od císařů Ferdinanda V. (1846) a Františka Josefa I. (asi r. 1849), přišla později, takže neměla už šanci se na portrét dostat. Totéž platí i o dalších ruských oceněních, včetně velmi významného Řádu sv. Anny.

Na otázku obsaženou v názvu této kapitoly můžeme tedy po klopotném a vyčerpávajícím, nicméně snad přesvědčivém rozboru odpovědět, že Machkův portrét Václava Hanky byl s velkou pravděpodobností namalován v první polovině roku **1821** a byl autorem během následujících 21 let nejméně čtyřikrát doplňován: v letech **1823, 1833, 1836** a **1842**.

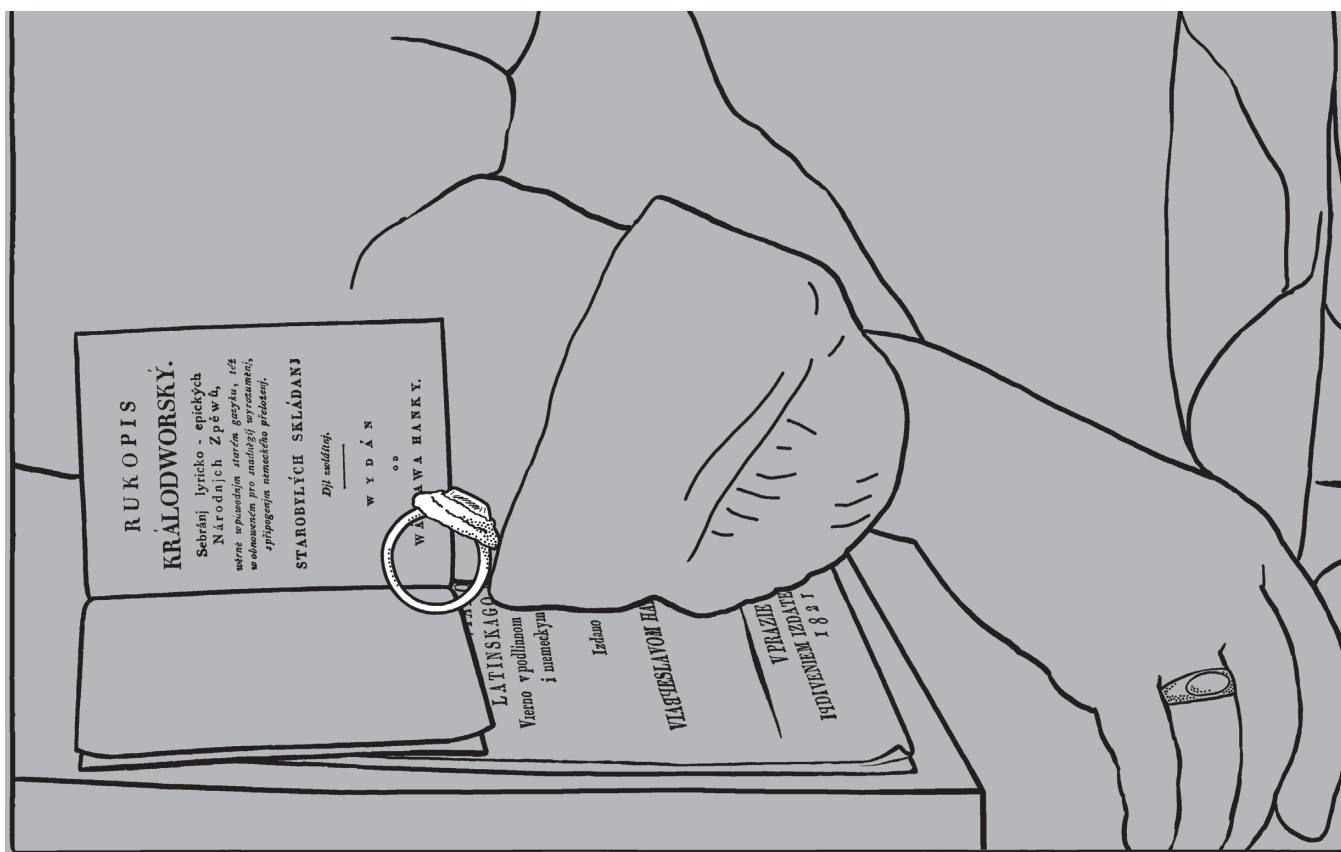
3. 6. K jakému účelu byly obrazy namalovány?

Ačkoli tvoří portréty manželů Hankových symetricky komponovanou dvojici, liší se nejen dobou svého vzniku

(1821 a 1826), ale i účelem, pro který byly namalovány. Bezprostředním podnětem k portrétování Václava Hanky byly pravděpodobně jeho 30. narozeniny, připadající na 10. června 1821. Věnování podobizny k životnímu výročí – zvláště bylo-li zaokrouhlené – bývalo v 1. polovině 19. století běžným dárkem. Velmi často objednávali takovou zakázku rodinní příslušníci, přátelé, žáci či příznivci portrétovaného.

Pokud šlo o osobu více veřejnosti známou, sloužil její malovaný či kreslený portrét jako pouhý mezistupeň nezbytný pro dosažení hlavního cíle – a tím byla jeho grafická reprodukce, šířená pak na veřejnosti v desítkách až stovkách exemplářů. V době, kdy se teprve zakládaly první stálé expozice muzeí a galerií, nebylo ještě běžné, aby se stal konkrétní malovaný portrét obecně známým jen díky tomu, že ho mohly denně shlédnout stovky návštěvníků. Takové portréty, i když byly malovány pro veřejný účel, byly většinou známy jen úzkému kruhu příbuzných a přátel, neboť zůstávaly obvykle v domácnostech. Širší veřejnost je znala jen díky grafickým reprodukcím.

Hanka byl ve svých třiceti letech ještě svobodným mládenkem, a jeho nezámožné příbuzné by jistě ani nenapadlo dávat ho portrétovat. Nemáme ani doklady o tom, že by se o to pokusili jeho příznivci. Snad nejsme daleko od pravdy, jestliže se domníváme, že iniciátorem byl on sám. Mohl ho k tomu ostatně vybídnout i jeho přítel, malíř Antonín Machek, který se nakonec namalování portrétu ujal. Znalí se už minimálně rok, a v té době spolupracovali na vydávání litografického cyklu *Dějiny české v kamenopisně vyvedených obrazech*. Machek usiloval o získání litografické

13. Stav r. 1823

licence (již získal 21. dubna 1821), takže je možné, že už od počátku existoval záměr, rozmnožit Hankovu podobiznu i litograficky. Objevitel RK by si takovou poctu jistě zasloužil.

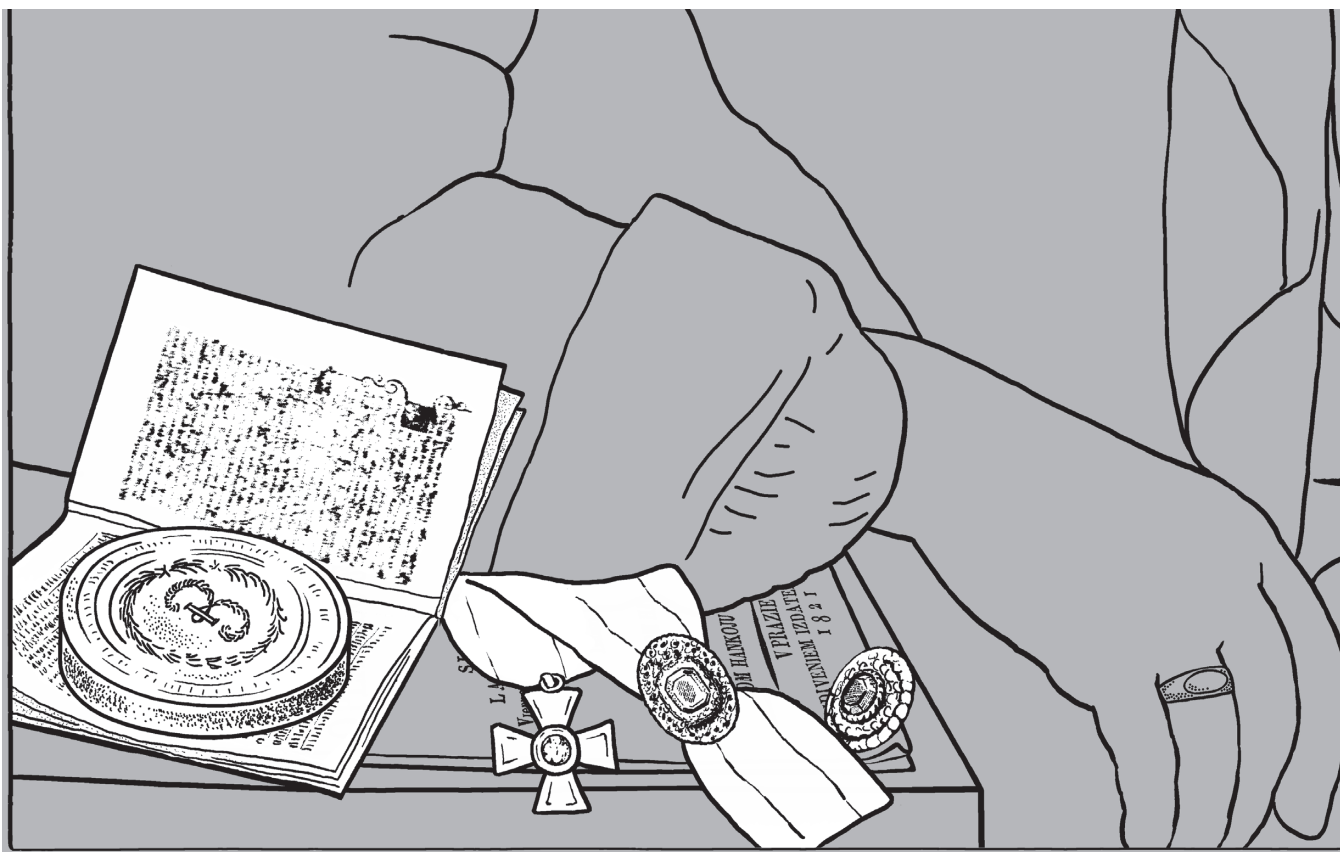
Nelze ani zcela odmítnout představu, že chtěl Antonín Machek připojit svoji a Hankovu litografovanou podobiznu k průběžně vydávanému albu *Dějiny českých*. Existuje totiž neznačená a nedatovaná litografovaná Machkova vlastní podobizna, jejíž kreslená předloha mohla vzniknout právě v době kolem r. 1820.¹⁶² Zamýšlená litografie Hankovy podobizny by k ní tvořila jistě vhodný pendent. K litografickému reprodukování obou portrétů však došlo až po několika letech, a k uvedenému účelu použity nebyly, takže berme tyto úvahy jako pouhé spekulace.

Nepochybné je, že Hankova olejová podobizna byla koncipována jako podobizna reprezentativní, nikoli jako privátní. To, že portrétovaný není oděn podle běžných zvyklostí do fraku, vesty, upnuté košile a vázanky, není zcela běžné, ale nebylo to nepřijatelné. Uvolněný, ležerní domácí oděv býval tolerován básníkům, spisovatelům, hudebníkům či malířům a sochařům už od 18. století. Ostatně Hankův oděv, ač působí bohémsky svobodně, opravdovým domácím oděvem není. Ve skutečnosti byl pečlivě a umně naaranžován. Šátek uvázaný kolem krku tak volně, že působí, jako by se měl každou chvíli samovolně rozvázat, je mistrovsky namalovaný a velmi elegantním a působivým romanti-

kým atributem, evokujícím navíc souzvukem červené a bílé vlastenecké smýšlení portrétovaného. Hankův plášť, jakoby náhodně přehozený přes levé rameno, je dokonale nařasený do malebných řas, záhybů a zlomů, podle zásad známých z výuky na akademii. Uspořádáním evokuje vzpomínky na klasičtější smýšlení portrétovaného. Jeho ušlechtilá a slavnostní modř připomíná lapis lazuli, nejvzácnější barvu středověku, již se směl malovat jen oděv Madony. Celková kompozice obrazu, užívající v skromném náznaku ještě renesančního principu průhledu do otevřené krajiny, doplněná těžkým textilním závěsem běžným na panovníckých podobiznách už od baroka, kulísou knihovny navozující osvícenskou intelektuální atmosféru a insigniemi hovořícími o slávě romantického vlastence má výrazné rysy uměle stylizovaného portréту. Tato stylizace, vzdalující portrétovanou osobu od reality a povyšující ji do ideálních sfér, vzdáleným obdivovatelům a příznivcům takové osoby nevádí, naopak bývá považována za přirozenou a žádoucí. Je to důsledkem toho, že veřejnost s oblibou přisuzuje svým hrdinům samé skvělé vlastnosti a chce je také jako své ideální vzory vidět.

Je paradoxní, že ačkoli měl Hankův olejový portrét už od počátku funkci veřejně reprezentativní – a tuto jeho úlohu udržovali a posilovali Hanka i Machek po dvě desetiletí soustavným doplňováním o další doklady vzrůstajícího věhlasu portrétovaného –, ve skutečnosti obraz tuto roli nikdy za Hankova života (a téměř až do konce 19. století)

¹⁶² NOVÁK 1962, s. 175, čís. kat. 91 a 92, obr. 77 a 232 (Novák kresbu Machkova autoportrétu datuje nejednotně: kol. 1815, před 1820 a 1821, litografii téhož autoportrétu řadí k r. 1821, ale datuje ji též „po r. 1820“ a nevyklučuje ani mnohem pozdější vznik; domníváme se, že litografie je dílem Františka Šíra, který v Machkově dílně pracoval od r. 1826, takže mohla vzniknout až po tomto roce).

14. Stav r. 1833

naplno nehrál. Patrně už Hankovým současníkům připadala míra seberepresentace, jevící se hlavně ve vystavených vyznamenáních, přehnaná. Proč by jinak litografické reprodukce tohoto portrétu z let 1830–1831, byť vznikaly v dílně Machkově, tyto přebohaté „atributy slávy“ vynechávaly?¹⁶³ Hankovi by – jak jsme ho zatím poznali – jistě nevodily. Širší veřejnost se tedy s Machkovým portrétem (a s Hankovou podobou) seznamovala prostřednictvím střízlivějších a skromnějších litografických reprodukcí, zatímco reprezentativní originál zůstal za Hankova života skryt v jeho domácnosti. Obraz začal Hanku „v celé slávě“ reprezentovat – vlivem pohnutých osudů, jak si ještě povíme – až ve 20. století.

Mladší portrét Hankovy manželky Barbory, přikomponovaný v roce 1826, tedy čtyři roky po sňatku, nemohl mít jiný charakter než ryze privátní. Barbora Hanková nebyla osobou veřejnosti známou, byla „pouze“ ženou slavného muže. Je zcela příznačné pro druhořadé postavení žen v měšťanské společnosti 1. poloviny 19. století, že zprávy o jejím životě jsou velmi kusé a nedostatečné.

Narodila se 29. září 1800 v Praze na Starém Městě. Její otec, Franz Madl (Mádl) zde pracoval v knihtiskárně v Konviktu jako faktor. Barbora se seznámila s Václavem Hankou ve svých třinácti letech, když u nich bydlel v době studia jako nájemník. Později prý byli student Václav i jeho spo-

lubydlící Josef Linda do Barbory zamilovaní. Vážný vztah mezi Barbarou a Václavem ale vznikl teprve po letech. Dne 11. února 1822 byli oddáni v kapli sv. Václava ve Svato-vítské katedrále, za přítomnosti malíře Františka Horčíčky jako jednoho ze svědků.¹⁶⁴ Novomanželé získali byt přímo v sídle muzea ve Šternberském paláci na Hradčanech. Jejich manželství zůstalo bezdětné. Když zemřel v r. 1840 Franz Madl, našly u Hankových útočiště Barbořina ovdovělá matka a neprovdaná sestra Dorota. V roce 1847 se Muzeum přestěhovalo z Hradčan do středu města, do Nostického paláce na Příkopě, a čtyřčlenná domácnost se stěhovala s ním. Hanka totiž kromě odborných funkcí bibliotékaře, archiváře, správce prehistorické, historické a numizmatické sbírky vykonával i funkci domovníka, a měl tedy nárok na služební byt. Zde s ním pak Barbora prožívala léta všedního života, chvíle slavnostní i dramatické (například o Svato-dušním týdnu 1848, kdy Hanku jen o vlas minula kulka při střelbě vojáků do muzejních oken), a odtud ho také v lednu 1861 vyprovodila na poslední cestu na Vyšehrad. Ovdovělá Barbora se musela i se sestrou vystěhovat. Zatímco Dorota Mádlová pak bydlela v Krakovské ulici v domě čp. 583-II., Barbora dožila v domě čp. 766-II. na Františkánském (nyní Jungmannově) náměstí. Muzeum vdově finančně pomohlo alespoň tím, že jí za některé věci po nebožtíkovi vyplácelo pět let za sebou po stovce zlatých. Barbora se dožila

¹⁶³ Viz Hankovy portréty čís. kat. II/3–6 soupisu v následující kapitole.

¹⁶⁴ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 321, na základě mylně Hankovy informace uvedl, že druhým svědkem byl Josef Dobrovský. IVANOV 1969, s. 500–501, a 1970, s. 10, upozornil, že podle matričního zápisu Dobrovský svědkem nebyl. Srv. též pozn. 90.

15. Stav r. 1836

téměř téhož věku jako její muž a zemřela osm let po něm, 12. března 1869. Příčinou smrti byla stejně jako u manžela rakovina žaludku.¹⁶⁵ Pohřbena byla ve skromném hrobě ve stínu vysoké pískovcové mohyly svého muže na Vyšehradě.¹⁶⁶ Pohřeb jí vypravila z domu čp. 766-II. její sestra na vlastní náklady, protože „*nebožka Barbora Hanková žádného jmení nezanechala*“. Dorota Mádlová následně poprosila Muzeum, aby jí na pohřeb alespoň přispělo, neboť „*nebožka sestra osvědčila se vždy co horlivá přispívatelkyně muzejních sbírek*“.¹⁶⁷

Suše faktografická data ovšem o člověku mnoho neprozradí. Jaká vlastně byla Barbora Hanková? Vystihl ji Machek dobře? Mladý zamilovaný básník a rusofil Hanka ji kdysi opěvoval jako svoji *Várinku*¹⁶⁸ či *Boubelatou*. Jan Neruda ji později nazval líbezným a vtipným děvčetem, které si Hanka „vychoval“ a již přízpůsobil svému smýšlení.¹⁶⁹ Nebylo ani třeba tohoto náznaku, abychom dovedli odhadnout, že Hanka, o devět let starší než jeho žena, hrál v páru jednoznačně dominantní roli. Zatímco Hankův život měl vznešené poslání a jasný smysl, takže jeho dny byly přeplněny

činorodou a neumdlévající aktivitou, Barbora smysl života obtížně hledala. Osud ji nenadělil děti, takže její jedinou životní úlohou byla péče o skromnou a nenáročnou domácnost. O tuto práci se navíc později dělila s matkou a sestrou. Není divu, že měla sklon k pesimismu, zádumčivosti a depresím. Lze to vyčíst z náhodných zmínek a drobných svědectví. V době, kdy žili ještě v někdejší sídle Muzea na Hradčanech, vzdálených od ruchu města, vyhledávala s oblibou stinná zákoutí vlastní zahrádky na svahu Jeleního příkopu. Možnost, že by musela narušit stereotypy každodenního života, ji zřejmě děsila. Nedovedla si představit zcela jiný život v Sankt Petěrburgu, kde měl její muž získat nové místo a kam by se s ním musela odstěhovat.¹⁷⁰ V jediném dochovaném dopise Václava Hanky manželce, psaném z Děčína 19. 8. 1830, v závěru stojí: „[...] *prosím, abys o své zdraví pečovala, abych tě radostnější našel nežli jsi byla, když jsem odjížděl*“.¹⁷¹ O mnoho později, v březnu 1847, psal Hanka Janu Norbertu rytíři Neuberkovi, že se jeho žena nechce stěhovat do bytu v novém muzejním sídle v Nostic-kém paláci, neboť je jako žalář temný. Jeho žena prý nařiká,

¹⁶⁵ Její parte je ve sbírce úmrtních oznámení v ANM.

¹⁶⁶ Nápis vytesaný do pískovcového náhrobku signovaného J. Šimou je už místy nečitelný: „Zde odpočívá po / boku svého milovaného / manžela / BARBORA HANKOVA / rozena Mádlova / narodila se 29. září r. 1800 / zemřela 12. března 1869 / spolu zde odpočívá / její sestra / DOROTA MÁDLOVÁ / [...] dne 3. října [...]“.

¹⁶⁷ Dopis Doroty Mádlové muzejnímu výboru z 15. 5. 1869 (ANM, RNM, kart. 25, čís. 65). Jediným dodnes doložitelným a dochovaným darem Barbory Hankové je značně poškozený obrázek Útěk do Egypta, podmalba na skle z 18. století, darovaná z pozůstalosti jejího muže v r. 1861 (OSČD, inv.čís. H2-3321).

¹⁶⁸ Varvara jako ruský ekvivalent Barbary, česky Barbory.

¹⁶⁹ NERUDA 1861, s. 16.

¹⁷⁰ Srv. Hankův dopis P. I. Köppenovi z 1. 3. 1830 (FRANCEV 1902, s. 147).

¹⁷¹ LA PNP, fond V. Hanky, kart. 44.

16. Stav r. 1842

„náchylna jest k pláči, a v tom bytu by mi od pláče docela oslepla.“¹⁷² Přesto neměli Hankovi na vybranou a nezbylo jim, než se do bytu v přízemí, vedle hlavního vstupu, nastěhovat.

Machkem zachycená podoba Barbory Hankové velmi dobře vystihuje představu, kterou nám o ní poskytují předchozí skrovná dobová svědectví. Podobizna je stylizována výrazně romanticky. Není to ovšem romantismus tvůrčího, vlasteneckého zápalu, který lze vidět na podobizně Hankově. Je to opačné ladění romantismu – pasivní, introvertní, snivé a teskné. Machek ho vyjádřil především oddaným, něžně smutným, poněkud melancholickým pohledem mladé ženy, jemným, trochu nuceným úsměvem, polohou rezignovaně a nečinně odpočívajících rukou, atributem knížky manželových Písní a kulisou vzrostlé zeleně na pozadí. Machek se při občasných spoluprácích s Hankou seznámil i s jeho ženou a poznal způsob jejího života i její povahu. Jsme přesvědčeni, že bolestně sentimentální romantické ladění její podobizny přesně vystihuje jeho záměr, vycházející z tohoto poznání.

Dodatečně přikomponovaná podobizna paní Hankové trochu násilně měnila původní funkci podobizny Hankovy, jež se vlivem vnějších okolností stávala z typu reprezentativního typem privátním. Oba obrazy se totiž staly součástí vybavení bytu Hankových, snad salónu (pokud něco tak vznešeného v bytě vůbec měli).

Na první pohled se zdá, že Machkovo pojetí obou portrétů respektuje psychologické typy portrétovaných manželů: zatímco extravertní typ Hankův je vyjádřen vnějšími prostředky, především výpravným a efektním aranzmá, introvertní typ paní Hankové je pojat sice také velmi působivě, ale mnohem střídměji a bez zbytečné okázalosti – a soustředí se na vystižení vnitřního duchovního života mladé ženy. Tato další odlišnost by měla oba portréty od sebe ještě více vzdalovat. Přesto cítíme, že je cosi vnitřně propojuje. K „polidštění“, a tedy k přiblížení se intimní tónině podobizny paní Hankové napomohla Hankově portrétu nepochybně okolnost, že je básník neformálně, jakoby „po domácku“ oblečen. To je však věcí náhody, a nehraje to větší roli. Skutečně rovnocennou dvojici dělá z obou portrétů podle našeho názoru především malířova znamenná schopnost velmi výstižně oba protějšky – byť zcela odlišné – adekvátními prostředky charakterizovat. Hankovu povahu vystihuje jeho vnějškovost a povrchnost, Barbořinu utajovaná niterná citovost. Obtížné zadání vytvořit z portrétů vyváženou dvojici nakonec tedy malíř zvládl velice dobře. Navíc se mu podařilo vyjádřit velmi přesvědčivě radikální odlišnost mužského a ženského světa, typickou v této podobě téměř pro celé 19. století. Je nepochybné, že v podobiznách manželů Hankových dosáhla charakterizační složka portrétního mistrovství Antonína Machka jednoho ze svých vrcholů.

¹⁷² SKLENÁŘ 2001, s. 176.

3. 7. Jaké byly osudy obou obrazů?

Podobně neobvyklý a komplikovaný, jako byl původ podobizen manželů Hankových, byl i jejich osud. Jak doložíme v katalogových heslech obou portrétů v následující kapitole, byl už způsob jejich první veřejné prezentace nestandardní. Portrét paní Hankové byl vystaven na jaře 1826, tedy hned po svém namalování, na umělecké výstavě Akademie v pražském Klementinu – a to bez svého protějšku. Kupodivu nevěnovala tehdejší kritika tomuto skvělému malířskému dílu žádnou pozornost, a dokonce se ani nezminila o tom, že zde byl svou tvorbou Antonín Machek zastoupen. Podobizna Hankova byla – patrně vůbec poprvé – vystavena rovněž sólově, ale teprve v roce 1833 (také v Klementinu). Na otázku, proč nebyly už v roce 1826 vystaveny oba portréty pohromadě a proč byla Hankova podobizna předvedena až tak pozdě po svém vzniku, není snadné nalézt odpověď. Byl podnětem k jejímu opožděnému vystavení spíše mimoumělecký důvod, tedy snaha prezentovat známého vlastence? Snad tedy i tato oddělená prezentace potvrzuje náš postřeh o bytostně odlišném poslání obou portrétů a dokládá, že funkci párových podobizen hrály obrazy jen v soukromí, tedy v domácnosti manželů Hankových.

Rouškou dráždivého tajemství zahalil později osudy obou obrazů Čeněk Zíbrt, když r. 1899 napsal, že „*Hanka zaslal oba obrazy na Rus ...*“, odkud se vrátily až v roce 1898.¹⁷³ Proč a komu je tam poslal? Byl v tom nějaký skrytý záměr? A opravdu to udělal? I tuto záhadu se nám nakonec podařilo objasnit. Mimo jiné jsme zjistili, že zpráva o Hankovi jako odesílateli obrazů do Ruska byla jen Zíbrtovou domněnkou. Průzkumem dědických řízení jsme totiž zjistili, že portréty zůstaly až do konce Hankova života v jeho domácnosti.

Hanka napsal v průběhu let asi desítku svých závětí, které se navzájem příliš neliší.¹⁷⁴ Nejstarší, nedatovaná verze, pochází z doby před r. 1835, neboť je v ní vykonavatelem závěti jmenován Norbert Vaněk – a ten 29. 12. 1835 zemřel. První datovaná verze je ze 16. ledna 1847 a poslední, platná verze, podle níž proběhlo pozůstalostní řízení, byla Hankou sepsána 24. května 1858. Ve všech verzích Hanka uváděl jako svou univerzální dědičku manželku Barboru. V poslední závěti pak přímo uvedl, že manželce ještě „*za živobytí všecko daroval*“. To znamenalo, že vlastně zemřel bez majetku. Civilní soud sice úředně zaznamenal, že v nebožtíkově domácnosti jsou kromě bytového zařízení, šatstva a prádla i staré mince, obrazy a knihy, ale nemusel se tím zabývat, neboť to vše vlastně patřilo paní Barboře. Soud pouze oznámil Společnosti Muzea Království českého, že

v nebožtíkově závěti je i pasáž (vzhledem k předchozímu trochu nelogicky formulovaná), týkající se muzea: „*Žádal bych, aby z pozůstalých mých knih, mincí, obrazův i jiných maličkostí, co by Museum potřebovati mohlo, od dědičky mé v slušné ceně přejalo.*“ Hanka si patrně v skrytu duše přál, aby Muzeum koupilo a ve svých prostorách někde ponechalo či vystavilo i jeho portrét malovaný Machkem, podobně, jako už mělo např. Tkadlíkův portrét Josefa Dobrovského.¹⁷⁵ U podobizny manželky Barbory to ovšem nepřipadalo v úvahu – Barbora nebyla významnou osobností, a Muzeum jevílo o současná výtvarná díla ostentativní nezájem (pokud nebyla věnována zdarma). Dne 22. května 1861 nabídlo Muzeum vdově, že od ní některé věci, „*záležející v knihách, mappách, vyobrazeních a spisích*“ za 500 zl. odkoupí, a to formou ročních splátek ve výši 100 zl. trvajících 5 let.¹⁷⁶ Nákup se opravdu uskutečnil,¹⁷⁷ ale mezi „*vyobrazeními*“ určitě nebyly Machkovy podobizny obou manželů. Lidé z muzejní Společnosti je nepochybně považovali za rodinnou památku zcela privátního charakteru a neuvědomili si, že podobizna Hankova byla koncipována jako portrét reprezentativní, určený pro veřejnost. Proto ponechali oba obrazy v domácnosti ovdovělé paní Hankové bez povšimnutí. Víme to díky sledování dalších dědických řízení.

Pozůstalostní spis Barbory Hankové, zemřelé 12. března 1869, se bohužel nedochoval,¹⁷⁸ takže nemůžeme černé na bílém doložit to, o čem jsme přesvědčeni: že oba portréty byly v době jejího úmrtí v její domácnosti. Ani ze spisů dalších příbuzných, kteří postupně věci z domácnosti manželů Hankových dědili, se o obrazech nic nedozvídáme. Přesto se podařilo rekonstruovat jejich putování z ruky do ruky s vysokou pravděpodobností. Důležitým vodítkem pro nás byl údaj zveřejněný při darování portrétů do Muzea v roce 1898, že obrazy byly získány v Moskvě „*z pozůstalosti Fr. Hanenkana*“.¹⁷⁹ Toto příjmení, byť v obměněné podobě, jsme totiž našli již v Hankově pozůstalostním spisu. Zjistili jsme, že nebožtíkovou neteří byla jakási Anna Hahnenkamová, vdova bydlící v Praze. Díky tomu jsme nakonec mohli sestavit cestu, kterou oba portréty absolvovaly. Uveďme zde jen stručné výsledky bádání.

Je zřejmé, že oba Machkovy portréty manželů Hankových zůstaly v domácnosti Barbory Hankové až do její smrti († 12. 3. 1869). Poté je zdědila Anna Maria Hahnenkamová (uváděná též jako Hanekamová), roz. Hanková (* 1824 v Pardubicích – † post quem 1885, asi v Praze), neteř Václava Hanky, vdova po pražském advokátovi JUDr. Jakobu Hahnenkammovi (1794–1858).¹⁸⁰ Když někdy po r. 1885 zemřela, zdědil obrazy její syn Franz de Paula Hahnen-

¹⁷³ ZÍBRT 1899, s. 276. Zprávu převzal i MÁDL 1929, s. 29.

¹⁷⁴ FRAJEROVÁ – KOVAŘÍK 2004, s. 177–183 (v kapitole Desítka závětí Václava Hanky zmiňuje Petr Kovařík sérii Hankových závětí, ale nezná poslední, z 24. 5. 1858). Závět' z 8. 8. 1847 otiskl VRĚTÁTKO 1870, s. 246. Opis poslední závěti z 24. 5. 1858, uložené u notáře dr. Franze Schollara, obsahuje pozůstalostní spis Václava Hanky z 19. 1. 1861 v Archivu hl. m. Prahy, fond Okresní městský delegovaný soud civilní pro Staré Město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad, 1855–1883. Opis odstavce z testamentu týkajícího se muzea, pořízený 20. 2. 1861, je v ANM, RNM, kart. 20 (r. 1861), čís. 141.

¹⁷⁵ Srv. SRŠEŇ 2004c.

¹⁷⁶ ANM, RNM, kart. 20 (r. 1861), čís. 141 (koncept návrhu Muzea Barboře Hankové z 22. 5. 1861). Dobový tisk transformoval zprávu o koupi na oznámení, že „*Museum ustanovilo pozůstalé po Hankovi vdově roční plat 500 zl. R. č.*“ (LUMÍR 1861e).

¹⁷⁷ HANUŠ J. 1896, s. 848.

¹⁷⁸ Za zjištění ze 14. 11. 2006 vděčím mgr. Radku Slunečkovi z AHMP.

¹⁷⁹ ZPRÁVA 1898, s. 383. ZÍBRT 1899, s. 276, nebožtíkově jméno zkomolil („*z pozůstalosti p. Hanerkana*“).

¹⁸⁰ Byla dcerou jednoho z Hankových bratrů, buď Františka, nebo Jana, a její matkou byla švagrová Václava Hanky, Barbora Hanková (* 1794 ve Vonoklasech – † asi 1867 či 1868 v Praze).

kamm (* 1845 v Praze - † ante quem 1898 v Moskvě). Ten se někdy na přelomu 80. a 90. let 19. století vystěhoval do Ruska a obrazy odvezl s sebou. Usadil se v Moskvě a tam také zemřel.¹⁸¹

O pokračování anabáze nás informuje zpráva publikovaná r. 1898 v Muzejníku.¹⁸² Ve výčtu darů „ke sbírce rytin“ (sic) je mj. uvedeno: „*Pan Jos. Horn, inženýr v Moskvě: z pozůstalosti Fr. Hanenkana olejomalby: 1) Václav Hanka (snad od Ant. Machka), 2) choť V. Hanky, s označením: Anton Machek pinxit 1826.*“ Nic bližšího o okolnostech akvizice se bohužel nedozvídáme ani z písemností muzejní registratury. Jediným úředním dokladem o daru (a argumentem vyvracejícím naši zakouřenou představu o přebujelosti byrokracie za staré monarchie) je dochovaná navštívenka Josefa Horna, vedoucího výroby v železárně v Moskvě, na níž je poznámka nepodepsaného muzejníka, že bylo 28. května 1898 písemně dárci poděkováno.¹⁸³ Vzhledem k tomu, že v muzejní registratuře není žádná Hornova korespondence, ale pouze jeho zmíněná vizitka, je vysoce pravděpodobné, že dárcé přivezl obrazy z Moskvy do Prahy a osobně je v Muzeu předal. Pozoruhodnou shodou okolností se stalo, že po 60 letech odkázala Národnímu muzeu své sbírky starožitností (včetně malé kolekce miniaturních portrétů) i dcera ing. Horna, paní Josefina, provdaná Ježková (narozená na otcův svátek 19. 3. 1903 v Moskvě – † 14. 9. 1987 v Praze). Z rodinných písemností, získaných s odkazem, lze vyčíst, že její otec, ing. Josef Horn, „*vrchní ředitel železáren Gougon v Moskvě*“, se narodil r. 1855, nejpozději r. 1917 se vrátil zpět do vlasti (neboť od toho roku studovala dcera Josefina školu Ženského výrobního spolku v Praze) a zemřel ve věku 81 let v Praze 18. ledna 1937.¹⁸⁴

Oba portréty nebyly v Muzeu uloženy do nově budovaného historicko-archeologického oddělení (vzniklého roku 1892), kam by správně patřily, ale do knihovny, jak velela přežívající tradice ještě z dob Hankových. Proto o nich publikoval první obsáhlejší zprávu ve Světozoru v dubnu 1899, doprovázenou fotografickými reprodukcemi, nikoli historik umění, ale knihovník, dr. Čeněk Zíbrt. Ten tyto darované portréty uvítal nejen proto, že rozšiřují počet dochovaných děl Antonína Machka a zachycují podobu bibliotékaře

Hanky, ale především proto, že v nich viděl pozoruhodné svědectví o dobové módě.¹⁸⁵

V roce 1899, ještě před dubnovým publikováním ve Světozoru, prošly oba obrazy nutným restaurováním. Ošetření potřeboval zejména portrét Hankův, který nejspíše během transportu z Moskvy do Prahy hodně utrpěl, neboť byl přepravován bez ochranného rámu, patrně navinutý na rozložených lištách napínacího rámu (potvrdily to závěry mladších restaurátorských průzkumů). Vzhledem k tomu, že Muzeum nemělo (nikdy) vlastního restaurátora obrazů, provedl tuto práci za 70 zl. Pavel Bergner, absolvent ateliéru restaurátorství na vídeňské Akademii a historik umění, který v té době zastával funkci inspektora Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění v Praze.¹⁸⁶ V muzejních výkazech byl jeho honorář sice zapsán zcela nelogicky mezi náklady na nákupy sbírek,¹⁸⁷ ale není třeba pochybovat o tom, že šlo skutečně o výdaje za restaurování. Vydávat peníze na ošetření sbírkových předmětů bylo tehdy evidentně něčím hodně mimořádným, takže si s tím muzejní administrativa nevěděla rady. Inspektor Bergner pro Muzeum restauroval cenná umělecká díla i později.¹⁸⁸ Po restaurování portrétů manželů Hankových označil Pavel Bergner oba obrazy na horizontálních vzpěrách vnitřních rámu, zhotovených patrně při té příležitosti nově, svým kaligrafickým monogramem „P B“ v ležatém oválku.¹⁸⁹

Nejspíše po Bergnerově restaurování byl Hankův portrét opatřen novým, respektive druhotně použitým vnějším rámem, který má dodnes. Svou jednoduchou profilací, hnědo-zlatou barevnou kombinací a poměrně úzkými lištami se kontrastně odlišuje od vnějšího rámu na portrétu paní Hankové. Ten je z masivních a širokých profilovaných lišt, s bohatou zlacenou ornamentální výzdobou a má k vnitřním hranám přidané ploché lišty, vytvářející v koutech rámu obloučky. Tento rám byl zcela jistě zhotoven přímo pro portrét paní Hankové, neboť přesně odpovídá jeho rozměrům. Máme doklad o tom, že na obraze byl už v roce 1913,¹⁹⁰ a není třeba pochybovat o tom, že s portrétem putoval i do Ruska. Stejný rám měl kdysi nepochybně i protější portrét Hankův. Nebyly to však rámy původní, což dokládá zachovaná vinětka pražského rámaře a pozlacovače Jana Haffa na

¹⁸¹ Životopisné údaje čerpány z pražské policejní konskripcie v NA ČR (archy JUDr. Jakoba Hahnenkamma, jeho ženy Anny a jejich syna Karla), z úmrtních oznámení v ANM (parte JUDr. Jakoba Hahnenkamma, jeho první ženy Terezie, roz. Schaibové, Václava Hanky a jeho ženy Barbory) a z publikací ADRESSBUCH 1859, s. 36, a PRAŽÁKOVÁ 1987, s. 8, 17, 46–47.

¹⁸² ZPRÁVA 1898, s. 383.

¹⁸³ ANM, RNM, kart. 49 (r. 1898), čís. 854: rusko-francouzská navštívenka, na jedné straně text „*Юсифъ Антоновичъ / Горнь / Московский Металлический заводъ / за Рогожской заставой.*“, na druhé straně text „*Josef Horn. / Chef de Fabrication / Société de l'Usine Métallurgique de Moscou. / Moscou.*“ Na tuto stranu připsáno perem: „*Exp. 28/5 1898. Poděkování p. Hornovi za malovanou podobiznu Hanky a jeho choti.*“ Nic bližšího neobsahují ani stručné záznamy o daru v ANM, RNM, kart. 49 (r. 1898), b. č., tamtéž, kart. 50 (r. 1898), čís. 36 III. a čís. 1433.

¹⁸⁴ Josefina Ježková odkázala v závěti z 8. 9. 1969 historicko-archeologickému oddělení (dnešnímu oddělení starších českých dějin) NM kromě sbírek, evidovaných pod inv. čís. H2-186 558–H2-186 767 a H2-186 972–H2-186 983, též veškeré zařízení svého bytu v Praze 7. Rodinné doklady, včetně úmrtního oznámení Josefa Horna, jsou součástí přírůstkového spisu čís. 7/88 v OSČD.

¹⁸⁵ ZÍBRT 1899, s. 276. Srv. pozn. 179.

¹⁸⁶ O Pavlu (Paulu) Bergnerovi (9. 3. 1869, Vídeň – 13. 4. 1919) viz UMĚNÍ 1921; KOTALÍK 1984, s. 30; VLNAS 1995.

¹⁸⁷ ANM, RNM, kart. 52 (r. 1899), b. č. (doplňky k inventářům sbírek v r. 1899): výdaje za nákupy sbírek pro muzejní knihovnu: „*Knihovna. Výkaz koupěných tisků, rukopisů, map a obrazů r. 1899. [...] Za obrazy malované: Pavel Bergner za 2 podobizny: Václ. Hanky a jeho manželky od Ant. Machka ... 70 zl.*“

¹⁸⁸ V r. 1908 restauroval pro Muzeum např. manýristickou malbu na mědi Svlékání Krista před ukřižováním, inv. čís. H2-6998 (OSČD, záznam v Knize přírůstků čís. III) a dvě archy z Letařovic, inv. čís. H2-67 290 a H2-67 291 (ANM, RNM, kart. 69 /r. 1908/, čís. 1002).

¹⁸⁹ Na portrétu B. Hankové později kdosi přepsal Bergnerův monogram z neznámých důvodů na „PAB“.

¹⁹⁰ ANM, RNM, kart. 78 (1913), čís. 492 (Machkovy portréty [nepochybně manželů Hankových] ze sbírek MKČ byly r. 1913 fotografovány nakladatelem Janem Štencem pro monografii o Machkovi, připravovanou K. B. Mádlem a vydanou až r. 1929). Na reprodukci obrazu B. Hankové v knize MÁDL 1929, s. 121, lze částečně zachycený vnější rám jednoznačně identifikovat.

rubu vnějšího rámu portréty paní Hankové.¹⁹¹ Jan (Johann) Haff (* 1825 ve Vídni) založil svůj pozlacovačský a rámařský podnik ve Spálené ul. 30 (čp. 73-II) až v listopadu 1864. Po přijetí společníka (někdy mezi lety 1873–1886) pracovala firma pod označením Haff & Píša a k 31. prosinci 1897 po úředním ohlášení vdovy Barbory Haffové definitivně zanikla.¹⁹² Rámy na portréty manželů Hankových mohly být tedy zhotoveny někdy mezi rokem 1864, kdy začal Haff provozovat svůj závod, a rokem 1886, kdy už firma nesla název Haff & Píša a kdy už možná obrazy mířily na Rus. Jako nejpravděpodobnější se nám zdá, že je dala u Haffa nově zarámovat neteř Václava Hanky Anna Marie Hahnenkammová, když je r. 1869 zdědila po Barboře Hankové. Důvodem k opatření nových rámu mohlo být, že původní rámy nemusely být zcela shodné (obrazy vznikly v rozmezí pěti let, takže mladší rám se třeba lišil od staršího), nebo připadaly nové majitelce nemoderní. Popřípadě mohly přijít obrazy i rámy za ta léta k nějaké úhoně. Snad portréty dostaly nové okrasné rámy v souvislosti s jejich prvním restaurováním, ke kterému muselo dojít s velkou pravděpodobností ještě před transportem do Ruska (jak o tom svědčí mladší restaurátorské průzkumy). Z poznámky tužkou, čitelné na rubu horní lišty Haffova rámu („*pan Javurek*“), vysuzujeme, že obrazy tehdy mohl ošetřit známý vlastenecký malíř Karel Javůrek (1815–1909), jenž se často zabýval i kopírováním a restaurováním starších obrazů. Kdysi spolupracoval s Antonínem Machkem a dokonce byl označován za Machkova následovníka.¹⁹³ Nebylo by tedy divu, kdyby ho ještě za svého života doporučila neteři Hahnenkammové Barbora Hanková.

Po návratu portrétů z Moskvy do Prahy v r. 1898 a po jejich druhém restaurování, provedeném inspektorem Bergnerem v r. 1899, se jich ujala Knihovna Muzea Království českého.

Bylo nasnadě, že přenesení obrazů z privátního rodinného prostředí do veřejné instituce způsobí i změnu v pojmání obou portrétů. Hankova podobizna získala v muzeu po letech opět svou prvotní funkci reprezentativního portréty, který má představovat široké veřejnosti významnou celebritu. Naproti tomu podobizna paní Hankové začala hrát především roli vynikajícího výtvarného díla, nabízejícího milovníkům umění estetické zážitky. Funkce manželského dvojportréty, důležitá od r. 1826 až téměř do konce 19. století, přestala být najednou důležitá. K jejímu téměř dokonalému anulování přispělo nepochybně i to, že obrazy mají odlišné zarámování. Tento posun ve vnímání se prakticky projevil ve zcela odlišném osudu obou portrétů ve 20. století. Portrét Barbory Hankové byl v roce 1917 spolu s dalšími obrazy (ale bez svého protějšku!) předán do histo-

ricko-archeologického oddělení (dnešního oddělení starších českých dějin).¹⁹⁴ Hankův portrét byl do téhož oddělení převeden oficiálně až o rok později. Ve skutečnosti ale zůstal i nadále až do r. 1923 v Knihovně, kde sloužil jako reprezentativní výzdoba jedné z kanceláří.¹⁹⁵ Fyzicky byl předán do historicko-archeologického oddělení až koncem roku 1923. Teprve pak mohl být v tomto oddělení zapsán do řádné evidence, pod inv. číslo 11 827 (nyní H2-11 827). O portrét paní Hankové mezitím projevila zájem Moderní galerie Království českého v Praze, založená roku 1902. Její kuratorium ho chtělo koupit, popř. si ho alespoň vypůjčit. Sekretář kuratoria uvedl v žádosti z 1. 3. 1920 mj.: „*Domnívám se pak, že byste obrazu toho mohli postrádati vzhledem k tomu, že se jedná o portrét osoby, která s vývojem musea nebyla v přímé spojitosti a vzhledem k tomu, že portrét Hankův se v museu nalézá.*“¹⁹⁶ Muzeum žádosti vyhovělo a ačkoli to nebylo do té doby obvyklé, portrét Barbory Hankové do Moderní galerie zapůjčilo. Učinilo tak na základě reversu (zřejmě prvního v historii Muzea) z 13. 4. 1920, jehož podmínky potvrdil za Moderní galerii předseda jejího českého odboru Karel B. Mádl. Dne 28. 4. 1920 obraz v Muzeu vyzvedl sekretář Josef Bürger.¹⁹⁷ Z dnešního muzejního hlediska nám připadá kuriózní, že Muzeum obraz půjčilo, aniž by ho mělo zanesený do evidence (!). Portrét Barbory Hankové se pak stal natolik „trvalou zápůjčkou“, že ho Muzeum po letech už přestalo vnímat jako svůj majetek.

Moderní galerie byla za okupace r. 1942 přičleněna k Zemské galerii a z ní vznikla r. 1949 Národní galerie v Praze. Portrét Barbory Hankové přecházel plynule z jedné instituce do druhé a často byl publikován jako majetek galerie. V Národní galerii byl řádně evidován jako depozitum z Národního muzea pod číslem DO 2608. Teprve v roce 1991 požádalo NM o jeho vrácení. Došlo k tomu 13. 2., takže následujícího dne, 14. 2. 1991, tedy 93 let po darování do Muzea, mohl být konečně obraz zapsán do řádné evidence v OSČD NM, kde dostal inv. číslo H2-187 711.

Portrét Václava Hanky býval stálou součástí dlouhodobých expozic NM prezentujících české dějiny, občas byl zapůjčen i na krátkodobé výstavy doma či v sousedních zemích a od r. 1987 je vystaven ve stálé expozici NM „Společnost v Čechách devatenáctého století“ na zámku ve Vrchotových Janovicích, kde byl umístěn mezi podobizny mužů zasloužilých o vznik a počáteční rozvoj Muzea. Portrét Barbory Hankové většinou reprezentoval české výtvarné umění 19. století či konkrétně vrcholné podobiznářské mistrovství Antonína Machka, a to jak ve stálých expozicích NG a jejich předchůdkyň, tak na četných výstavách doma i v zahraničí (např. r. 1975 v Lublani, 1978 v Drážďanech aj.).

¹⁹¹ Papírová vinětka zelené barvy s černě tištěným textem: „JAN HAFF / závod pozlacovačský / V PRAZE / Spálena ul. č. 73-II n. 30“.

¹⁹² AHMP, rejstřík býv. referátu živnostenského Magistrátu hl. m. Praha – koncese, živnosti řemeslné a svobodné, r. 1864, čís. 835.

¹⁹³ Javůrek spolupracoval přibližně v letech 1842–1844 s litografickou dílnou Ant. Machka. Ještě r. 1858 mu recenzent Bohemie vytkl, že jde v Machkových stopách (NOVÁK 1962, s. 7, 86, 138, 139).

¹⁹⁴ ANM, RNM, kart. 87 (r. 1917), čís. 848 (protokol z 14. 8. 1917 o předání grafik a obrazů, včetně portréty B. Hankové, z knihovny do historicko-archeologického oddělení).

¹⁹⁵ ANM, RNM, kart. 89 (r. 1918), čís. 1171 (protokol z 25. 6. 1918 o předání obrazů, včetně portréty V. Hanky, z výstavního sálu a z kanceláří knihovny do správy historicko-archeologického oddělení).

¹⁹⁶ ANM, RNM, kart. 92 (r. 1920), čís. 255.

¹⁹⁷ ANM, RNM, kart. 92 (r. 1920), čís. 584 (revers) a čís. 585 (potvrzení o převzetí obrazu).

3. 8. Proč dal Hanka přednost Machkovi před Horčičkou?

Historii vzniku obou Machkových portrétů manželů Hankových i jejich další osudy tedy již známe. Pokusme se ještě odpovědět na některé otázky, jež mohou v těchto souvislostech badatele napadnout. Miroslav Ivanov rozvinul a prohloubil hypotézu F. M. Bartoše, že Hankovi mohl při předpokládaném falšování RKZ významně napomáhat jeho přítel František Horčička, vynikající malíř portrétů.¹⁹⁸ Jak si potom ale máme vysvětlit, že Hanka nesevěřil namalování své „oslavné ikony“ právě jemu, ale obrátil se na jeho konkurenta Machka? A proč se Horčička dostal k portrétování přítele Hanky až deset let po Machkovi, a vytvořil jen skici, jež nemohly Machkův olej zastínit? Nechtěl Hanka na svůj těsný vztah k Horčičkovi zbytečně upozorňovat? Ivanov se domníval, že při známém procesu Hanka versus David Kuh v r. 1858 odmítal Hanka použít zprostředkovaných svědectví nebožtíka Horčičky o nálezu Libušina soudu na Zelené Hoře právě proto, aby zbytečně neupozornil na své tehdejší úzké styky s tímto malířem. Jaké tedy byly Hankovy vztahy k Machkovi a k Horčičkovi?

S Antonínem Machkem se Hanka znal nejpozději od roku 1820, pravděpodobně ale již dříve. Prvním veřejným svědectvím o jejich spolupráci, jež musela jistě vzejít z předchozího dobrého vzájemného poznání, je jejich společné dílo, komentované obrazové výjevy ze starých českých dějin. Roku 1820 vyšla útlá knížka *Historie Česka w kamenopisných obrazích od Ant. Machka wyložením Wacława Hanky*, vydaná v Praze a ve Vídni. Publikace obsahuje Machkovu dedikaci datovanou 1. dubna 1820 a Hankovy průvodní texty k prvnímu sešitu rozsáhlého obrazového cyklu výjevů z českých dějin. První sešit měl pět litografických listů, které nakreslil a litografoval sám Antonín Machek, iniciátor celého podniku. Cyklus pak pokračoval pod pozměněným názvem *Dějiny České w kamenopisné wywedených obrazech [...]*, přičemž se postupně měnili autoři kreslených předloh i litografií, nakladatelé, tiskárny, docházelo k reedicím listů i k rozšiřování, opakovanému vydání i zestručnění průvodních textů. Machkovi se podařilo vydat do r. 1829 celkem 72 ilustrací k starším českým dějinám. Hankův průvodní text byl vydán ještě roku 1832, pod názvem *Dějiny české. Obgasněnj obrazů, od Wacława Hanky [...]*.¹⁹⁹ Je zřejmé, že Hanka i Machek, oba zapálení čeští vlastenci, tu našli společnou notu. I když se pro značnou finanční náročnost a jiné překážky nepodařilo dovést cyklus do novější doby, splnil svůj účel: probudil v příslušnicích rodícího se českého národa zájem o minulost vlastní země. Hankovi jistě lichořilo, když se od r. 1824 začaly objevovat v cyklu i náměty čerpané z RZ (Libušin soud) a z RK (Čestmír a Vlaslav, Tataři u Olomouce, Vyhánání Polanů či Pobití Sasíků), zpracovávané Machkovými spolupracovníky.

Machek si s Hankou nepochybně dobře rozuměl. Hanka, o 16 let mladší, se stal nejen odborným garantem a zaštiťujícím patronem jeho dějepisného obrazového cyklu, ale i jeho blízkým přítelem. Usnadnila to nepochybně Machkova povaha. Je známo, že to byl člověk otevřený, vstřícný a přátelský, který se svými portrétovanými klienty navazoval snadno hovor, byl velkorysý a shovívavý k jejich nedostatkům, uměl jim zalichotit, a snadno tak získával jejich důvěru. S velkou jistotou můžeme předpokládat, že k namalování Hankova portrétu Machkem (v 1. polovině r. 1821, jak se domníváme) došlo rovněž díky jejich přátelství. Snad tím chtěl malíř oplatit vědci jeho pomoc při obrazovém cyklu. Možná měla být litografická reprodukce Hankovy podobizny (vedle Machkova autoportrétu) doprovodnou ilustrací zmíněného cyklu, jak už jsme nadhodili. Důkazem dobrých vztahů je ostatně i Machkova podobizna přítelovy manželky z r. 1826. Machek dával v dopisech paní Barboru pozdravovat, z dochovaných pramenů je zřejmé, že patřil k dobrým rodinným přátelům. V Hankově písemné pozůstalosti jsou o vzájemných kontaktech tři výmluvné doklady.²⁰⁰ Snad přímo k portrétování Hanky lze vztáhnout Machkův vzkaz Hankovi, napsaný bez data, zřejmě ve spěchu, na malý kousek papíru. O vztahu zpočátku ještě formálně konvenčním svědčí užití obligátní němčiny, zdvořilé oslovení *Herr v Hanka*, i uctivý pozdrav v závěru. Vzkaz lze volně tlumočit těmito slovy: *Pane z Hanků, tolik mne zdržely nutné záležitosti – a nadto jsem zapomněl na jiné věci, již dříve započaté. Je-li Vám možno zítra po 10. hodině, a jestliže bych nemohl být hotov, tak i chvíli odpoledne, budu jistě k dispozici. V úctě Anton Machek.*²⁰¹ Nejspíše zval malíř Hanku na další sezení, přerušené jinými zakázkami.

Snad z konce 20. let pochází nedatovaný Machkův dopis Hankovi k jeho svátku (28. září), který vzhledem k osobitosti malířova stylu i k specifické gramatice citujeme pro větší působivost v transliteraci: „*Wznessenie Cztnj Pane Hanka! Tak sem se tessil naten dnešnj den S: Wacława Gim Osobne Poctu složit, ale že mně sklaplo je natom Natürlich Příczna [sic], že se zrouna dnes od miho Pokoge nesmim zdálit. Tak gá a Nowomiestkeg S: Wacław, neb dobře Českj Wgenčeslaw na ně spominame. Ga ob zlasste Gim Přegu s gegich Negmilegssi Panj wsse na negweiss dobre tež wsse od nich sameho Utiessowane abisegim w Předu wigewilo. Prosim abi mne zasweho Přítele za hodna uznali. Gegich uctiwi Přítel Anton Machek S celou Rodinou*“. Je evidentní, že formální vztah dvou spolupracovníků se již změnil v přátelství. Další, tentokrát rýmované přání k Hankovu svátku, rovněž nedatované, bylo napsáno asi ještě o trochu později, snad kolem r. 1830.²⁰² Je adresováno „*Ctnemu a znesenemu Pánu Pánu Wacławowi Hankowi k Geho Swátku*“. Pro snazší čitelnost ho tentokrát citujeme v běžné transkripci: „*K svátku jmena, / že jich tu čest jakžto [sic] výborného*

¹⁹⁸ BARTOŠ 1946; IVANOV 1969, s. 500 ad.

¹⁹⁹ MACHEK – HANKA 1820; MACHEK – HANKA 1824; HANKA 1832. O cyklu viz NOVÁK 1962, s. 62–82.

²⁰⁰ Tři listy v LA PNP, fond Václava Hanky, kart. 23.

²⁰¹ „*Herr v Hanka Nothwendige Umstände haben mich so lange aufgehalten. und nebst dem habe ich andere noch länger angefangene stehen gelassen Ist ob Ihnen möglich morgen nach 10 Uhr; und wen ich nicht fertig sein könnte auch etwas nachmitag. so werde ich mich sicher vorfinden in der achtung Anton Machek*“.

²⁰² Narážku na Hankova nepřítel, uvedenou v rýmovaném přání, určitě nelze vztáhnout na uctivaného Josefa Dobrovského, přestože podezřívá Hanku z padělání Písně pod Vyšehradem a RZ. Mnohem pravděpodobněji se výpad týká Bartoloměje Kopitara, který se v prosinci 1829 otevřeně přidal k Dobrovského odmítnutí pravosti RZ, a stal se tak Hankovým protivníkem (viz LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 322).

Čecha znáti máme / a vždy více a více tak ctného vlastence máme, / to vše ctnost česká v nás vládne, / co by se ale k jejich cti a svátku psáti mělo, / jenž by to také na nejlépe znělo, / a veřejně se psáti smělo, / to se naši slabosti Bůh dá promine, / že lepšího v krátkce psát nevíme. / Jen co jejich žádost aby se stalo, / by štěstí přišlo a při nich vždy stálo. / Jim bysme přáli od srdce rádi, / by neplakali, vždy se rač smáli. / Když nepřítel jich zahubit miní, / ať se hned změni ve způsob v svini. / Je-liť ještě více takových draků, / ať se hned válí před nimi v prachu. / By mohli pokojně a mile spáti, / jim radostné a libé sny zdáti. / Těž jejich nejmilejší paní, / kteréž přejeme spolu štěstí a zdraví, / když ráno přijde domu ze mše ranní, / ať jim přistrojí skvostnou snídani, / jak to bývá pro příbuzné a vznešené pány, / když přijdou s poštou slavně jim k přání. / Ti, jenž kvasu hodní jsou, / ti se dílem napřed zvou. / A tak ať ten jejich slavný svátek / ať nekazí žádný zmatek. / Ještě bysme také přáli, by zde došlo cti a slávy, / neb zasluhujou velice, / by jejich jméno stálo v kronice. / Jejich přítel / Anton Machek“. Malířovy kontrastní veršované nedosahovaly úrovně ani těch nejslabších básní Hankových, nicméně svým obsahem svědčí o Machkově zemité, bezproblémové a bodré povaze, která musela být jeho krajanu z východočeského venkova jistě blízká. Lze předpokládat, že jejich kontakty, pracovní i přátelské, trvaly až do konce Machkova života († 1844). Ze soupisu ikonografie v naší následující kapitole lze vyčíst, že Machek po vytvoření Hankovy olejové podobizny zachytil pravděpodobně r. 1828 znovu Hankovu podobu v drobné kresbě a na počátku 30. let litografoval nejméně dva jeho portréty podle své starší olejomalby. Současně, jak jsme dokázali, doplňoval postupně, až do r. 1842, svůj olej o další atributy Hankovy slávy. V šíření Hankova věhlasu prostřednictvím dalších litografických portrétů ostatně pokračovali i Machkovi spolupracovníci a nástupci, František Šír a Taddeo Mayer. O těsných vztazích Hanky a Machka máme i jedno drobné svědectví ze závěru malířova života. V létě r. 1839 Hanku prosil polský literární historik Wacław Alexander Maciejowski, pobývající tehdy se ženou a dcerkou v karlovarských lázních, aby mu Hanka do Varů poslal portrét jeho manželky, který předtím Machek v Praze namaloval. Hanka měl portrét paní Maciejovské u Machka vyzvednout a zaplatit za něj 10 zl. rýnských, které mu polský přítel svěřil. Hanka prosbě vyhověl a portrét namalovaný Machkem pochválil jako „šťastně trefený“.²⁰³

Malíř František Horčíčka byl stejně nadšeným příznivcem obrody českého národa jako Antonín Machek. Měli

však zcela rozdílné povahy, takže i jejich cesty k témuž cíli se lišily. Různé byly i jejich přístupy k malířské tvorbě, což je patrné zejména v jejich způsobu portrétování.

Miroslav Ivanov se pokusil dokázat, že Horčíčka byl schopen se podílet díky svým technologickým znalostem a dovednostem na zhotovení falešných RKZ, a že je tudíž vedle Hanky hlavním podezřelým této kauzy.²⁰⁴ Předpokládá se, že se Horčíčka s Hankou seznámili v době, kdy oba navštěvovali Dobrovského soukromé lekce staroslověnštiny, což bylo asi v roce 1816, ne-li dříve. Pokud by byla správná značně odvážná hypotéza, že Horčíčka ve spolupráci s Hankou rekonstruoval (a v slovanském duchu „vylepšoval“) nápisy ve svatovítském triforiu, museli by se skutečně znát už před rokem 1817.²⁰⁵ S větší jistotou lze předpokládat, že se znali na přelomu let 1817 a 1818, kdy se uvažovalo o tom, že by se Horčíčka mohl stát ředitelem malířských sbírek v budoucím Českém muzeu.²⁰⁶ Jak známo, i Hanka doufal, že získá v novém ústavu místo, takže s velkou pravděpodobností o záměru s Horčíčkou také věděl (nebyl-li sám původcem tohoto nápadu). Zachovalo se několik písemností vyměněných mezi Horčíčkou a Hankou, ale ty jsou většinou nedatované. Jeden Horčíčkův lístek má na rubu datum 15. 2. 1818, ale to je psáno cizí rukou, takže nemusí pocházet z té doby.²⁰⁷ Prvním nepochybným dokladem o vzájemné známosti je až Hankův dopis Dobrovskému z Prahy do Vídně z 1. 4. 1820, ve kterém pisatel Horčíčku zmiňuje jako společného známého.²⁰⁸ Vzhledem k tomu, že Dobrovský odcestoval na delší pobyt ve Vídni už v polovině listopadu 1819, je nesporné, že se Hanka s Horčíčkou museli znát nejpozději od podzimu 1819. O dalších kontaktech svědčí Horčíčkův zápis do Hankova památníku ze 6. 12. 1821²⁰⁹ a o proměně známosti v blízké přátelství vypovídá fakt, že si Hanka zvolil Horčíčku jako svědka na své svatbě s Barborou Mádlovou, konané u Sv. Víta 11. 2. 1822. Miroslav Ivanov soudil, že už v 2. polovině 20. let jejich vztahy ochladly. Konkrétně se domníval, že Horčíčka už s Hankou nespolupracoval na zhotovení (resp. nalezení) falz z let 1827–1828 (glosy v Mater verborum, žalmy 109 a 145 a zlomek evangelia sv. Jana) – a vysvětloval tím technologickou nedokonalost těchto podvrhů.²¹⁰ Mýlil se, neboť skutečnost byla jiná. Ještě v r. 1831 Horčíčka svého přítele portrétoval, aby vytvořil podklad pro medaili k jeho oslavě (viz v další kapitole kat. čís. II/7–9). Jejich vztah byl patrně dobrý i počátkem 40. let. V roce 1842 seznámil Hanka Horčíčku s ruským slavistou a historikem Alexandrem Nikolaevičem Popovem, který tehdy navštívil Prahu. Popov byl

²⁰³ FRANCEV 1905, s. 761–762 (Maciejowski Hankovi z Karlových Varů do Prahy 25. 7. 1839 a Hankova odpověď z 1. 8. 1839). Machkův portrét pí Maciejovské je neznámý.

²⁰⁴ František Horčíčka se dosud nedočkal monografie. Po F. X. Jiříkovi, V. Volavkovi, J. Lorišovi či L. Novákovi, kteří o něm napsali jen stručně, nebo dílčí studie, mu v posledních desetiletích věnovalo příležitostnou pozornost několik badatelů. Např. O. Květoňová, jež naznačila – jako již předtím F. M. Bartoš – možný Horčíčkův podíl na vzniku RKZ (KVĚTOŇOVÁ 1962), M. Ivanov, který tento podnět propracoval a došel k přesvědčení o tom, že se Horčíčka podvodů zúčastnil (IVANOV 1969, s. 500–565; IVANOV 1970, s. 42–45), a J. Neumann, který upozornil na Horčíčkovy problematické malířské zásahy při restaurování obrazů v Opočně a napsal pod bystami v triforiu Sv. Víta v Praze (NEUMANN 2001). E. Petrová zhodnotila jeho tvorbu v akademických Dějinách českého výtvarného umění (PETROVÁ 2001, s. 89–95). Oba posledně uvedení autoři citují též starší literaturu o Horčíčkovi.

²⁰⁵ HLOBIL 1995; NEUMANN 2001, s. 124. Hypotézu zpochybil NESMĚRÁK 1997.

²⁰⁶ EMLER 1882, s. 183 (dopis J. Jungmanna A. Markovi z 19. 1. 1818).

²⁰⁷ IVANOV 1969, s. 542.

²⁰⁸ VRÁTÍTKO 1870, s. 227.

²⁰⁹ KNM, odd. rukopisů, IX-H-25 („Obrazenstwo naše rowná / se ctnosti – ; obě, / swau odměnu chowagj / w sobě. / Na den Sv. Mikuláše / Leta: P: 1821 / Horčíčka“).

²¹⁰ IVANOV 1969, s. 539–540.

nepochybně Horčičkou poučován o české malířské škole a zejména o knižní malbě, o níž pak napsal článek, otištěný r. 1846 v Hankově překladu v Časopise Českého muzea. V dopise poslaném 20. 3. 1842 Hankovi z Berlína pak Horčičku vděčně pozdravoval.²¹¹ Popov nebyl jen teoretik, ale uměl i malovat: na Hankovu prosbu se pokusil vytvořit ilustrace do exempláře RK vytištěného na starém pergamenu, který mu Hanka věnoval. V uvedeném dopise poslal Hankovi kopie svých obrázků na ukázkou. O jejich osudech nám však není nic známo.

V této souvislosti je třeba uvést na pravou míru dosud tradované mínění, že jeden Hankův exemplář tištěného vydání RK ilustroval r. 1843 František Horčička. Jedná se o výtisk, který se nachází v oddělení starých tisků Knihovny Národního muzea pod signaturou ST 63 F 49 (vrátíme se k němu ještě v 6. kapitole). Je to luxusní exemplář 4. vydání RK, doprovázeného i RZ a dalšími skladbami. Výtisk z roku 1843, v tomto případě na pergamenu a v olivově zelené kožené vazbě se zlacenou tlačenou výzdobou, pochází z Hankova daru knihovně. Na některých volnějších okrajích listů je ilustrován miniaturami malovanými akvarelem, kvašem a práškovým zlatem. Z textu RK je obrázky vyzdobeno celkem 30 stránek, RZ má ilustrace na 8 stránkách, Píseň pod Vyšehradem a Píseň krále Václava mají po jedné ilustraci. Ve výtisku jsou tedy miniatury doplněny na celkem 40 stránkách, vesměs lichých. Pouze v RZ jsou ilustrace i na stránkách sudých. Většinou zdobí volné místo na stránce jediná miniatura, občas se vešly i dvě. Vzácnost tohoto exempláře nespočívá jen v jeho jediném (a skvostném) provedení, ale i v tom, že patří k nejstarším ilustracím RKZ. Autor nezanechal nikde svou signaturu. František Zákrejs v r. 1889 uvedl nesprávně – zřejmě jen na základě své domněnky –, že miniatury namaloval Hankovi František Horčička.²¹² Patrně na podkladě tohoto zveřejněného tvrzení byla pak na knihovnický štítek na předním předeštlí iluminovaného exempláře připsána neurčeným knihovníkem poznámka perem „*Miniatury okrajové Fr. Horčičky.*“ Stalo se tak zřejmě při přeřazení tohoto vzácného svazku do fondu starých tisků a s tím související změně původní signatury 63 F 9a na nynější signaturu 63 F 49, tedy až po přestěhování muzea do novostavby na Václavském náměstí (po r. 1891). Takto zafixovaný Zákrejsův omyl byl dalšími badateli dosud s důvěrou přebírán.²¹³ Ve skutečnosti byl autorem miniatur malíř Dvořáček, jak dokládá drobná poznámka v Hankově životopisu z r. 1852 od Legis-Glückselig. Životopisec uvedl po zmínce o třech exemplářích RK, vytištěných na pergamenu, jež Hanka věnoval muzejní knihovně, že *jeden takový výtisk je dokonce nyní (malířem Dvořáčkem) ilustrován miniaturami.*²¹⁴ Nepochybně šlo

o Jana Dvořáčka (30. 11. 1825, Dobruška – 29. 6. 1898, Teplice), absolventa pražské malířské akademie (v letech 1841–1846). Je zřejmé, že Dvořáček iluminoval výtisk z r. 1843 až v době, kdy Legis-Glückselig dopisoval Hankovu biografii, tedy v roce 1852. Jeho velmi svižné malbičky kombinují tradiční arabeskovou ornamentiku se suverénně zvládnutou akademickou figurální historickou malbou – byť miniaturizovanou.

Hankův ilustrovaný svazek tedy rozhodně nelze nadále připisovat Horčičkovi a není možné (ani není zapotřebí) ho uvádět jako doklad spolupráce Hanky s Horčičkou, jak se dosud děje. Nemáme žádné svědectví o tom, že by mezi Horčičkou a Hankou došlo ještě za Horčičkova života († 1856) k nesouladu či ke sporům. Disharmonické tóny ze strany Hankovy se ozvaly až po malířově smrti. Pravděpodobným podnětem bylo Hankovo dodatečné zjištění, že se Horčička pokusil zveřejnit okolnosti nálezu rukopisu Libušina soudu (RZ). Malíř prý už ve 20. letech tvrdil Palackému (a snad to pověděl i Dobrovskému), že se rukopis našel na Zelené Hoře.²¹⁵ Jeho tehdejší svědectví, nepodložené konkrétními důkazy, však nebylo bráno vážně. Proto se před koncem života rozhodl, že dá své tajemství pro paměť budoucím generacím zaznamenat. Svěřil svou výpověď přede svědky páteru Václavu Krolmusovi, který r. 1851 vše zapsal do své pamětní knihy.²¹⁶ Ještě v r. 1852 nazval Hankův životopisec dr. Legis-Glückselig, sepisující biografii za asistence samotného Hanky, Františka Horčičku vysoce nadaným mužem ze světa umění. Bylo to při záznamu o Hankově svatbě v roce 1822, kde byl malíř svědkem.²¹⁷ Teprve v roce 1859, díky Tomkovu pátrání, se Hanka dozvěděl o Horčičkově zaznamenaném svědectví o nálezu RZ. Tento čin celoživotního přítele, který poodhalil tajemství, jež patrně nemělo být nikdy odhaleno, Hanku zjevně rozladil. Asi dal pak podnět svému věrnému příznivci dr. Legisi-Glückseligovi, někdejšímu velkému vyznavači Horčičkova umění, aby šířil pomluvy snižující Horčičkovu důvěryhodnost. Glückselig poté nazýval malíře „*zpola bláznivým ultračechem*“, který „*strašně lhal a potom věřil svým výmyslům*“. ²¹⁸ Toho se však Horčička, muž poctivý a pravdomluvný – jak svědčí pamětníci –, naštěstí už nedožil.

Horčička byl jen o osm měsíců mladším Machkovým současníkem, a přesto jako by byl jeho protipólem. Zatímco emotivně vnímavý Machek byl zakotven v ideové i výtvarné tradici českého baroka, racionalista Horčička byl typickým osvícencem a klasicistou. Machek miloval barvy a většinou se obešel bez přípravných kreseb, Horčička byl konstruktér, který svůj námět studoval prostřednictvím téměř vědecky exaktních kresebných skic, pořizovaných ze všech možných stran. Horčička si na své skici psal poznámky o detailech

²¹¹ FRANCEV 1905, s. 860.

²¹² ZÁKREJS 1889, s. IX.

²¹³ Např. JIŘÍK 1919, s. 20; IVANOV 1969, s. 516, 545; PETROVÁ 2001, s. 95; DANEŠ 1995, s. 45, 67.

²¹⁴ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 355 (v poznámce pod čarou: „*Die drei grösseren Ausgaben der Königihofers Handschrift von 1835, 1843 und 1847 hat Hanka in Pergament=Exemplaren der Bibliothek des Museums einverleibt; ein derlei Abdruck wird sogar jetzt (von dem Maler Dworžáček) mit Miniaturen illustriert.*“).

²¹⁵ Doloženo je např. společné setkání Horčičky a Palackého na obědě 15. 6. 1825 (JIŘÍK 1919, s. 18, pozn. 5), obsah konverzace však není znám. Dále viz následující poznámku.

²¹⁶ TOMEK 1859; TOMEK 1904, s. 438–440.

²¹⁷ LEGIS-GLÜCKSELIG 1852, s. 321.

²¹⁸ IVANOV 1969, s. 514–515 (bez udání zdroje).

zkoumaných objektů, maloval na ně vzorky barev odpozorovaných ze skutečnosti a vybranou skicu pak mnohdy čistě mechanicky překopíroval přímo na našepsované plátno. Záleželo mu na exaktnosti provedení, na jasné konstrukci a promyšlené kompozici. V případě portrétování nebral ohled na běžná přání zákazníků, kteří obvykle toužili po jisté idealizaci. Prioritní pro něho byl výsledek, který uspokojoval především jeho samotného. K portrétovaným osobám přistupoval jako k vizuálním objektům, jejichž vnější fyziognoimii chce důkladně probádat a do jejichž nitra chce bez skrupulí proniknout. Přísně a soustředěně si je prohlížel, aniž by se snažil navazovat s nimi konverzaci. Přednost dával intelektuálům a představitelům vzdělané aristokracie, kteří byli povzneseni nad jakékoli přikrašlování svých zjevů a nevyžadovali ho. Tváře lidí na jeho portrétech mají obvykle vážný, přísný a opravdový výraz. Horčičkova vášeň pro zmocňování se reality se nezastavovala ani před studiem lidí nacházejících se v mezních situacích. V létě 1820 se např. odvážil portrétovat Josefa Dobrovského v době, kdy trpěl maniodepresivními záchvaty,²¹⁹ jindy zase portrétoval vraha před popravou. Pro svou neústupnou povahu, nepřístupnost a strohost si také nikdy nedovedl získat širší klientelu z řad měšťanstva – a nejspíš o ni ani mnoho nestál. Když se mu znelíbil zpočátku milovaný Bernard Bolzano jen proto, že se odmítl přidat na stranu romanticky planoucích českých vlastenců, odmítl dokončit jeho téměř již hotový portrét, a přes veškeré prosby Bolzanových přátel ho za Bolzanova života už nedomaloval.²²⁰ Zatímco Machek se stal oblíbeným, velice vyhledávaným a nesmírně výkonným portrétistou širokých vrstev obyvatelstva, takže zanechal

rozsáhlé podobiznářské dílo a je dnes považován za předního malíře portrétů předbřeznových Čech, je dochovaná Horčičkova tvorba velmi zlomkovitá, rozptýlená a dodnes nezpracovaná. Přesto se Horčička – a nepochybně právem – sám považoval za předního malíře své doby. Ředitel pražské akademie Josef Bergler o něm hovořil jako o člověku, který „*věří, že je prvním portrétistou Evropy*“. Pokud to někdo nechce uznat, může se s Horčičkou dostat do velké kolize.²²¹ Dalo by se předpokládat, že mezi Horčičkou a Machkem, dvěma nejlepšími portrétisty své doby v Praze a v Čechách, mohl vypuknout na malém domácím kolbišti prudký konkurenční boj. Jejich odlišné povahy i rozdílné přístupy k malířské tvorbě by napjatým vztahům nepochybně přispěly. Zřejmě tomu tak ale nebylo, respektive nemáme o tom žádné důkazy. Horčička snad mohl na Machka hledět přezíravě či shovívavě, v duchu se snad pohrdlivě usmíval nad jeho marnými pokusy vyniknout ve figurální malbě, ale nevíme o tom, že by to dal někdy veřejně najevo. Občas se dokonce stali spolupracovníky, i když bez nutného a doloženého přímého osobního kontaktu.²²²

Vše svědčí pro to, že Hanka vycházel po celý život velmi dobře s oběma malíři, s Machkem i s Horčičkou. Proč si tedy zvolil pro vytvoření svého portrétu v r. 1821 právě Machka? Je to zřejmě z toho, co jsme právě uvedli. Hankovi určitě lépe vyhovoval Machek, který dokázal vytvořit portrét skutečně reprezentativní, lehce idealizující a hodně lichotivý, vybavený bohatým aranžmá, organizovaným (a později ochotně doplňovaným) přesně podle Hankovy představy. Horčička, byť Hankův dobrý přítel, by se takovému diktátu nepochybně vzepřel.

²¹⁹ SRŠEŇ 2004d, s. 129–132.

²²⁰ SRŠEŇ 1986, s. 22–31.

²²¹ Z dopisu Josefa Quaissera Jakobu Ginzelovi, Praha 18. 1. 1822, citoval MÜLLER 1880, s. 184–185.

²²² Např. ve 2. polovině 20. let vydala Machkova kamenotiskárna Horčičkou kreslený portrét Františka hraběte Deyma ze Stříteže, litografovaný Machkovým zaměstnancem Františkem Šírem. Před r. 1830 byl u Machka vytištěn v litografické reprodukcí Antonína Jana Gareise Horčičkův portrét arcibiskupa Chlumčanského z r. 1822. R. 1831 nakreslil Horčička podle Machkovy olejové podobizny Aloise Josefa hraběte Kolovrata Krakovského z r. 1818 předlohu pro Šírovu litografii, tištěnou též u Machka. Viz WITTLICHOVÁ – VONDRÁČEK 1996, s. 63 (čís. kat. 95) a 71 (čís. kat. 128 a 130).